ИЗНАД ГРЕХА И СМРТИ

ОТАЦБИНИ

Циљ је ове књиге, да буде од помоћи онима, који желе да се дигну изнад греха и смрти.

Не треба се бојати толико греха, колико власти греха. Кад је човек сав представљен својим грехом, сав идентификован са својим грехом, онда је он под влашћу греха. Човек мора грешити, но не мора бити под влашћу греха. Човек не сме опростити себи грех да би му Бог опростио. И не сме у греху оставити себе неосуђена, да га Бог не би осудио. Јер ко себи праште, томе Бог неће опростити. И ко себи неће да буде страшни судија, имаће Бога за страшног судију. Бог не праште никад ономе, ко је самом себи опростио. Бог праште само ономе, ко је самог себе осудио. Божија милост иде једино покајнику у сусрет. Ко је према себи милостив, према томе је Бог праведан; а ко је према себи праведан, према томе је Бог милостив.

Нема греха, који се може опростити без осуде, било осуде од стране човека, било од стране Бога. Такво је устројство васионе, да сваки грех мора навући страдање и изазвати осуду. Иначе се грех не би разликовао од безгрешности. Кад би се један једини грех могао потпуно опростити, без страдања и осуде, ма с које стране, закони природни били би погажени, и свет би се сурвао у хаос. Као ликтор Божије милости увек иде напред Божија правда — која значи неумитни закон — и просеца оној пут.

Није зло кад човек греши и стоји изнад свога греха; зло је кад човек толико утоне у грех, да грех стане изнад њега. Кад орао падне само ногама у смолу, увек још може размахнути крилима и дићи се у висину; али кад орао толико утоне у смолу, да му смола залије и укочи крила, онда за њега нема више спаса.

Изнад греха може се дићи само онај, ко стоји изнад смрти. Што год се неко више страши смрти, мање се страши греха. Што год се неко мање страши смрти, више се страши греха. Највећи страх од смрти, — најмањи страх од греха; најмањи страх од смрти, — највећи страх од греха.

Страх од смрти уноси мрак и горчину у живот. Људи би били као богови, кад се не би смрти страшили. Имали би моћ и љубав, сличну божанској. Овако су малени, јер страх од смрти чини их маленим. И ништа у свету не чини човека тако ништавно маленим као страх од смрти.

Један отац цркве вели: „Као што је грех храна смрти, тако је праведност уништење и ишчезнуће смрти“ (Ј. Златоуст, Беседа III). Искуство учи, међутим, да је обратно правилније рећи, — да је смрт храна греху, и уништење и ишчезнуће праведности.

Главно је: Грех и смрт се узајамно подржавају.

А за људе главно је: Издићи се изнад греха и смрти. Бојати се греха и не бојати се смрти. То је највише јунаштво и најспасоноснија догма. То, само то, разгони мрак и ублажава горчину живота људског.

На висину, дакле!

Цела историја човечанства имала је за циљ борбу са грехом и смрћу. Но оно што је било на почетку, не мора бити на крају. Је ли на почетку човек стајао испод греха и смрти, треба на крају да стоји изнад греха и смрти. Да се тако високо дигне човек, — то је крајњи циљ целокупне историјске драме, у којој и ми учествујемо.

Изнад греха и смрти може се дићи само онај, ко на тој висини налази Бога. Онај, за кога су висине празан простор, има страх и да се диже у празнину. Јер празнина је празнина, а грех и

смрт су ипак извесна садржина. Кад је Бог за човека магнет, лако му је се дићи изнад греха и смрти. Кад се човек приближи Богу, удаљи се од греха и смрти.

На висину! Јер на висини станује светлост и ваздух; треба храбрости и снаге, па се дићи до њиховог стана. У долини је мрак и плесан. Пуна је низина песимиста. Увек је мемљива низина: кад је не натапа киша и роса, натапају је сузе, које се не суше. На висини су и сузе светле, јер на висини се у свакој сузи купа сунчев зрак, због чега сузе на смех личе. На Олимпу увек седе само богови, бесмртни и радосни. У долини живе смртни и безбожни. Непријатељи богова увек су под Олимпом, и увек песимисти. Сви су људи мали храмови Бога. Песимисти су мртвачке капеле.

Кроз борбу личну, и националну, и расну, и природну, ми се дижемо изнад греха и смрти. Свака од тих борби за нас је само један тунел ка светлости. Људи зидају веома лепе, веома постојане тунеле, но зидају их не да живе у њима него само да прођу кроз њих. Сви облици борбе у свету имају за нас једино значај тунела. Ми се не смемо ни под једним тунелом дуго задржати. Наш је циљ увек даље, и увек више. Ми јуримо кроз таму и полутаму ка крајњем циљу, крајњој светлости; јуримо и молимо се: От ношчи Утрењујет дух наш к тебје, Боже! (Јутарња молитва, III).

Ти си, Боже, наша светлост иза свих тунела!

Ти си мета наше журбе и крајњи циљ наших тежња!

Ти си изнад греха и смрти, на висини, на којој и ми желимо, у заједници с Тобом, живети!

БЕСЕДА О ЈУНАШТВУ

Говорена у Тополи пред рат 1912. године.

Устаће Бог, и расуће се непријатељи Његови, и побјећи ће од лица Његова сви који га мрзе. Ти ћеш их разагнати као дим што се разгони; као восак што се топи од огња, тако ће безбожници изгинути од лица Божијега.

Псалм, 68, 1.

Страх животу каља образ често. - Јунаштво је цар зла свакојега.

Горски Вијенац

О јунаштву хоћу да вам говорим, драга браћо. Ако игде приличи говорити о јунаштву, приличи то у месту, где је живео Карађорђе. И ако је икад у Србији после Карађорђа било време говорити о јунаштву, то је време данас.

Јунаштво је цар зла свакојега, - вели велики српски песник. То значи: тамо где има јунаштва, зло је поданик, тамо пак где нема јунаштва, зло је суверен. Или: тамо где је јунаштво цар, зло је роб, тамо пак где зло царује, јунаштво робује.

Како је код нас? - запитајмо се. Како је код нас? Да ли је у нашем животу јунаштво цар над злом, или је зло цар над јунаштвом?

Истина је често увредљива, но никад није штетна. Истина је отров, који лечи, но не отров, који трује. Узимајмо што чешће ту медицину, она је лековита. Рецимо, дакле, слободно истину: Зло је се зацарило код нас над јунаштвом.

Зло је се зацарило над душама нашим; у душама нашим зло је утврдило себи престо, и са тога престола управља оно целим нашим животом, како приватним, тако и јавним. Није наше зло нигде ван нас, но у нама самима.

Упитајте човека, кога прво сретнете: - Како је? Он ће вам одговорити једном речју: зло. Неће вам тако одговорити само болесни и сиромашни и неучени, но тако ће вам одговорити и здрави и богати и учени.

Зашто здрав човек код нас говори о злу? Зар није здравље једно велико добро? Зар здравље није љути непријатељ зла? Да, здравље је једно велико добро, и здравље је љути непријатељ зла, но није довољно бити само телом здрав да би се над злом царовало, но мора се бити здрав и душом. Здрава тела могу бити само оруђе, здраве душе су вође и творци. Здрава тела су сита, гладне су болесне душе. Наше су душе болесне зато што су гладне. А глад је увек готова да служи свакоме господару. Наше душе су гладне, зато су се и предале у службу злу. Вере и наде гладне су душе наше. Вером у себе и надом у Бога заситимо душе наше, и нашој служби злу биће крај, и јунаштво ће се зацарити у душама нашим! Ја имам доказа за ово што говорим. Доказ су ми оне здраве душе, засићене вером и надом, којима је на овоме месту једнога дана пре сто година синула ова мисао у глави: Четири стотине година царовало је зло над јунаштвом, од сад ће јунаштво царовати над злом!

И би тако. И као плод јунаштва роди се данашња слободна Србија.

И ми сви видимо, да је било добро. Како да ми, наследници толиког јунаштва, у јунаштву тако осиромашимо?

Зашто богат човек код нас да говори о злу? Зар није богатство једно велико добро? Да, богатство је једно велико добро и једно моћно оружје против зла, али само оно богатство, од кога су чак и мољци јачи, не вреди ништа без јунаштва. Шта вреди оштар мач у рукама онога, ко не може да га из корица извуче? Богатство је добро, кад се може у добро дело обратити. Богатство је зло, кад оно, место да да слободу човеку, стави свога сопственика у службу. Наша земља трпи много од таквих људи, који су постали робови свога стада и своје кесе. Ови људи не сањају да постоји једно боље богатство од њиховог. Они не сањају, да је богатство душевно боље од сребра и злата. А богат је душом онај, чија је душа засићена вером у себе и надом у Бога. Такав је у исто време и јунак, јер такав царује над сваким злом. Ја не говорим напамет, ја имам доказ за ово што говорим. Доказ су ми они богати сељаци из овог места, који су пре сто година своје богатство обратили у једно велико дело. Богатство није било њихов господар ни идол, но оруђе и снага њихове јуначке душе.

Зашто учени људи код нас да говоре о злу? Зар ученост није једно велико добро? Нема сумње, ученост је једно велико добро, но ученост многих наших учених људи личи на ватриште, на коме су наслагана многа дрва, и сува и сирова, али на коме нема ватре. Шта вреди ватриште без ватре? Ученост многих учених не вреди више но богатство у рукама тврдице. Ученост, која се не може у дело обратити, вреди онолико колико и богатство, које се не може ни у шта, до у идолопоклонство, обратити. Гладна је душа и у многих учених код нас, као и у многих телесно здравих и богатих, гладна је и жедна, и зато што је гладна она се подаје у службу злу. Може човек и мање учен бити, а више јуначан, а отуда опет више срећан и користан. Ја имам доказ за то. Срби од пре сто година нису били тако учени као данашњи, но ипак нису се жалили на зло, но борили су се против зла. Данашњи Срби имају више учености, па се ипак само жале на зло. Јунаштво недостаје данашњим Србима. Наши људи су велико ватриште без ватре. Бољи је и један угарак, који гори, но хрпа дрва у снегу, која је хладна као снег. Шта помажу незапаљена дрва озеблом? Јунаштво је огањ, који пали наше срце и греје нашу душу.

Јунаштво је цар зла свакојега.

Ја не говорим напамет. Ја имам милион доказа за ово што говорим. Овај храм ваш доказ је овога, што ја говорим. Ова слободна земља, у којој живите доказ је тога. Она је дело јунаштва. Ова црква, која је ваша највећа светиња, дело је јунаштва. Овај храм није само место ваше молитве но у исто време споменик јунаштву, и то највећем, какво је икад било у свету. Христос је победилац свију зала, Он је „Цар зла свакојега“, Он је јунак над јунацима. Овај храм споменик

је Његовом јунаштву. Нашто је овај храм у средини вашој ако не зато, да вас подсећа на јунаштво и запаја јунаштвом?

Погледајте на овај иконостас, - на ове суве и озбиљне ликове! Ти светитељски ликови сведоци су онога, што вам ја говорим. Сви прави следбеници Христови, сви апостоли и светитељи, сви мученици и архимученици били су велики јунаци, достојни дивљења и подражавања. Највеће богатство њихово било је јунаштво душе њихове. Они су често имали мало здравља, мало злата, мало учености, но они су увек имали једно неисцрпно богатство, које их је и учинило царевима над злом. Имали су јунаштво, које је извирало из њихове вере и наде. Хиљаде година далеко од вас у времену и хиљаду километара далеко од вас у простору, живели су они и показивали своје јунаштво. Њихово јунаштво победило је и време и простор. Далеко од овог места распињани су они на крст или раздирани од зверова или сагоревани у катрану. Одкуд они овде, кад нису одавде? Дошли су и незвани, и дошли су у добри час. Желите ли да их одагнате из ваше средине? Узалуд је жеља ваша, - њих су и за живота гонили, па су они надживели своје гонитеље. Они су били победиоци у животу и остали победиоци и у смрти. Они нису зато овде, да просе милост од вас, но да вама, сиромашнима, запајају душу јунаштвом. Они вас гледају молећивим погледом, но не да би ви њима што дали, него да би ви што узели од њих. Узмите пример њихов, - јер зато вас они моле, - узмите јунаштво њихово, јер то вам они нуде!

Кад сте сиромашни, кад сте болесни, кад сте неправедно гоњени и оптуживани, кад сте презрени и запостављени сетите се ових озбиљних светитељских ликова. Они су овде зато, да вам у сваком часу служе као лек и утеха. У сваком тренутку, кад се зло зацари над вама, они вам енергично довикују: Не дај се, буди јунак, ми смо трпели више од тебе, ми смо се борили више од тебе, и победили смо јунаштвом. Јунаштво је цар зла свакојега.

Ако сте здрави и богати и учени, па се ипак из малодушности жалите, знајте, да у овој цркви стоје ликови великих хришћанских јунака, који вам служе за прекор.

- Ми смо с мање богатства од вас победили већа зла од ваших.

То они имају вама да кажу у сваком наступу ваше слабости и малодушности. Они су савест ваша онда кад ви савест своју изгубите. Они су храброст ваша, кад вас храброст ваша изда. Они су судије ваше, кад год пођете путем неправде.

Мислите, браћо, у сваком свесном тренутку живота на јунаке своје вере и своје народности. Није истина да ми не можемо бити јунаци. Ми само нећемо. Ми смо олењили своју вољу. Но дошло је време да се пренемо, дошло је време да се код нас заборави реч не могу, и да се научи само реч: хоћу. Помисао на јунаке биће спасоносна за вас и за децу вашу. Примери јунаштва преносе се као зараза. Та помисао запалиће сирово ватриште ваше душе, и загрејаће вас јунаштвом, јунаштвом које ће вас учинити „царевима зла свакојега“ и којим ћете прославити и себе и народ свој. Амин.

БЕСЕДА О МЛАДОЈ СРБИЈИ

Говорена на дан објаве рата 1912. године.

Господ је велики ратник.
Многа су чудеса Твоја, која си учинио, Господе Боже мој и многе су бриге Твоје о нама. Хтео бих јављати и казивати, али им броја нема.

(II Мој. 15, 3; Псалм, 40, 5)

Рат је основ сваке уметности, и основ сваке више врлине и способности људске.
Мир и грађански пороци цветају заједно.

Све велике нације рођене су у рату, а издахнуле у миру.
John Ruskin: The crown of wild olive, lecture on the war

Стари и нејаки,

Вама данас једино могу да говорим. Гле, ви сте данас једини становници овога града. Ви, стари и нејаки, једини сте сад становници и целе Србије.

Где је млада и снажна Србија? Отишла је на југ, у земљу где Сунце јаче сија, али где је мање и светлости и топлоте но овде код нас.

Где су, о мајке, ваши стасити синови, којима сте се толико поносили? Отишли су, да се покажу достојни вашега поноса.

Где су, о сестре, ваша окретна браћа, у чијем сте лицу ви гледали ангеле Божије и у чијој сте души налазили своју душу? Ја ћу вам рећи: отишли су у земљу, пуну сестринских суза за убијеном браћом и пуну братског очајања због обешчашћених сестара.

Где су, о дедови, унуци ваши, у чијем сте здрављу ви уживали и чијој сте се снази радовали? Ви знате: отишли су тамо, куда сте и ви били пошли у младости својој, отишли су у земљу, где се не зна за људе, но само за тиране и робове.

Стара Србија и Македонија зове се та земља хладноће и мрака, и суза и очајања, и тиранства и ропства. Та земља је мета, којој су се упутили ваши сродници и пријатељи; ослобођење те земље је задатак, који су узели на се они, ваши хранитељи и бранитељи.

Не бојте се за себе: Бог ће вас хранити и бранити до њихова повратка. Не бојте се ни за њих: Бог их неће вратити к вама све до достигнућа мете и све до свршетка великог задатка.

Као сан таква је историја ове земље, која ће сад бити заливена крвљу од крви ваше и обељена костима од костију ваших.

Ако вам се усни једна земља с прекрасним шумама и рекама и језерима, земља, над којом Сунце још јаче светли но овде код нас, земља, коју запљускује море својом водом, којој су познати сви делови света, јер их она све омива, земља наранџи и маслина, - ако вам се усни таква земља, онда знајте да је ваш сан јава, знајте да је то земља, у коју се упутила сва млада и здрава Србија.

Ако вам се усни земља, у којој је рођен највећи херој мача и највећи херој мисли у историји света, знајте да је то постојбина Александра Великог и Аристотела философа, постојбина витештва и мудрости, онда знајте, да је то земља, у коју су отишли они, за које ви у овоме часу подижете најтоплије молитве Богу. Заиста вредно је походити ту земљу, мада нас двадесет и два века деле од оног времена, кад је она била осветљена генијем Александра и Аристотела. Заиста велика част припада онима, који стављају себи у задатак, да ту земљу дигну из варварства и мрака, у коме се она сад налази. Радујте се, јер та част припада вашим синовима и браћи вашој. Поносите се, јер је с тим задатком и прешла границу млада и снажна Србија.

Ако вам се усни земља, у којој је проповедао хришћански идеал братства и врлине највећи хришћански апостол братства и врлине, свети Павле, знајте да је та земља јава, а не сан, и да је близу нас, а не далеко. На ту земљу пошла је сад млада и снажна Србија, у крсташки рат, за хришћански идеал, који је апостол Павле проповедао, идеал помрачен господарством над том земљом оних, којима су отупели и ум и срце, и који су способнији за слуге, но за господаре.

Ако вам се усни земља, окићена белим црквама и манастирима, с богатим градовима с раскошном, јуначком властелом, на челу с краљевима и царевима из једне велике и славне династије, која је домаћински и хришћански дочекивала и испраћала крсташе западне Европе против Турака селџука, обесвећивача светиња хришћанских, и која се и сама борила с тим Турцима, онда знајте да је таква била земља, о којој се данас највише говори у свету, земља, куда се управљају дан и ноћ ваше мисли. Таква је била та земља пре седам стотина, пре шест

стотина и пре пет стотина година. Таква је била она тада, али таква она није од пре пет стотина година до данас.

Ако вам се усни земља, у којој се влада страхом и живи у страху, земља шкргута зуба непросвећених господара и ропског понижења поданика, земља разузданог хајдучког кикота и крвавог плача сиротиње раје, земља неправедних власти и подмитљивих судија, земља некажњених злочина, прећутаних недела, земља пламена и кинвала, и то не од јуче или прекјуче, но од пре пет стотина година - ако вам се усни таква земља, онда знајте, да је ваш сан само бледа слика јаве, знајте да таква земља граничи са вашом земљом. Ту границу прешла су браћа, да донесу браћи слободу и светлост. У ту земљу „крајње таме и шкргута зуба“ отишли су ваши сродници и пријатељи, да објаве мртвима васкрс.

Је ли вам жао што сте се растали од својих сродника? Не жалите, јер то би значило да ви жалите што ће робови добити слободу. Да се не срдите што су вас пријатељи ваши оставили и отишли? Не срдите се, јер то би значило да се срдите што ће људи из таме ући у светлост.

Не жали, деда, за унуком својим; он ће ти се вратити и донети радосну вест, да је разагнао таму из земље Аристотела и Александра.

Не жали, мајко, за сином својим; он ће ти се вратити с радосним узвиком: „Ходио сам, мајко, стопама великог апостола Павла.“

Не жали, сестро, за братом својим; он ће ти донети радосну вест, да је био у Скопљу и Прилепу, у граду великог цара и великог јунака, и да је извојевао слободу тим славним градовима.

Не жали, сине, за оцем својим; он ће ти причати кад се врати: „Био сам, сине, учесник великих догађаја, борио сам се за крст и слободу. Смрт је, сине, немоћна према славном животу.“

Не жалите, стари и нејаки, за младом и снажном Србијом; она је узела борбени крст на себе и пошла је путем правде, путем Христовим, уским и трновитим путем, којим само богови ходе. Само тим путем ходи се слави. Не жалите, што ваше трговине стоје затворене, што је ваша индустрија стала, што су точкови фабрички престали да се окрећу, и што је умукла песма радника. Рад је замењен ратом, а песма радника песмом ратника.

Нека стоје затворене трговине ваше, док се један важнији посао не сврши, док се не да слобода робовима. Ви имате слободу и трговину, док милиони ваше браће немају ни саму слободу.

Нека престане индустрија ваша, док се једно важније дело не испуни, док се не утру сузе удовицама, и не залече ране рањеницима, и не дигну мртви из гробова, и не затворе тирани у гробове. Нека умукну фабрике и радионице; њихова хука досади нам сваки дан, ми смо пожелели друкчију музику. Хуку фабрика замениће хука оружја, тако брижљиво искованог у фабрикама.

Не жалите, што поља стоје непоорана и пшеница непосејана, и што воћни плодови падају са својих грана под теретом јесење кише и магле, и што нема људске руке, да их прихвати и њима децу у зиму обрадује. Нека се одмарају поља и нека воће капље на земљу заједно са јесењом кишом и трули под лишћем и блатом; ништа пропасти неће, земља ће се угојити и друге јесени даће двоструку жетву онима, који се с бојишта врате гладни и уморни.

Не плачите за миром, у коме смо до јуче живели. Ништа недостојније ваших суза није од јучошњег мира.

Недостојан је ваших суза мир, који је све људе уравњавао и све их чинио подлацима. Нека је далеко од вашег жаљења мир, над којим су царовали себичност и раздор, и у коме је владала паучљива филистарска философија.

Зар се не сећате оних, које је јучошњи мир бројао у своје хероје? То су били партијски сплеткаши и новинарске злоће. То су били јунаци берзе и великопоседници мемљивих станова са

Дорћола и Савамале, који су шест дана делали безбожна дела, а седмог дана долазили у овај храм и палили дебеле свеће Богу.
Ах, та недостојан је ваших суза јучошњи мир!

Тај јучошњи мир значио је злобни и потајни рат: рат свих против свих. Боља је једна велика и бујна река но безброј малих барица, које се при мразу лако замрзну, а при Сунцу лако усмрде. Бољи је рат, који уједињава целу нацију на једном делу но мир, који има онолико малих циљева колико и људи, који разједињава брата од брата, суседа од суседа, човека од човека. Ах, верујте, недостојан је ваших суза јучошњи безбожни мир!

Ситни су циљеви били у јучошњем животу нашем, у јучошњем миру, стога су се и сви људи чинили ситни. Данас, кад је истакнут један једини велики циљ целој нацији, погледајте данас, колики су порасли они исти ситни људи, које сте јуче с висине гледали и презирали! Не можете да их познате; не можете да познате Београд, не можете да познате Србију. Све као да је неком магичном силом извучено на висину, на гору Таворску и преображено. Сви ми као да смо били неупаљене електричне сијалице. Није било струје, и ми смо сви били мрачни и хладни. Наједанпут је струја пуштена, и сви смо ми почели светлити. Струја - то је одушевљење за велики задатак, који се поставио пред целу нашу нацију. Одушевљењем за ослобођење робова ми смо сви засветлили; то одушевљење створило је у свима нама једно срце и једну мисао. О како је велико постало наше срце и како велика заједничка мисао наша!

Велики задатак, који и нас чини великим, јесте ослобођење и уједињење нашег лепог полуострва. Ми подузимамо да од слабог и поцепаног и пониженог Балкана створимо једну једину моћну државу, која ће стати у ред великих сила, не зато да би Балкан угњетавао мале и решавао судбу држава, но зато да он не мора допустити да његову судбу други неко решава сем њега самог.

Будите мирни, стари и нејаки. Младу Србију водиће Бог ка победи. Ко не верује у ово, узалудна је сва остала вера његова. Будите мирни, млада Србија бори се за свету и праведну ствар заједно са младом Бугарском и младом Грчком и Црном Гором. Будите мирни: Христос, који је највише страдао за светињу и правду, биће уз младу Србију и одушевљаваће је Духом Својим.

Будите мирни, кад чујете да балкански хришћански савезници проливају своју крв у рату. О да знате, како је то потребно! Само онај савез има вредности и живота, који се крвљу запечати. Бог тако хоће, да се балкански савез запечати крвљу, да би био трајан, зато не противимо се ни ми томе.

Будите мирни, стари и нејаки. Ваши мили и драги, вођени Богом, вратиће се с бојног поља и причаће вам једну причу, истинитију и лепшу од свих бајки, које сте слушали. Причаће вам: - „Ми смо били у крсташкој војни 1912. год. ми Срби, Бугари и Грци. Ми смо се борили за слободу људи и част Хришћана. Сви хришћански фарисеји овога света помагали су Турцима - Селџуцима; нама Хришћанима помагао је Христос, и ми смо победили.

Ми смо крв своју пролили за потлачену браћу, али не жалимо, - цвеће је никло из те крви. Ми смо били на Голготи, али не жалимо - дошао је Васкрс. Рањени Србин падао је на груди брату Грку, рањени Грк на хришћанске груди словенске. Опирући се један на другог, ми смо прешли трновит пут борбе и страдања, који је једноверну браћу још већма зближио и учинио их једном великом силом. Ми поздрављамо ту нову моралну велику силу, поздрављамо слободни и велики Балкан! Нека милост Божија од сад води наше ослобођено и уједињено полуострво.“

Будите мирни, стари и нејаки. Управите молитве своје Богу: „Боже, оствари ову причу! Боже, који си одмах после Голготе послао Васкрс своме највећем Сину, ускори Васкрс хришћанском Балкану, који је, ево, с крстом за твоју правду пошао на Голготу“.

БЕСЕДА О ПРВИМ ЖРТВАМА

Говорена после почетних борби, пред кумановску битку.

И видјех небо отворено, и гле, коњ бијел, и који сједаше на њему зове се вјеран и истинит, и суди по правди и војује.
А очи су му као пламен огњени, и на глави његовој круне многе, и имаше име написано, којега нико не зна до он сам.
И бјеше обучен у хаљину црвену од крви, и име се његово зове: Ријеч Божија.
И војске небеске иђаху за њим на коњма бијелијем, обучене у свилу бијелу и чисту.
И из уста његовијех изиђе мач оштар, да њиме побије незнабошце.
Апокалипсис, 19, 11 - 15.

За крст часни справни сте мријети, За њ' се и сад мријет' подигосте, Срдбе Божије храбри осветници.
Смрт Смаилаге Ченгића

Пале су прве жртве рата, покапана је земља крвљу, закукале су мајке и зајецала сирочад.

Ми који смо рођени пре тридесетину година бојали смо се умрети, а не видети рат. Наша бојазан ишчезла је; ми гледамо крв и пипамо врућe ране рањеника, и чујемо тутањ топова и праску пушака, - рат је проговорио својим звучним речима, које се чују преко многих брда. Протест рата звучнији је од протеста мира.

Ми смо протествовали у миру столећима и протест наш је остао нечувен и несаслушан.

Ми смо протествовали у име Христа против угњетавања робља, но полумесец је остао глув према мирном протесту крста.

Ми смо протествовали у име Божије правде против неправде једних синова Божијих према другим синовима Божијим, но на наш протест одговарали су безбожници сечом хришћанске нејачи, а небо и земља дубоким ћутањем.

Ми смо протествовали у име просвећености и хуманости нашега века, но на наш протест одговарали су Арнаути паљењем хришћанских села и убијањем хришћанских свештеника, а небо и земља дубоким ћутањем.

Ми смо протествовали у име писаног и признатог међународног права, но цариградски велевласници су се с презрењем исмевали над нашим протестом.

Сви протести мира остали су неуспешни, и нама није ништа друго остајало до прибећи ратном протесту, који у овоме часу испуњава брда и долине својим страшним гласом.

Ми протествујемо ратом не зато што мрзимо Турке као Турке, но зато што мрзимо неправду њихову.

Ми протествујемо ратом против Отомана не зато што презиремо веру њихову, но зато што презиремо недела њихова.

Ми ратујемо против Турака не зато што их не признајемо за браћу своју, но зато што их сматрамо за неправедну браћу.

Ми ратујемо против Турака не зато што ми њих не признајемо за људе, но зато што су се они давно одвикли, да нас признају за људе.

Ми не водимо један осветнички, но један ослободилачки рат. Ми нећемо Турцима да се светимо, ми хоћемо само да учинимо крај њиховој владавини над једном расом, која је зрела да сама собом влада.

Непријатељ је наш горд, но право наше стоји изнад његове гордости.

Непријатељ је наш јуначан, но ми уз јунаштво имамо уза се и правду.

Непријатељ је наш јуначан као освајач, но ми ћемо бити јуначни као ослободиоци.

Нашег непријатеља помажу многе земаљске велике силе, нама ће помоћи Бог.

Ми верујемо, да Бог кроз нас врши своје дело. Бог, који је пре пет столећа послао из Азије једно херојско племе да казни завађене и поцепане балканске хришћане, пале моралом и интелектом, подиже данас те исте Хришћане, препорођене и уједињене, да врате туђинце, који су завршили своју мисију на Балкану, на њихово азијско огњиште. Добро су свршили Турци богомдану им мисију; нико боље не би је свршио од њих. У оно време кад је наше полуострво било угњилело у својој слабости и грешности од Босфора до Саве и Дунава, нико у свету није могао послужити за страшније оруђе Божије правде од Турака. Нико у то време није умео боље руковати мачем и огњем од Турака. Ниједан народ у то време није имао толико господарске ћуди колико Турци. Ниједан народ тада није имао тако одређене и неколебљиве појмове о правди и неправди, о добру и злу, о витештву и подлости, као што су их Турци имали. Ниједан народ није тада стављао своја дела у зависност од воље Божије толико колико Турци. Шта вреди крити? Ниједан народ није стајао тада ближе Богу од Турака.

Зато је Бог и изабрао тај народ, са старозаветним моралом, да казни Хришћански Балкан, у свему слаб изузев преступа. Није Бог изабрао Турке да нас Турци просвете, но да нас казне. Нису Турци дошли на Балкан као васпитачи наши, но као судије наше. Владавина турска није требала да значи за балканске народе школовање, но огњено чистилиште.

Пет столећа горео је балкански Хришћанин у томе огњеном чистилишту. Пет столећа искупљења следовало је моралном паду. Дошло је време васкрсењу.

Посматрајте, браћо, све велике историјске догађаје кроз тробојну призму пада, искупљења и васкрсења, и разумећете их. Сваком паду следује искупљење, сваком искупљењу васкрсење. Један грех повлачи неминовно трпљење, трпљење води неминовно новоме животу, — васкрсу. Нема те силе, која може нарушити историјски закон. Јер шта је историјски закон друго до воља Божија? А и ми и Турци верујемо, да је воља Божија јача од сваке друге воље.

Дошло је време, да се искупљење балканских Хришћана заврши васкрсењем. То не би могло бити, да су данас Турци онако вером и моралом јаки, а балкански Хришћани онако слаби као што су некад били. Но данас се ток ствари сасвим обрнуо.

Дошло је време, да оснажени робови отерају с власти своје ослабљене господаре. Узалуд је сав труд дипломата, да спасу ослабелог господара, јер спасти овога значило би нарушити историјски закон, који је воља Божија. Смешна је воља људска, кад се противи вољи Божијој, као што је смешан један тић, кад својим крилима покушава да врати вихор ветра.

Дошло је време, да се одигра последњи чин велике национално-верске драме, чији је почетак био пре 500 година. Завеса је повучена навише моћном руком Провиђења. Многе малене руке тржу ту завесу наниже, но рука Провиђења је јача. Ко вуче наниже оно што Бог вуче навише може искидати руке себи.

Дошло је време, да петстогодишњи осуђеник изађе из тамнице своје издржавши осуду. Неке велике земаљске силе труде се да задрже осуђеника и даље у тамници и чувају ревносно гроб његов да не васкрсне. Но узалуд је труд ових великих сила пред величином правде и моћи Божије. Прснуће плоча и мртвац ће васкрснути и стражар гробни пашће у несвест, засењен од изненадне светлости.

Дошао је рат. Нека буде мирна ваша савест, Хришћани, јер рат је једно средство у рукама Божијим као и мир.

Пале су прве жртве. Не жалите, мајке и сестре, ваши погинули у рату живеће у рају, јер су дали живот свој из љубави према ближњим, према потлаченој браћи својој. Од те љубави нема веће, рекао је Христос.

Покапана је земља крвљу. Земља даје крв својој деци, и сиса је поново у себе. Крв је само онда света кад се пролије за свету ствар, иначе крв није друго до црвена вода.

Закукале су мајке. За чим? За добром смрћу својих синова? Треба желети ономе, кога волимо исто тако добру смрт, као што му желимо добар живот. Погинути у рату, на једном великом заједничком делу, то је добра смрт. Умрети од дуготрајне болести - то је зла смрт. Умрети у лудилу, или беди, или срамоти, то је несравњено горе но погинути у рату.

Зајецала су сирочад. За чим? За оцем, који им је сваки дан давао хлеба? Нека не јецају: гле, остао је у животу њихов небесни Отац, који им сваки дан показује Сунце и сваку ноћ звезде. Са овим Оцем нико се никад неће осетити сироче; без овога Оца сви смо ми бедна сирочад.

Дошао је рат, дугоочекивани. Ми, који га први пут доживљавамо, видимо, да је славна смрт најстрашније што рат собом доноси. Видимо, да је рат један отров, који трује, али који и лечи и подмлађује.

Балкански Словени, заједно с Грцима, пошли су у бој, који је од сва четири хришћанска краља у прокламацијама назван светим бојем. По чему је овај рат светији од осталих европских ратова, који су вођени у последње време? По томе што је овај рат ослободилачки, више идеални, док су они ратови трговачки и освајачки.

По чему је још овај рат светији од других ратова? По томе, што је он народни рат. Народ се вековима спремао за овај рат, народ је осећао неминовност овога рата, зато је сад народ пошао на војну, сав као један човек. Инстинкт народни повео је овај рат, а не дипломација.

По чему је још овај рат светији од других ратова? По томе што се њиме врши једно велико дело Божије, дело искупљене и васкрсле правде.

Одкуда ви то знате? - питају нас народи Запада.

Ми вам то не можемо доказати, одговарамо ми. Ми то сви на Балкану осећамо, ми који смо преживели једну петстогодишњу трагедију. Ми осећамо да се та трагедија ближи крају. Ми то осећамо свим бићем својим. Вуче нас некаква историјска тежа на дело које деламо, као што земљина тежа вуче низа страну воду једнога бујнога потока са врх брда. Ми осећамо, да морамо да ратујемо. Не гони нас у рат један човек, нити једна држава, но некакав унутрашњи инстинкт народни. А ко даје инстинкте ако не Бог? А све што Бог даје зар није свето?

Помолимо се, браћо, Богу, нека би се Његово дело кроз нас што брже и што потпуније извело.

Боже, који си нас, много столећа, карао због греха наших предака, дај нам храбрости, да данас покажемо своје пунолетство на делу Твоме. Боже, који си отац и Турака као и Словена, и Господ и Азије и Европе, ублажи ужасе рата; учини, Боже, нека се непријатељи наши са што мање људских жртава и болова повуку са нашег земљишта, на коме су они, по Божијој вољи, сасвим одиграли своју улогу.

Дај нам, Боже, онолико храбрости колико непријатељ наш има мржње према нама, и дело ће Твоје ускоро бити свршено. Амин.

МЕЂУ СЦИЛОМ И ХАРИБДОМ

Беседа упућена онима чији су интереси окрњени ослобађањем робова.

Ја сам заповједио избраним својим и дозвао сам јунаке своје, да изврше гњев мој.
Исаија, 13, 3.

Балкански Хришћани — хијене.
(Pjer Loti: La turquie agonisante).

Овоме месту и моме звању, браћо, припада дужност истаћи и жигосати не само неправду човека према човеку, него и неправду народа према народу, и неправду вере према вери. Јер у односима народа и вера дешавале су се и дешавају се и данас на наше очи тако велике неправде какве се оне ређе могу десити у односима појединаца.

Каква би то била вера, која би се бунила против мање неправде, а остајала слепа и глува пред већом?

Какви би то били проповедници Бога и Божије правде, који би сваког празника витлали се крупним речима и ватреним анатемама против неправде, од које може да трпи један човек, а ћутљиво прелазили мимо неправде, од које трпе милиони људи, било једне народности било једне вере?

Оцените ви, какви су ти проповедници, који виде трунке, а не виде брда неправде, а ја вам кажем, да је таквих проповедника пуно, и по црквама и по џамијама, и да их је више и у свету хришћанском но што би желео Христос, и у свету муслиманском но што би желео Мухамед. Такви проповедници личе на лекаре, који би лечили ревносно нажуљане прсте, а остављали џигерице да труну. Главно је: таквих ревнитеља правде има много. У овоме моменту, када цео Хришћански Балкан решава свом својом интелектуалном и физичком моћи питање правде народа према народу и вере према вери, у зидинама црквеним не смеју се чути проповеди индиферентне према таквом једном гигантском прегнућу. Међутим уобразите само ако можете: - Шта је сва неправда, коју један човек може учинити своме ближњем према беспримерној неправди, коју је свет, цео свет, чинио Хришћанском Балкану, не за пет стотина година - оставите, то се не да уобразити - но само за последњу стотину година, кад су се народи балкански промешкољили у своме гробу и показали знаке живота и тежњу за слободом!

Има ли кога у свету, ко балканског сужња није гурао у његову многостолетну таму, затварајући све прозоре, кроз које би га светлост могла обасјати?

Има ли кога год, ко балканском робу није притезао ланце?

Има ли кога год, ко на савести својој не носи неискајан грех према балканском робу?

Има ли ко такав у Хришћанству?

Има ли ко такав у Муслиманству?

Има ли ко такав у Израиљу?

Зашто да нема? Је ли Балкан Каин међу народима, да се свак може бацити на њ каменом? Је ли Балкан вага, на којој свак може мерити величину свога греха, и Место, на коме велики народи кушају своју моћ грешења? Ил' је Балкан сироче, које свак има право расплакати? Каква је загонетка Балкан? Прозире ли ко у тајне историје?

Балкан је много грешио, зато је Балкан много страдао. Истина, на сваком куту земље, насељеном људима, грешило се и страдало, но нигде се не распознаје тако јасна узрочна веза између греха и казне као у историји Хришћанског Балкана. Пре пет столећа на Босфору је живео један народ, заморен од стварања, заморен од ревности према истини и моралу. У својој замореност и исцрпљености тај народ је погазио сав законик владања својих предака и истакао је као једину оправдану тежњу живота: власт и сласт, легитимирајући све путеве без изузетка, који овоме двома воде, директно или заобилазно. На лепом Босфору, под топлим зрацима Сунца дуго живећи, дуго сунчајући се, византијски народ је гнилео, као што гнили презрело воће. Сва величина прошлости служила му је само као декорација његове пигмејске садашњости, као велика фирма празном дућану, као здрава љуска кварном ораху. У великом стилу становала је мала садржина. Све велике творевине прошлости нису могле оживети нити надахнути један порочан декадентски нараштај. Велика грчко-римска архитектура, намењена и великом животу, скривала је собом злочин и перверзне сласти; Јустинијанови закони нису имали грађана, који би им следовали; хришћанске верске церемоније биле су већ застарела забава као и хиподромске

игре; са Аја Софије јечала су звона пре као опело једном самртнику него као химна Богу и животу.

На северу од Византије живели су народи словенски, млади, неистрошени у културном стварању, немалаксали и неразочарани у вери и моралу. Они су тек били на једном великом почетку. Њихов почетак у култури, од кога стоје још споменици, сведочи о величини културне зграде, коју би они до сад сазидали, да њихово развиће није брутално пресечено и задржано. Ови млади народи због свога додира са Византијом били су и сами заражени моралном гнилошћу ове последње, као што се обично један млад и здрав организам да заразити од једног старог и болесног организма. Свој кодекс вере и морала, којим су дотле ти народи живели, заменили су они, као и Византинци, индиферентношћу према правди и неправди и тежњом за влашћу и слашћу.

И тако је сав Балкан пре пет стотина година представљао један и исти морал, то јест један порок и једно безбоштво, које се морало по историјском реду казнити. И оно је кажњено.

Народ одређен за казну Балкана и није ни за шта друго био способан но да служи као казна другим народима. Турци, примивши од Арапа њихову веру у форми фанатизма и фатализма, нису били у стању примити од Арапа и њихову радљивост, и енергију, и њихов творачки дух. Турци, са арапском вером, но без арапског смисла за културу, имали су само две способности номадских народа: ратовати и ленствовати. Многа прохујала столећа нису могла те способности турске расе ни заменити ни изменити. И данас као и пре пет столећа Турци имају те две основне способности: ратовати из фанатизма и ленствовати из фатализма.

Огњем и мачем Турци су кажњавали Балкан четири столећа, огњем и мачем они су разоравали све што се противило њиховој ћуди и њиховом ћефу, огњем и мачем они су угушили на Балкану и песму, и говор и - плач. И замукли Балкан није четири века представљао за Европу никакво питање. Увек рђаво обавештена о слабим и потиштеним, хришћанска Европа је сасвим била изгубила рачун о балканским Хришћанима, она је цео Балкан сматрала за легитимно царство турско, а Балканце за бесповратне и безнадеждне удављенике у мору турском.

Међутим балкански роб није био ни удављен ни од Бога заборављен; он је чекао крај свога искупљења. Пре сто година балкански роб је помислио на ослобођење. Његови азијатски господари заоштрили су коље, одељали ражњеве, и роб, набијен на колац, или примакнут огњу на ражњу, осетио је како слобода скупо стаје. Најпре су то осетили Срби, који су најпре и учинили опасни покушај ослобођења; то исто су потом осетили Грци, па Бугари, па опет Срби, па сви заједно. Један по један део балканског организма с муком се извлачио из окова и на својој крви постајао слободан.

За једно столеће успела су четири дела на четири стране Балкана, да извојују себи слободу. Данас та четири острва слободе теже да се споје у једно копно; та четири дела једног и истог организма ставила су данас и своју слободу и своју егзистенцију на коцку, да би извојевали слободу још неслободним деловима свога националног организма.

Дугим трпљењем балкански Хришћани су се оснажили и подмладили и од својих праотачких греха очистили. Они су се оспособили за поновну слободу и културу. Трпљење је за њих било чистилиште и очеличење. Чисти и челични борили су се они за слободу. Но у тој својој борби они су стално имали, и данас имају, два непријатеља: варварски Ислам на једној страни и развраћено Хришћанство на другој страни. Сваки покушај за ослобођење на Балкану угушивао је црвени Ислам клањем и паљењем, а црножуто европско Хришћанство својим шпекулацијама и фарисејским пренемагањима.

Варварски Ислам Азије и развраћено Хришћанство Европе јесу Сцила и Харибда, између којих ми балкански Хришћани никако до сад нисмо могли да превеземо свој брод слободе. Кад год смо ми кренули свој брод кроз опасни пролаз, увек су се оба чудовишта надносила нада њ с обе стране претећи му да га потопе или прогутају. То се дешавало небројено пута кроз цело

минуло столеће, то се исто дешава и у овоме тренутку, када Хришћански Балкан чини последњи и одсудни напор, да се коначно ослободи. Тек што се чуло о савезу балканских народа, Сцила и Харибда зарежале су својим чудовишним гласом, и својом виком узрујали све народе на земаљској кугли. Ислам, коме је друкчије име Крв, Западни дегенерисани Хуманизам, коме је друго име Лаж, нашли су се одмах на једном послу, на коме су се увек заједно налазили, - на угушењу покрета за слободу. Разјапиле су своја велика уста једновремено и Сцила и Харибда; једна је почела да бљује крв и ватру, друга претњу и клевету.

Једно је чудовиште рикнуло против нас: Ћаури! Неверници!

Друго је чудовиште рикнуло против нас: Хијене!

Првоме чудовишту име је Крв, другоме Лаж.

Јесмо ли ми неверници, браћо?

Јесмо ли ми хијене, пријатељи моји?

Неверници су они, који пет пута дневно клањају пред Богом и толико пута кољу децу Божију. Јесу ли то балкански Хришћани?

Неверници су они, који хуле Бога својом анималном нечистоћом и лењошћу. Јесмо ли то ми, браћо?

Неверници су они, који хуле Бога својом фанатичном мржњом према другој вери и другој крви. Не, то нисмо ми.

Неверници су они, којима је Бог непрестано на врху језика, а крв невина непрестано на врху мача. Не, нисмо ми неверници.

Нисмо неверници ми, који имамо тако развијен божански инстинкт слободе, но неверници су они, који свакоме сем себи оспоравају право на слободу.

Јесмо ли ми хијене, пријатељи моји?

Хијене су зверови, који мртве људе из гробова ваде и једу.

Ми смо створени по слици и прилици Божијој, - ми нисмо, дакле, хијене ни по облику своме. Ми се боримо за слободу, за највећи идеал свих времена и свих народа, - ми нисмо, дакле, хијене ни по делима својим. Ми тежимо ка једном савршенству моралном и културном, као и сви напредни и недегенерисани народи; тежимо, да нашој заробљеној браћи омогућимо ту нашу тежњу, - ми нисмо, дакле, хијене ни по тежњама својим. Ми верујемо у Бога и Божију правду, као и сви народи који расту, ми смо за пет столећа ропства нашег живели само том вером, - ми нисмо дакле хијене ни по вери својој.

Знате ли, ко нас назива хијенама? Називају нас људи, којима је име лаж, којима је садржина лаж, којима је занимање лаж. Називају нас тако људи, чија лаж носи хијенски карактер и има хијенско дејство. Много има хијена у облику људском, под капом, која се зове хуманост, под огртачем, који се зове цивилизација, у обући, која се зове прогрес, у рукавицама, које се зову модерни дух. Кроз сву ту меку и глатку одећу провирују понекад зуби и нокти и људождерски апетит хијенски. Има хијена у облику дипломата, има хијена у облику трговаца, има хијена у облику књижевника и хијена у облику миротвораца. Нико није осетио тако силно зубе и нокте тих људских хијена као ми балкански Хришћани, јер гле, ми смо били пет столећа у тами, у гробу, мртви, а хијене се најрадије по гробљу шећу и најрадије показују своју моћ над мртвима.

Дипломати, који нас називају хијенама желели су, да на Балкану остане статус кво, тј. да Балкан и надаље остане гробље. Ми смо викали из свога гроба: у име хуманости, и у име Христове љубави, и у име прогреса, и у име свих ваших светиња и идеала, измените статус кво, или допустите нама да га изменимо, јер гле, звер, коме је име крв, пече живе људе на ражњу и исеца мајкама децу из утробе, и дере кожу са живих људи! А дипломати у меком и топлом оделу, у осветљеним удобним кабинетима, осигурани и утовљени, заврженi у поравнавању својих ситних канцеларијских амбиција, довикивали су: - Нека остане статус кво. Ради Бога,

говорили смо ми, преведите ту фразу статус кво с дипломатског на човечански језик, гле, она значи печење и драње и сечење живих људи! Дипломати, ушмркујући задовољно бурмут, одговарали су: - Нека се одржи статус кво ма по коју цену!

Трговци, који нас хијенама називају, желели су да на Балкану остане статус кво. Трговци најлакше експлоатишу незнање, а турска царевина је синоним незнања. Трговци-хијене овако резонују: - Док траје Турска, дотле су осигурани наши приходи, наш увоз и наш извоз. Наши економски и трговачки интереси најбоље су загарантовани незнањем и непросвећеношћу. Зато сви ми трговци, и фабриканти, и банкари, и шпекуланти, треба да подржавамо својим ауторитетом, који се златом мери, статус кво на Балкану.

- Али, вичемо ми с Балкана, тај статус кво значи глад и драње хришћана, и шенлук хајдука, и тријумф непоштења и неправде и прљавштине и назадка! - Но узалуд, европски хришћански трговци спокојно отварају и затварају пуне кесе и преко рамена добацују немарно и с презрењем: - Ми желимо статус кво.

Књижевници, који нас хијенама називају, желели су на Балкану статус кво. Зашто? Зато да би имали у својој близини што оригиналнијих типова и што оригиналнијих призора за своје романе и драме. Гле, пресићен је свет западни западног живота. Западњаку је све монотоно на Западу. Западни књижевник не може да нађе тему своме делу: све су други пре њега описали и опевали и насликали. И снег на врху Монблана описан је и труло лишће у пећинама. Треба нових типова, нових сцена, нових тема, треба и њему живети, јер и он је гладан хлеба и славе. Турска је представник Азије и Европе, она једина може дати хране гладном чопору недаровитих књижевника Запада. Турска значи изложбу турбана и димлија и јатагана и минарета.

- Али, вичемо ми, Турска значи и изложбу печених и одераних, живих људи, и изложбу подераних дивљака Арнаута, који себе називају господарима наше судбе и који живот људски цене мање од једног куршума олова; и изложбу нечистоће, и изложбу насиља и отмица.

- Врло добро, ето нама хлеба и славе, кличу гладни књижевници, који нас називају хијенама, то је све изврстан материјал за трагедије и за приче a la Edgar Poe, то је за нас златни мајдан, нека остане све како стоји, ми смо сви за статус кво.

Пацифисти, који нас хијенама зову, мисле, да је статус кво идеални мир, за којим жуди човечији род, зато су живо агитовали за статус кво на Балкану.

- Али, довикујемо ми тим модерним миротворцима, статус кво на Балкану не значи ни издалека мир но најзверскији и најгнуснији рат, рат из заседе, рат мучки и злочиначки, рат необјављен, у коме је једна страна наоружана, а друга није, и у коме једна страна има само да подмеће своје главе под ешафот, а друга да обара секиру и сече. Ви, необавештени и незналачки миротворци света, стрепите од рата на Балкану, који ће уништити сто хиљада живота, стрепите зато што не знате, да је крвав мир на Балкану до сад уништио милионе живота. Ви, декаденти, сироти, заблудели људи, који своју декаденцију називате идеализмом, бојите се једног херојског рата, а не бојите се кукавичког, дроњавог и паликућског мира! Кад би вама, велики апостоли мира, Арнаути одсекли само једно уво, ви би се брзо преобратили у велике апостоле рата. Но Арнаути секу уши нама, Балканцима, што ви у Бечу и Паризу не можете ни да видите, нити још мање да осетите; зато ви називате хијенама нас, што реметимо ваш патрициски мир.

Тако ми довикујемо овим западним Дон-Кихотима мира, који своје донкихотско витештво нису смели показати ни у једном досадашњем пљачкашком рату, (као триполитанском,) који је Европа водила, но су се крили брижљивије од шаљивог пратиоца Дон-Кихотовог, и који су се осмелили да вичу у име својих декадентских идеала сад, кад мали балкански народи воде један ослободилачки рат. Тако ми довикујемо овим потомцима јакобинаца, - главосека, а они одговарају: ви сте балкански Хришћани хијене!

Јесмо ли ми хијене, пријатељи моји, или они, који су досадашње гробове балканскога робља тапкали и налазили хране за себе?

Не, ми нисмо хијене, но морепловци који се цело једно столеће, с муком и знојем, пробијамо са својим маленим бродом између Сциле и Харибде. Кад год ми запретимо Харибди, Сцила јој притиче у помоћ. Кад год смо побеђивали крвави Ислам, хијенски хуманизам запада спашавао је формулу статус кво. Кад год смо ми протествовали против неправде са запада, крвави Ислам био је савезник Запада. Крвави Ислам, браћо, и, црножуто хијенско хришћанство запада, то је једна иста вера.

Нека се одбију од Балкана све хијене, које су до сад на њему налазиле довољно лешева! На Балкану од сад неће бити лешева, јер су се сви гробови отворили и мртви су оживели, а живи се људи не дају хијенама.

Нека нам не држе моралне поуке, они, који су се спустили на онај ниски ступањ, на коме се налазила стара Византија онда, кад је Бог послао страшну казну на њу! Ми, балкански Хришћани, осећамо се данас физички млађи и морално далеко јачи од свих тих незваних учитеља и великих пријатеља азијатског варварства.

Нека умукну сви они дипломати и трговци и књижевници и миротворци европски, који су последњих дана онако хијенски сиктали против балканских хришћана и онако усрдно молили Бога за победу отоманског оружја! Ми смо им ипак захвални. Нико никад није тако као они открио дубок пад западног хришћанства и толику сиромаштину морала код оних народа, код којих смо се ми учили. Ми, ученици, са великом жалошћу и још већим презрењем гледамо данас на учитеље своје. Нико се тако није одушевљавао западним идеалима од балканске хришћанске омладине. Нико се данас тако не гнуша хијенске западне вике против ослобођења робова као балканска хришћанска омладина. Нико се у будуће неће резервисаније и скептичније односити према којекаквим фразерским „декларацијама људских права“ од новога, младога Балкана.

То је и добро. Балканци, који су до сад акцептовали туђе идеале, научиће се да мисле самостално и да они сами стварају своје идеале, према своме узрасту. Балканци, који су сад напрегли сву своју интелектуалну и физичку моћ да се ослободе Сциле, напрегнуће још јаче сву своју моћ, да се ослободе и од Харибде, тј. од хуманизма дипломатско-литерарног, тј. од детињег придржавања за порочни скут Европе. Балканци ће се и од сад као и до сад поверити Богу, једином свом праведном Судији. Опростимо непријатељима нашим, јер не знају шта говоре и раде, опростимо њима, а поверимо се Богу!

Поверимо се Богу, браћо, коме су се поверавали и сви они хероји, који су са титанским напорима кроз једно столеће створили четири острва на Балкану. Бог, који нас је умео казнити кад смо грешили, умеће нам помоћи кад га славимо. Он, који нам је помогао да дођемо до брода и весала, помоћи ће нам несумњиво, да пребродимо опасни теснац између два мрска, и њему као и нама, чудовишта, - између Сциле и Харибде. Амин.

БЕСЕДА О НАРОДНОМ ПРОРОЧАНСТВУ

Говорена у зиму 1912. године.

Господ прихвата све који падају, и исправља све погнуте.

(Псалм, 145, 14)

Васкрсења не бива без смрти. Већ вас виђу под сјајним покровом, Чест, народност ће је васкрснула. - Бјежи грдна клетво с рода, Завјет Срби испунише.

Горски Вијенац

Оно што се смртним језиком зове великим догађајима, драга браћо, биће уписано и у историју овога покољења. Рушење једне старе и зидање једне нове царевине врши се на наше очи и уз наше садејство. Примери ратничког хероизма, показани у наше време, никад нису били већи и никад неће моћи бити већи, јер у чему је ратнички хероизам, ако не у драговољном жртвовању свога живота? Такав хероизам наши људи су међутим показали и појединачно и у масама, показали су га учени и неуки, показали су га сироти и богати, показали су га сељаци и господа, показали су га редови и генерали, показале су га чете и пукови.

Примери жртвовања своје имовине на један велики општи циљ никад нису били већи и нису могли бити већи у историји од ових примера, које ми доживљујемо. Грађанин, од кога је држава тражила само хаљину, дао је и кошуљу. Онај ко да све што има, тај даје највише; то је мисао Христова. Ви сте сви сведоци, браћо, да смо ми у овом времену имали таквих идеалних даваоца и више но што се могло слутити. Нисте ли читали ових дана изјаве појединих људи и читавих градова, упућене нашем Краљу или Председнику Владе, изјаве у којима грађани стављају на расположење и своје животе и своја имања за добро и славу Отаџбине? Ови примери тако су велики, да ће они својом величином бити у стању да засене све оне многобројне мирнодопске примере ситне себичности и тврдичлука, против којих сам се ја у овоме храму колико пута жалио вама, и, заједно с вама, Богу.

Или зар мислите да се даду надмашити икад садашњи примери жртвовања свога времена и труда и угодности и спокојства? Никад. Пођите по нашим многим болницама само овде у престоници, и видећете призоре, који се називају великим у историји људског живота. Видећете пре свега болнице, установљене за рањенике од приватних лица. У болницама ћете се срести са члановима нашег краљевског дома, са дамама из најуваженијих и најбогатијих кућа као и са женама простим и сиромашним; срешћете се са министрима и саветницима, и професорима и свештеницима, са људима од науке и литературе, са људима чувеног имена и великог дара. Сав тај свет, разноврсан по звању и отмености, окупљен је на једном и истом послу, делимично веома напорном, делимично веома грубом. Тај посао је лечење и неговање рањеника. Даме, навикнуте увек само да буду служене, сад од јутра до мрака служе рањене војнике, без тужбе, без уздаха. Госпође, чије руке никад нису сустале од посла, сад неуморно шију, кувају и чисте. Бивши министри и саветници и црквени достојанственици служе по болницама као економи и комесари. Отмени свет београдски, који се често љутио на то, што нема у трамвајима две класе, једна за свет прост, друга за свет отмен, да не би отмени морали седети крај знојавих и дроњавих и ненамирисаних, - тај отмен београдски свет бди ево месец дана и ноћи око постеље многих и многих неотмених чобана и надничара и слугу.

Гле, само месец дана дели нас од оног времена, које је било испуњено општом жалбом на наше покољење, као на једно покољење пало и пропало, без хероизма, без пожртвовања, без способности за велике осећаје и велика дела.

Где су сада они многобројни критичари наше нације, због којих је човеку и Сунце постало немило, а камоли име Србин? Нема их више: преобразили су се у химнопевце, да би избегли назвање клеветника.

Где су данас они многобројни песимисти, пред чијим је погледом и здрава јабука постајала трула, и бистра вода - бара? Ту су међу нама, само не више као песимисти, но као сујеверни људи, који верују у сва могућа чуда. Они се окрећу око себе, без старе песимистичке лудости, и питају се: шта је ово?

Шта се ово деси у ове дане? Ко то прекрсти преко трулих јабука и учини их здравим и свежим, и преко баре и учини је питком водом?

Ко пробуди један народ из његовог блудног и лењивог спавања и запоји га највишим, немисливим, надидеалним хероизмом?

Је ли могуће да су јунаци са Куманова и Прилепа наши савременици?

Је ли могуће да је међу нама живео отац, који на погребу свога преминулог сина похваљује јуначку смрт овога?

Је ли могуће, да се међу српским кћерима нашло Амазонки, које су припасале сабљу и бориле се напоредо са својом браћом четницима?

Је ли могуће да су наши меланхолични студенти и нежни доктори и магистри и сви они бледуњави господичићи, који су се заносили декаденством запада, војевали по Косову и Карадагу и по пољима Македоније као неустрашиви четници, ноћујући на камену, марширајући по киши и мећави, хранећи се често сувим хлебом и још чешће само надом на хлеб?

Је ли могуће да онај јучерашњи себични и шпекулантски свет показује данас толико издашности и подноси данас такве неочекиване и нетражене жртве?

Је ли могуће, најзад, да су српски државници који су бацали у бригу и дражили сав интелигентни свет ове земље својим неозбиљним парламентисањем и партизанисањем, могли сместити у својој глави такву једну велику идеју, као што је идеја о балканском савезу, која собом обухвата све националне и хумане идеале свих балканских народа укупно и напосе?

Заиста, за песимиста све је то било јуче немогуће, и све је то и данас за њ немогуће друкчије сем као чудо. За оптимиста пак, који верује у смисао и закон историје, ово што се догађа није веће чудо од електрике, која се у облацима збира и дели, док најзад не експлодира у виду светлости и грома, нити је ово веће чудо од јабуке која опада пошто је дуго расла и зрела и најзад отежала и ослабила, да би се на грани могла одржати.

Шта је велико, а шта мало чудо? Постоји уствари само једно чудо, пред којим сва остала чуда бледе. То је овај свет као целина. Сва остала велика и мала чуда су само више или мање познати делови овога великога и јединственога чуда. Чудо једне ствари поклапа се с чудом света. Покушајте да објасните једну ствар. Што више пажње поклоните тој једној ствари, то већма она расте, и узрасте најзад толика, да се поклопи са димензијама света у времену, и простору. Чудо једног догађаја у људској историји поклапа се с чудом опште историје.

Историчари деле догађаје у две групе, једне сматрају за догађаје ужег, локалног значаја, друге опет за догађаје ширег општечовечанског значаја. Но ко може поставити границу између ове две врсте догађаја? Да ли се мањи догађаји не сливају у веће као потоци у реке? Гле, један турски поданик убио другог турског поданика. То је догађај, јелте, који не спада у општу историју? Но то убиство проузрокује свађу и мржњу између два племена. И то је догађај локалног значаја. Но та два племена почну се оружјем разрачунавати, те проузрокују свађу и мржњу између два народа у једној истој царевини. И то је још догађај унутрашњи, локалан. Но та два завађена и омрзнута народа пренесу своју заваду и мржњу и на своје сународнике из других држава. И сад се долази до конфликта између више држава. И тек сад догађај има шири или општи значај, због чега се ставља у другу врсту историјских догађаја. Но кад један догађај толико порасте, да га сав свет види и осећа, тад се историци враћају на цео онај дотле незнатни и мало шумни прелудиум тога великог догађаја, и тај незнатни прелудиум уносе у општу историју као и сам велики догађај, који му је следовао. Историци, који не иду до на оне мале, почетне узроке великог догађаја, но држе да су овај објаснили његовом најближом околином, личе на старе просте Египћане, који су веровали да река Нил нема извора, зато што нико од њих није успео да дође до извора Нила. Читајте коју хоћете писану општу историју, и ви ћете се зачудити непотпуности и недовољности сваке од њих. Ако не будете непрестано допуњавали својом маштом оно што читате, и не будете разним аналогичним претпоставкама испуњавали празнине, или, другим речима, не будете имали довољно снаге да прескачете ровове, који сваки час искрсавају пред вас на путу, којим вас воде историци, ви нећете моћи стећи појам о општој историји као једној целини. Ви ћете задржати у памети само један хаос од невезаних слика и сцена и представа, као кад прочитате једну антологију или чујете један низ музичких попури.

Схватити историју пак као антологију или као попури значи не схватити је као једну смишљену целину са почетком и са крајем, но као један невезан низ изненађења и фантазми.

За кога су наше победе изненађења? За онога само ко није познат са прошлошћу и душом народа српског и са великим пророчанством, које је неколико столећа, час тињало, час буктало, у тој души.

Какво пророчанство? Пророчанство о крајњем тријумфу народне правде, пророчанство о васкрсу, и слободи, и величини. Косово је дало зачетак томе пророчанству, зачетак и оправдање. Онај ко буде писао историју садашњих великих победа наших неће ништа разумљиво ни разумно написати, ако се не обазре на Косово и не удуби у пророчанство народно коме је Косово дало зачетак.

Косовски пораз је значио за народ српски свршетак једног бурног дана и почетак једне мрачне и жалосне ноћи. Но народ не би могао преживети тако дуготрајну ноћ, да није имао ма и један зрак светлости. Један зрак светлости он је имао, то је била вера у Бога и себе и нада у будућност, то је било пророчанство о дану усред тамне ноћи.

- Свануће један дан, велики као Видовдан, но светлији од Видовдана.

То је био зрак у мраку, то је било пророчанство о дану усред ноћи. Ко је најпре исказао то пророчанство? Узалуд ћете испреметати сву историју, нећете сазнати. То и није пророчанство једнога човека, но целог народа. Негде у дубини васионе неко непознати притиснуо је дугме, некакво електрично дугме, и цео један поробљен народ осетио је једну лаку струју у себи која га је придржавала да сасвим не клоне и не падне. Однекуда иза овог света, из средине његове, из душе његове, дошао је као поветарац шапат души народној: „Истрај, нећеш пропасти“.

Ко је дао народу поробљеном ово пророчанство у ноћи? Онај исти ко је дао и петлу способност да сваке ноћи у одређено време навести дан; Онај исти, ко је младој ласти дао способност да ненаучена спрема гнездо за још неизлежене тиће.

Ко је дао народу поробљеном једно пророчанство, које је пет столећа било удаљено од остварења? Творац и даваоц свих пророчанстава, која су се икад на земљи чула или осетила. Ко је дао робовима пророчанство, којим су робови живели? Онај, ко живот даје.

На Косову је војска српска била сломљена. Цар посечен, војводе изгинуле. Неколико слугу вратило се с празним коњима својих господара. Те слуге су шапатом разносили причу о двема стварима, које су видели, о погибији и о нечувеном јунаштву српском. Земља се завила црнином, земља се српска залила сузама.

- Зашто плачеш мајко? - питао је син.

- Плачи и ти, сине, одговарала је мајка сину љубећи га, плачи и радуј се: отац ти је погинуо, но погинуо је као јунак.

Погинуо је као јунак, - у тим речима лежало је једно пророчанство. Ниједан народ не завршује своју историју јунацима. И најснажнији народ може падати и губити, као устајати и добијати. Падање и устајање, губљење и добијање - то је историја једнога народа на овом земаљском игралишту. Но снажан народ показује се јунак при падању као и при устајању. Снажан народ може да покаже веће јунаштво при своме паду, но слаб народ при своме устајању; снажан пада сам и устаје сам, слаб пада наслањајући се на другог и устаје наслањајући се на другог.

Народ који при своме паду покаже Обилиће и Југовиће, уписује се у живе иако изгледа мртав. Пад тога народа не значи смрт. Суво дрво се ломи, сирово се само савија.

Смрт Лазарева и Милошева изазивала је не само сажаљење но и завист. Јунацима се увек завиди: и на животу и на смрти. Завист јунаштву рађа самопоуздање, самопоуздање је живот.

Но косовско јунаштво је још уоквирено у нимбус небесне правде. Цар Лазар је пао с коња, и у великом окршају глава му је отсечена. Ноћу, кад је тишина завладала испод погледа звезда,

царева глава је засветлила и обасјала цело поље и својим сјајем везала фатално поље с Божијим престолом на небу. То је светлила Лазарева правда.

- Зашто је погинуо цар, мајко? - питао је син.

- Не питај много, сине. Зато што се приволео царству небесноме, царству истинске правде. Зато је погинуо праведни цар.

Приволео се царству небесноме, - у томе је лежало друго пророчанство. Ко год је се икад приволео царству небесном, тај је и у пропасти својој носио победу. Ко год је умирао за небесну правду, правда је његова живела и њега васкрсавала. Јаче је небо од земље. Земаљска правда односи кратке и брзе победе; дуготрајна и крајња победа припада правди небесној. Правда је небесна спора, али достижна. Правда небесна захтевала је највећу жртву од цара Лазара и његовог народа, и та жртва је принета. За ту жртву правда небесна је предвиђала у далекој будућности награду намученом народу.

Ми смо, браћо, сведоци те награде Лазаревој правди, награде, која је тек сад дошла. Дошао је, гле, дан велики као Видовдан, но светлији од Видовдана. Дуго и упорно је прорицан овај дан. Све је се било изгубило, изузев вере у ово пророчанство. Сва блага народна била су прешла у руке освајача, народу је остало само једно благо, којим је живео, и то једно благо није било ни сребро ни злато, ни нацаци ни буздовани, но пророчанство о једном великом дану, великом као Видовдан, но светлијем од овога; дану, на коме ће се дати последња награда Лазаревој правди и Милошевом јунаштву.

Ништа осим тога пророчанства и службе тиранима није имао отац да остави сину, нити поколење поколењу, нити столеће столећу. Увек једно исто: једна тамна ноћ са једним зраком светлости, који је на једној страни осветљавао Лазара и Милоша, а који је на другој страни ишао у недоглед.

У тамној ноћи син је питао оца:

- Зашто робујемо тако дуго, оче?

- Због греха, сине - шаптао је отац.

- Оће ли наше ропство бити вечито, оче?

- Неће, сине.

- Шта ти је доказ зато, оче?

- Лазарева правда, сине, и Милошево јунаштво. И син је бивао охрабрен и оснажен тим речима, и с више сјаја у очима подвијао је леђа под терет ропства.

Робље, презрено и прогањано, скупљало се ноћу по свима задужбинама Немањића, и утучено питало је свога пастира:

- Кажи нам, оче, оће ли сванути скоро и нама дан?

- Свануће, децо, један дан велики као Видовдан, но светлији од Видовдана.

- Где то пише, оче?

- На Косовом пољу су написали то својом крвљу Лазар и Милош. Лазар се приволео небеској правди, која увек побеђује правду земаљску. Милош је показао јунаштво, које је увек јаче од тираније. Наши господари господаре над нама земаљском правдом и тиранијом. Зато њихово господарство не може бити дуговечно.

И робље је одлазило на службу и патњу, охрабрено и оснажено пастирским речима.

Столеће, које је долазило, питало је столеће, које је одлазило:

- Шта ми остављаш у наслеђе?

- Ропство и наду, био је одговор.

- Какво ропство? - питало је ново столеће.

- Ропство теже од пакла, био је одговор.

- Какву наду? - питало је ново столеће.

- Наду у остварење пророчанства народног о једноме дану великом као Видовдан, но

светлијем од Видовдана.

Мајка је успављивала сина у колевци песмом о пророчанству, коме су доказ Милош и Лазар.

Свештеник је тешио народ при причешћу освежавањем познатог пророчанства.

Народни певач је напрезао сву своју лиричну душу да потврди старо пророчанство из књига староставних, од којих књига је једна била Косово поље, исписана јуначком крвљу, а пунктирана главама војводским.

Многобројни манастири Немањића, зидани по најнеприступнијим местима, служили су не само као збегови, но као пророчанство будућности.

Народна поезија из доба ропства ништа друго није до опевано народно пророчанство. Који је народ до сад певао, кад је у ропском јарму гледао крај своје историје? Никоји. Песма је доказ наде и вере; песма у злу јесте пророчанство. Турци - господари - нису певали ни из далека толико колико Срби - њихови робови. Наш народ је певао у најтежем ропству, зато што је био далеко од помисли, да је то ропство крај његове историје, и што је живео вером, да је његово ропство само један мост између два велика дана. Један је дан био Видовдан. На други се морало с надом чекати. Цела је наша поезија народна пророчанска, не: она је сва - пророчанство.

Сви наши бољи песници проницали су својим генијем у ово народно пророчанство и запајали су се и сами њиме. Сви наши рђави песници туђили су се Косова, плашили су се гигантских творевина народног духа, затварали су своју душу пред народним пророчанством и завлачили се са својим пегазом под труло и жуто јесење лишће.

Мора задивити човека, како је косовско пророчанство баш у наше време добило своје изразите пророке. На прошлогодишњој међународној изложби у Риму оцењени су косовски споменици из српског павиљона као најбоља дела од изложене уметности. И свет је сав сазнао тада, једанпут више, за Косово и за велико пророчанство српског народа, које од пре сто година стоји на почетку свога остварења. Данас је то пророчанство већим делом својим остварено. Скептици тек сад почињу веровати у то пророчанство. Они који се баве испитивањем српске народне поезије, мораће од сад оцењивати не само њену уметничку лепоту, но и њен пророчки значај.

Јесу ли, дакле, наше садашње победе чудо? Не, оне су само испуњење једног давнашњег пророчанства, с којим су сва српска поколења од Косова до данас живела и умирала. Запојена тим пророчанством наша је војска ишла као вихор од победе к победи. Никад ниједна војска није радосније ишла у рат, нити је икад иједна војска била уверенија у победу! Говори се много о фанатизму турског војника. Ако фанатизам значи веру једнога војника, да је Бог с њим, онда је у овоме рату наш војник био већи фанатик од турског. Јесте ли разговарали с рањеницима у болници? Јесу ли и вас они уверавали, као и мене, да је сам Бог био с њима у рату и да их је сам Бог водио победи? Рећи ћете: и Турци су се молили Богу као и ми, како њима Бог да не помогне? Ми се молимо Богу за ову победу неколико столећа, Турци су се почели молити 17-ог септембра ов. год. Но није нама Бог доделио победу само стога што је наша молитва старија, него што је и наша ствар праведнија.

Наша победа основана је на правди и јунаштву. Оно, што је било сан читавих пет столећа, ми данас гледамо као јаву. Једна од највећих немогућности из списка наших националних песимиста постала је опипљива реалност. И све остале немогућности из нашег националног програма, који је обухваћен древним народним пророчанством, несумњиво ће ускоро постати опипљива реалност. Још један ћилим мора се осути, као што је се један већ осуо, да би Срби могли своје национално ткиво изаткати. Једна је царевина срушена, још једна ће се морати срушити, да би се пророчанство косовско потпуно остварило.

Неће се срушити ниједна од оних царевина, у којима се влада на принципима слободе и правде, ја вас уверавам.

Само се стара и трула ткања осипају.

Тиранија сама себи мора на крају пресећи крвне артерије, пошто је се дуго хранила туђом крвљу.

Себичност мора сама себе појести, пошто поједе све око себе.

Неправда сама себи мора ископати најдубљи гроб, пошто створи око себе гробље.

Кепеци, који се играју диктатуре над већим и бољим од себе морају на крају крајева скупо платити своју глупу шалу.

Политичари, који воде политику на начелу „подели па владај“ неће се последњи смејати.

Монарси, који у својој надутој гордости више поштују прашљиве фирме и извештале грбове своје династије, но право свога народа, могу лако постати предмет сажаљења својих слугу.

Систем терора и шпијунаже то је једно чудовиште, које никад није имало дужи век од века једног човека. Умире један човек, а народ живи.

Влада застрашивањем је очајно и последње средство у рукама немоћних управитеља једне земље. Јесте ли гледали како и уплашена овца почиње да се кострешиi и енергично таба ногама пред опасношћу, која јој прети? Не чини то овца из храбрости, но из очајног страха. Од њеног енергичног табања и кострешења до њеног окретања на левокруг и дивљег бегања не протекне често ни један трен ока. Застрашивањем владају они, који су сами застрашени, као плашљиве и неразумне овце. Било је и у нашој српској историји времена, - многи од нас то и памте - кад су људи, неразумни и плашљиви као овце, покушавали да владају овим народом застрашивањем. Завршетак тих застрашивача, као што знате, био је онако исто страшан, као што је њихов живот био смешан. Нас донекле може извинити младост и неопитност, но шта би могло извинити једну стару монархију, у којој је застрашивање постало устав, из кога се сви закони изводе? Монархија, која је трулила на нашем југу, пожела је већ плодове своје дуговремене политике застрашивања. Монархија, која је до јуче била на нашем југу и које више нема, предсказала је својом судбом судбу и сваке оне монархије, у којој се влада сличним режимом, режимом страха и лажи. Паметан, ма и неваљао, имао би се чему поучити од судбе турске монархије. Неваљалство се може, истина, донекле држати памећу, но кад Бог хоће да казни неваљалца, он му одузме памет. И тад неваљалство, без памети, брзо тоне као олово на танком леду.

Нека свак извлачи какву зна поуку из садашњих балканских догађаја, што се нас тиче ми смо кроз њих уведени помпезно у општу историју човечанства. Сви догађаји из наше прошлости добијају сад сасвим друге размере, но што су их јуче имали. Пре сто осам година запаљен је од стране српске један турски хан у селу Жабарима и набијено је на колац од стране турске неколико Срба - револуционара. То су били догађаји сами по себи локалног значаја. Данас су то догађаји светског значаја онако исто, као и Гарибалдијево герилско ратовање против Аустрије у Ломбардији и као авантуре из Наполеонова живота, које су формирале један карактер, тако утицајан на ток светске историје. Сви велики историјски догађаји имају једну клицу малену као горушично зрно. И као што горушично зрно постепено узрасте и развије се у једно дрво, тако и догађаји по изгледу локални и незнатни, постепено доведу до великих светских догађаја. Паљење хана у селу Жабарима и набијање на колац неколико револуционара само су варнице онога пламена, који је у ове дане обузео сав Балкан, пламена, који је загрејао многе душе, но и спалио многе нечисте савести у овоме свету. Тако се постепено остваривало велико народно пророчанство. Као што се то пророчанство постепено коренило у души народној, тако се оно постепено и остваривало. И као што је пророчанство о Месији столећима држало јеврејски народ да не подлегне страховитим ударима судбе, тако је исто и српски народ столећима држао пророчанство о поновном националном васкрсу. То пророчанство, с којим смо се сви ми такорећи рађали; које смо наслеђивали од својих родитеља; пророчанство, које нам је инспирисано и у нама неговано и кућом и школом и војском и црквом од детињства до данас, -

то пророчанство и дигло је цео наш народ као једног човека, - то пророчанство и гони нас данас на сва она пожртвовања, којима се страни свет диви, не познавајући вас.

Страни свет никада нас није довољно познавао и дуго нас још неће познати. Но важније је од тога да ми сами себе истински познамо.

Познајмо дакле, данас своју физичку и моралну моћ боље него што смо је јуче познавали. Ми смо сами себе јуче потцењивали. Данас то не морамо чинити; данас можемо без прецењивања себе довикнути свима тиранима нашега племена, који као застрашене овце кострешe се и табају ногама на нашем прагу:

- Тирани, ми смо малени према вама у мучењу и понижавању људи; у томе сте ви велика сила.

- Ми смо малени према вама у лукавству и перфидности и фарисејству; у томе сте ви велика сила.

- Ми смо малени према вама у себичности и похлепности на туђу имовину; у томе сте ви велика сила.

- Ми смо малени према вама у непоштовању туђих права и непризнавању туђих потреба; у томе сте ви велика сила.

- Ми смо малени према вама у сејању неслоге и мржње међу људима; у томе сте ви велика сила.

- Но има једна област, у којој сте ви мања сила од нас: то је област херојства:

Херојства у борби за слободу.
Херојства у самопожртвовању.
Херојства у признању и поштовању човечанских права свакога човека.

Што год се усудите ви, тирани, учинити у тој области, само мишљу и речју, ми ћемо вас делом надмашити. Косовско пророчанство, које нам је Бог дао и које Бог кроз нас испуњава, даје нам ону снагу, коју ви немате одакле црпсти. Наша борба носи религиозни карактер од почетка, ваша - шпекулантски. С нама је Бог, с вама је страх, Бог нам помаже, да творимо дела која надмашују наш број и нашу моћ и која доводе вас до дивљења и до страха. Ви мислите нас је мање; варате се: с нама су и сви херојски духови наших предака од Косова до Куманова, који су многобројнији од ваше војске. И још једном: с нама је Бог, с вама је страх. Амин.

БЕСЕДА О СЛОБОДИ

Говорена у ослобођеном Скопљу.

Стојте у слободи, којом нас Христос ослободи, и не дајте се опет у јарам ропства ухватити.
Галат. 5, 1.

Нико није слободан до онога, ко собом влада.
Епиктет

Коме од вас да упутим данас своју реч, - вама, ослободиоци, или вама ослобођени? Вама који сте донели слободу овој земљи, или вама који сте чекајући ту слободу сачували кроз векове своје хришћанско име? Вама који сте једним ударом на Куманову сломили грозну моћ муслимана, или вама који сте, заједно са својим прецима, давали отвор тој непријатељској моћи пет стотина година? Вама који сте целог свог века, ломећи се по бурном муслиманском мору водили очајну борбу да у ово не потонете, или вама који сте својим мушким грудима гурнули то море и вратили га у његово старо азијско корито? Коме од вас да упутим данашњу своју реч?

Упућујем је и једним и другим као победиоцима. Јер гле, ви сте победиоци и једни и други. Победиоци сте и ви, који сте 13-ог октобра 1912. г. становали у овој земљи, морајући освајати од својих господара патњом и сузама сваки дан и сваки час живота свога, а победиоци сте и ви, који сте са слободом дошли у овај град Великог Цара трновитим и мучним путевима, преко косовског и кумановског поља.

Хоћу да говорим и једним и другим као браћи по крви и вери. Крв није вода, вера није бајка. Једна иста крв гонила вас је, да се при сусрету заплачете, једна и иста вера гонила вас је, да се са сузама загрлите. Јер крв, која тече у жилама свију вас, није каква сумњива течност, но то је крв моћне и свеже словенске расе, крв младићка и крв племенита. Крв ваша није ма каквог сумњивог и ниског порекла, - ви сте је наследили од Светог Цара, који је на Косову пао као последњи бранилац слободе српске и балканске, и од Великог Цара, по чијим стопама ходимо ми кад ходимо по овоме граду, из кога је он владао целим хришћанским Балканом, с правдом и слободом.

Вера ваша није вера у камене и дрвене идоле, но у живог и великог и доброг Бога, и у живог и великог сина Божијег, Христа.

Вера ваша није увео босиљак, који се случајно чува још у неком куту собе, но вера ваша је један вечито свежи цвет, који својим мирисом опија.

Вера ваша није вера најгорих, но најбољих у свету.

Вера ваша не покреће само брда, но и звезде, и не васкрсава само људе из мртвих но и народе.

Вера ваша, ослобођени, светлила вам је кроз пет столећа у тами ове земље; вера ваша ослободиоци, превела вас је као огњени херувим преко опасних поља: Косова и Куманова.

Вера ваша, браћо, учинила вас је, и једне и друге, победиоцима.

Вера ваша, драга браћо, то је друга крв ваша.

Вама свима хоћу да говорим још и као браћи по глади и жеђи. Хоћу да вам говорим о ономе, за чим је душа ваша најдуже и најстрашније осећала глад и жеђ. О слободи!

Слобода је најрадоснија но и најгрознија реч, која се икада на земљи чула, - најрадоснија за угњетене, најгрознија за угњетаче. Та реч је палила човечанство као огањ и витлала га као олуја трску кроз целу историју његову. Та реч је кравила срца робовима и залеђивала душу тиранима. Та реч је вазда била мелем за рањену правду и отров за осиону неправду.

Борба за слободу испуњава целу људску историју.

Прво је човек водио борбу с природом око себе, јер прво његово ропство било је ропство природи.

Друга борба била је борба човека с другим људима, себи равнима, који су га притиснули својом влашћу и силом, као господари и тирани.

Трећа борба то је вечита борба човека са самим собом, са горим самим собом, за једног бољег самог себе; са ропским бићем у себи, за једно слободно биће у себи.

Какви су методи и резултати многостолетне човекове борбе с природом - о томе нас уче природне науке.

Какви су методи и резултати дуговремене борбе човека с човеком - о томе нас учи политичка и ратна историја.

А какви су методи и резултати борбе човека са самим собом, - о томе нас учи религија.

Из борбе с природом човек је изишао паметнији. Из борбе с људима човек је изишао хуманији. Из борбе са самим собом човек је изишао узвишенији и благороднији.

Па ипак - ни из једне борбе човек још није потпуно изишао.

Још човек води борбу с природом, и са својим ближњим, и са самим собом. Још се природне науке усавршавају; још се историја ствара, и још религија узвишава људски род. Ми се још налазимо усред тога општечовечанског и опште-историјског процеса ослобођења.

Слобода је најсимпатичнија ствар на свету. И кад је мрзе, људи јој се диве. Према сваком акту ослобођења свет се односи с поштовањем. Свет се усхићава једним научником, који објави какав нов успех у науци, који означава нову победу човека над природом. Свет се диви једном потиштеном народу, који устане против својих тирана и извојује слободу. Свету импонује један човек, који савлађује слабости своје и ходи као слободан човек у односу према вишој природи својој.

И српска војска изазива у ово време дивљење и поштовање целога света. Српска војска извојевала је слободу овој земљи. Можда то целом свету није мило, но цео свет то цени и респектује. Српска војска донела је слободу овоме неслободноме - свакако најнеслободнијем - куту наше планете.

Српска је војска скупо и прескупо платила слободу ове земље. Не сребром и златом, но крвљу, многом и скупоценом крвљу својом.

Да не говорим о многобројним жртвама, палим на Куманову, на Прилепу, и Битољу, - о томе се довољно зна, но тешко да ће се наћи и једна варош и једно село у целој ослобођеној Маћедонији, у коме не би било гробља српских војника - ослободитеља. Српска војска била је последња, која се пре 500 година у одбрани Маћедоније срушила пред турском силом. Српска војска била је прва, која је прошле 1912. године ушла у Маћедонију, да се бори за слободу угњетених Хришћана. Скупо је стала Србију слобода ове земље! Хиљаде мајки у Србији, које су прошле јесени испратиле своје синове у ову земљу, узалуд чекају њихов повратак. Хиљаде сестара завиле су се у црнину за браћом, која су заклана на жртвенику слободе ове земље. Пријатељи тугују за пријатељима својим, удовице плачу за мужевима својим, сирочад пиште за оцем својим. Нема куће у Србији, која није дала злата, и суза, и крви за откуп слободе ове земље. Нема човека у Србији, коме бар један гроб у Маћедонији није толико драг, колико и његов сопствени живот.

О како је скупа свака слобода! А нарочито како је скупа слобода ове земље! Она је скупља од злата, и суза, и живота људског.

Но иако је Србија тако скупо платила вашу слободу, ослобођена браћо наша, она ипак не тражи ништа више од вас, но од осталих својих синова. Она не тражи од вас ни већу службу, не већи порез, ни већу благодарност, но што јој дају остали синови њени. Шта више, Србија осећа према вама више љубави и више нежности него према нама осталима, који смо у њеном слободном крилу рођени и одрасли. Јер ви сте њени синови, који сте били изгубљени, па сте нађени; који сте били мртви, па сте оживели; који сте били далеко од ње, па сте јој се вратили у загрљај!

Кроз сузе за многобројном децом својом Србија се радује због вас, нађених и васкрслих. И ми сви, који долазимо овамо да посетимо гробове своје изгинуле браће, налазимо једину утеху у томе што видимо вашу слободу, изниклу из милих нам гробова. „Нису узалуд погинули!“ - говоримо ми на још свежим гробовима и утиремо сузе с очију.

Радује се и црква Христова што вас види тако окупљене у слободи, да без страха и стида славите великог Творца света, који је учинио крај вашим искушењима и понижењима.

Радује се Христова правда, која је поново засјала после дугог мрака и презрења.

Радује се и српска народна правда, која је после дугог народног искупљења и очишћења попела се тријумфално на престо свој.

Радујете се и ви сви, ослобођена браћо, што је Бог удостојио вас између толиких покољења, која су од Косова до данас пиштала у ропству, да окусите слободу и видите остварен аманет Косовски.

И сен Великог Цара радује се што види овај свој град слободан. А с царем Душаном радују се и сви погинули и умрли борци за слободу ове царске престонице и ове царске земље. Радујте се и ви живи, кад и мртви данас имају разлога да се радују!

Ослободилачка и ослобођена браћо! Ви сви већ имате слободу за којом сте жудели и за коју сте се борили. Ви сте слободни од тиранства људи. Но ја рекох да је цео живот испуњен борбом за слободу. Вама сада предстоји нова борба за слободу, на коју вас црква Христова позива. То је слобода религијска, слобода унутрашња, којој је Христос призвао свет. Црква Христова позива вас у борбу против тираније нижег човека у вама над вишим (до јуче сте били заузети другом борбом, данас је ова на дневном реду). Црква Христова позива вас на борбу против греха, за слободу врлине, и на борбу против себичности, а за слободу милосрђа, и на борбу против мржње, а за слободу човекољубља, и на борбу против безбожних мисли и неправедних жеља у себи, а за слободу мисли узвишених и жеља праведних; једном речју: црква Христова позива вас на борбу против роба у вама, а за човека слободна. Нико није слободан браћо, осим онога, ко дође до сазнања своје зависности од Бога. Јер ко се осећа зависан од Бога, тај се осећа независан од свега осталога; ко се пак осећа независан од Бога, тај се мора осећати зависан од свега осталога. А ко сме порицати, да је боље бити завистан од Бога, који је сам разум и сама правда, него ли бити зависан од суровости природне, од неразумности људске, и од свога греха? Слобода у најбољем и највишем њеном смислу значи зависност од Бога. Та зависност није робовска, но зависност синовска.

Прво је човек био зависан од природе, па од човека, па од свога греха. Прва борба јесте борба с природом, друга с човеком, последња с грехом. Ми можемо поћи и обратним путем. Ослободимо себе од греха и слабости и лако ће нам бити тада ослободити се и тираније људи и тираније природе. Јер је тиранија греха најгора тиранија у свету.

Ослобођена браћо, Србија - ослободитељка ваша позива вас на слободан политички живот, а црква Христова позива вас на слободан душевни живот. Слободу политичку Србија вам је извојевала, но слободу Христову свак од вас сам мора извојевати. Ми смо позвани да од сад сви заједно на добијеној слободи политичкој зидамо слободу Христову, а на слободи Христовој карактер и културу ове земље. Карактер и култура ове земље биће демократска и хришћанска. Демократија и хришћанство пак потребују слободне људе, унутрашње слободне људе.

Зато, нека би вас Христос запојио својим духом, који би сагорео у души вашој све што је ропско, све што је нечисто и грешно. Нека би сви ви постали слободни људи од зла у себи, и слободни радници на добру ове лепе и многострадалне земље, да би поставши слободни споља били слободни и изнутра, јер Србија неће робове но слободне људе, и црква Христова неће робове но слободне људе.

Поштујте, браћо, слободу, коју вам је Србија донела. Но сећајте се слободе, коју је Христос донео свету. Стојте и у једној и у другој слободи и славите Бога, који је до сад чувао ову земљу и који ће је и од сад чувати, водећи је миру, и култури и срећи. Амин.

ОРГИЈА НА ГРОБЉУ

Говорено у миру, годину дана после рата, у корист инвалидске сирочади.

Поднио си много, и трпљење имаш, и за име моје трудио си се, и нијеси сустао.
Но имам на тебе, што си љубав своју прву оставио.
Опомени се дакле, одкуда си спао, и покај се, и прва дјела чини; ако ли не, дођи ћу ти ускоро, и, дигнућу свијетњак твој с мјеста његова, ако се не покајеш.

Апокалипсис, 2, 3 - 5.

Кајите се, док имаде дана; Док је доба, дјецо, кајите се; Кајите се, док није

позвана Душа к Оном, који небом тресе; Кајите се, јер земаљског стана Т´јек измиче б´јегућ, кајите се; Кајите се, јербо зора рана нађ´ ће многог, куд за вазда гре се. Кајите се.
Смрт Смаил-аге Ченгића

После речи уваженог г. Вајлса, речи скроз библијске и дубоко религиозне, која јасно сведочи, да душевна култура говорника има базис и надахнуће у Библији као и душевна култура велике енглеске нације, којој он припада, изгледаће вам чудно, поштована браћо и сестре, да ја - иако не световњак као г. Вајлс - говорим на тему више световну. У самој ствари предмет мога говора биће исто тако библијски као и предмет мога предговорника. Ја хоћу да вам говорим о прошлој години, која међу листовима наше историје преставља један у истини библијски лист. Хоћу да вам говорим о догађају, који је потврдио једанпут више многобројне истине библијске, као:

- да правда најзад побеђује,
- да и најцрњем ропству засија једнога дана светлост слободе,
- да је сваком тиранству крајња плата понижење и срам.

У ово време, пре триста шесет и пет дана, наши војници су се мрзли у рововима под Једреном и Скадром. А сад је све мирно, као после буре. Једна барица, којој нико није могао измерити дно, јер јој је дно изгледало равно с површином, заталасала се силно, и кад су се таласи на њој стишали, свет је поново погледао у ту барицу и зачудио се, како раније нико није имао очи да види, да то и није барица но дубоко језеро. Једна нација, која је као вавилонска грешница посута пепелом чупала себи косе и јадиковала над својом мизерном судбом, и у акорду са свима суседима и мимопролазницима изливала клетве и грдње на себе, засветлила је ове године библијском, старозаветном врлином тако силно, да је збунила све тужиоце и клеветнике своје, и - сама се нашла збуњена и застиђена као младост кад јој се први пут каже да је лепа.

Данас, после триста шесет и пет дана, када смо сви дошли к себи, када смо завукли руке у ребра васкрслог српског народа и на начин неверног Томе уверили се, да оно што доживесмо у скоро минулим данима није сан него јава, није уображење него стварност, и то највећа стварност, какву је доживела наша генерација, ја хоћу да вам говорим о тој стварности.

Хоћу да говорим о рату и миру, о Јуче и Данас, о ономе што се зби пре триста шесет и пет дана и о ономе што се збива сада, после триста шесет и пет дана. Хоћу да говорим о нашој победи и о ономе, што је дошло после победе.

- Победисмо, јел те?

- Како победисмо? - питамо ми један другог и себе као будећи се иза сна. Како?

Први одговор: - Јер смо имали добре топове.

Заиста наши су топови били изврсни. Ко је само видео те сјајне, масивне машине, морао је осетити страхопоштовање и језу. Не зна се шта је било импозантније, да ли сама машина, или огромна опрема исте: каре, кола, муниција, гвожђарија и дрвенарија, и коњски прибори. Све је било једро и здраво, добро утегнуто, чврсто везано, очишћено и углачано. Све се кретало са свечаношћу једне процесије, са тачношћу једног механизма, и са тутњем планинских тешких облака. Па још ко је слушао и гледао те страшне машине у дејству!

Наши брдски топчићи испунили су били све дубодолине албанске и уђуткали или претворили у шапат својим заповедничким тоном све остале гласове људске и животињске, од Шар-планине до Јадранског мора, за неколико месеци, да, за читавих неколико месеци. Наша пољска артиљерија на Куманову косила је непријатеља као судба што коси у временима њене богате жетве. Наше хаубице од Кочана погађале су тачно непријатељску артиљерију и пешадију на Калеманском пољу. Сваки метак изривао је читаве бунаре. Тако много има тих бунара, да цело Калеманско поље изгледа као богињаво лице. Градски топови пред Битољем и Рајчанским

Ридом пламтели су са вулканским ужасом и разоравали и месили са земљом све што се находило на месту, куда су они били управљени.

Имали смо и пушке, и митраљезе, и сабље и ножеве. Све је било изврсно, све наоштрено и углачано. Мртве ствари служиле су као и живе. Кад данас погледамо топове и пушке и митраљезе, изгледа нам као да гледамо живе ратнике, који се одмарају у непомичности и ћутању. После победа војници су целивали своје оружје, нарочито топове, са захвалношћу. Страни дописници хвалили су наше оружје, стране фабрике које су радиле то оружје направиле су себи огромну рекламу, приписујући све победе наше својим гвозденим творевинама.

Сад ће народи поручивати оружје из тих фабрика, у уверењу, да је с њим и победа везана.

И тако, дакле, слушајући и од стручних и нестручних похвале нашем оружју, ми би могли помислити, да смо победили због доброг оружја. Могли би рећи: - Топови су нам донели победу над свима непријатељима у овој години.

У истини, да је наша војска била наоружана тојагама као прва војска средњевековних крсташа, не би могло бити ни речи о победи. Но с друге стране зар не имађаху Бугари на Чаталџи исто тако добре топове? И зар Грци код Лерина не оставише непријатељу дванаест својих топова, исто тако добрих и сјајних, какви и наши беху у овоме рату? И зар Турци најзад, не разуверише довољно до сада кроз уста својих генерала и својих европских инструктора свет у стеченом веровању, као да су њихови топови лоши и њихова муниција неупотребљива? Морамо, дакле, дати други одговор.

Други одговор би гласио: - Победисмо бројем. Наш број задивио је и нас саме: како број људи, тако и број стоке, тако и број материјала. Живели смо сви у обмани, да нас је у овој земљи било нешто испод три милиона. Тако се писало по статистикама, и тако се предавало по школама. У самој ствари, било нас је нешто преко три милиона. Мобилизација је демантовала нашу стару статистику. Наш народ је растао и множио се и напунио ову земљу и није знао број свој. У први мах мобилизације тврдило се, да је мобилисано нешто преко 200 хиљада, у други мах - нешто преко 300 хиљада. У самој ствари покренуто је било нешто преко 400 хиљада. Ми смо били надмоћнији од непријатеља и на Косову и на Куманову и на Битољу. Не увек много надмоћнији, али тек надмоћнији. Број нашег људства био је нешто надмоћнији, но број наше стоке био је далеко надмоћнији. Наша дивна стока! Она је заслужила споменик и бесмрће. Да су некако Турци пробили наше убојне редове, нашли би силни плен у стоци. Наш плен пак у стоци турској, коју је војска нашла пробивши турске убојне редове, не вреди помена. Код Турака само су људи били на бини при игрању велике трагедије, као у класичној драми. А код нас? Код нас цео један микрокосмос: и људи, и животиње, и ствари. Све у огромном броју, све као у утакмици, ко ће кога превазићи. Једна раскошна сценерија као у модерној драми.

Изгледа да бројем победисмо. И сам Наполеон се старао да буде на сваком месту борбе надмоћнији бројем од свог непријатеља. Изгледа на први мах, да је број најважнија чињеница у рату. Међутим то само тако изгледа на први поглед.

Бројна надмоћ никад није била поуздана гаранција победе. Имали су Филистинци већу војску од Саулове, па су ипак били побеђени.

Ксеркс је имао више него десет пута већу војску од Грка, па је ипак претрпео пораз.

Дарије је био тучен од мање војске Александрове. На Куликовском пољу Димитрије Донски победио је далеко многобројнију монголску силу Мамајеву.

Наполеонов велики број распрштао се у Русији у ништа. И на Мишару је мањи број победио већи. Па и тек минули наш рат показао је, да често мањи број држи већи број у шаху, или га побеђује и одгони. У Албанији су Турци с Арнаутима били много надмоћнији од наших Дринаца другог и Шумадинаца првог позива.

У рату с Бугарима наш број био је мањи од броја бугарског.

Чак и на Куманову мањина је однела победу над већином. Ја мислим на Младо Нагоричане, где су два наша пука борећи се понаособ један за другим, са несравњено већом силом, углавном изнели битку на својим плећима.

Незадовољни овим другим, ми морамо тражити трећи одговор на постављено питање.

Чује се, и од стручњака подвлачи се трећи одговор: - Победисмо одушевљењем и свешћу. Заиста било је и одушевљења и свести. Но ја држим, да је било много више свести него одушевљења. Мало је, врло мало уопште одушевљења за рат у савременој Европи. Савремени културни свет оружа се више из страха него из воље за ратом. Што год је човек културнији, то је мање одушевљен за рат. Јер што год је човек културнији то он више истиче мозак него крв за регулатора односа међу људима. Тамо има више одушевљења, где је крв јача од мозга. Ако смо ми културнији од Турака и Арнаута, па и од Бугара, - што изгледа да ја несумњиво - онда је код нас морало бити мање одушевљења него код њих. Но то изузетно није био сада случај - то је извесно. Наш војник није био мање одушевљен од непријатеља. Јер док је непријатељу бујна крв подгревала одушевљење, нашем војнику је мисао електрисала крв. А мисао је свест. Турци су имали много одушевљења, но то је одушевљење подржавано крвљу. Наше одушевљење је подржавала наша свест. Турци су ушли у рат с нама с далеко више мржње према нама, него што смо ми имали према њима онда кад смо прешли границу и почели борбу. Мржња као и љубав, као и све на свету стари и слаби. Наша стара мржња према Турцима од старости је била већ ослабила. Да су Турци нас напали, та стара мржња наша разбуктала би се изнова у свој страхоти својој. Но ми смо напали њих. А нападач никад нема у срцу онолико мржње колико је има нападнути. Нападнути се револтира, док нападач рачуна. Код нас је било више свести и рачуна, код Турака више фанатичног одушевљења. У другом рату, код нас је било исто онолико одушевљења, онолико притајеног фанатичног гнева, колико код Бугара рачуна. Јер у првом рату ми смо били нападачи, а у другом нападнути. Наше одушевљење у првом рату подстицано је више свешћу, у другом више крвљу.

Свест нашег народа о нужности рата била је довољно велика. Још у време мобилизације створена је у свести народној једна дилема, која је сву нашу војску и сваког војника напосе пратила кроз оба рата. Та дилема је гласила: победити или пропасти. Мучно да је било и једног војника, коме у очи рата није био познат у главним потезима политички положај Србије. Знао је свак, да је Србија стешњена суседима и да је од мора ограђена. Знао је свак за главног, северног непријатеља Србије, за Аустрију, која је и дању и ноћу сневала и сновала само несрећу и пораз Србије. Знао је, речју, свак, да би побеђена Србија значила пропалу Србију.

Осим тога, у души сваког нашега војника била је жива традиција народна. Та традиција садржавала је народне завете, који су као највећа реликвија предавани с оца на сина. Косово је у тој традицији била најразумљивија и најзвучнија реч, која се није могла изговорити, а да не нађе одјека почев с једног па до другог краја Српства. Косово је била неисплаћена облигација, која је, као и сваки дуг, притискивала сваког Србина, као дужника. Објава рата 1912. год. значила је позив на суд, да се дуг исплати. Тако је народ и схватио. Велики је био суд и велике судије, пред које је наша генерација била позвана. 1912. год. ми смо били позвани на суд пред Немању и Св. Саву, пред Душана и Лазара, и Милоша и Карађорђа.

„Дуг се мора платити, пред таквим судијама се не сме српско име упрљати“; - то је била најсветија мисао сваког мобилисаног српског војника. Могли сте онда рећи ма коме, ко се журно спремао на зборно место: „Чујеш, за тај косовски дуг мораћеш положити свој живот?“ - добили би увек исти, резигнирани но одлучни одговор: - Знам, но тако мора бити.

Понављам: свест о победи и нужности рата била је велика. Но ту свест имали су и Бури у време свог познатог сукоба с Енглезима. Па ипак сама та свест њихова није им могла донети ништа слично нашем Куманову или Битољу.

Постоји и четврти одговор: - Победила је историјска правда. Својом инвазијом из Азије Турци су оборили Византију, која је већ била зрела за опадање. Но они су отишли још даље од Византије и подјармили су младе словенске народе, који су грешили и због погрешака страдали, али који су били још млади и орни за живот и стварање. Косово је дошло као казна наших грехова политичких и моралних. И Косово је, дакле, дошло као неумитна историјска правда. И робовање наше било је заслужена казна за прошлост и челичење за будућност.

У свакој казни има тако једна страна негативна и једна позитивна. Наше робовање је казна, чија је негативна страна испаштање за прошлост, а чија је позитивна страна челичење и подмлађивање за будућност.

Једнога дана дошао је крај испаштању, казна је била равна греху, и набујала и подмлађена снага народна неодољиво је тражила примене у слободи. Но требало је слободу извојевати. Прво се на то морала употребити снага народна.

Као што се народна слобода поступно губила, тако се она поступно и повраћала. Пре сто година почела се повраћати слобода српском народу. Она се још није потпуно повратила, но она се мора повратити. Мене томе учи историја и неумитна правда, која у ној влада. Историја не пише јероглифима, но очигледним фактима. Но најочигледније ствари људи често најмање виде. Астроном, који проучава величину Сатурнових прстенова, и не сећа се, да су два пута два четири. И ако историјска правда боде очи свакоме, ипак свак није у стању да је види. Заузети далеким предметима, ми не видимо предмете блиске, и гледајући у таму на хоризонту, ми не видимо светлост пред ногама.

Ток наше историје јасан је као дан. Ми се налазимо већ сто година у процесу ослобођења и пењања. Нема те силе земаљске, која ће тај процес моћи спречити. Он је почет и до сада до половине доведен. Он мора доћи своме крају. Ко би то одрекао, тај би одрекао законе у историји људској. А ко одриче законе у историји, тај не може без недоследности и противречности признати ни законе физичке ни хемијске. Историја није једна бесмислена смеша, но једно врло вешто и врло доследно ткање. Ко има духовне очи да види, може да види куда води сваки покрет невидљивог чунка, који се без престанка креће тамо-амо.

Специјално наша историја је јасније ткање од ма које друге историје у Европи. Класична по јасности и одређености потеза! Царевање, робовање, ослобођење. То је наша историја. Ко би желео да студира законе историјске наша би му историја најбоље послужила као модел за то. Историјски закони то је историјска правда. Историјска правда била би неправда, када би народ, који се ропством спремао четири столећа за слободу, живео у овој само једно столеће к не ослободивши се потпуно. То би била историјска погрешка, недоследност. А историјски закони су непогрешни и доследни као сви закони.

Ми смо били праведна страна у даном тренутку, на Куманову к Брегалници, и у том тренутку правда је увеличана лаворовим венцем победе на нама и кроз нас.

Но историјска правда била би само празна реч, ако она не би представљала једну живу силу. Она би значила само једно фатално сурвавање камења низбрдо. Један камен потиснуо други, овај, трећи, овај четврти, док се није осула цела гомила, која је све више расла што се даље котрљала, и све брже јурила у пропаст, у бездан, уколико је бивала већа. То би значила правда као нежива сила. Зато је недовољан одговор, да смо ми победили историјском правдом.

Ево и петог одговора: - Победили смо вером у живу правду, која управља историјом. Победили смо вером у Бога.

Кад би овај одговор дао неко од оних који су из велике даљине и са удобних места посматрали рат, као представу у позоришту, онда он не би имао великог значаја. Овај одговор је међутим врло значајан онда кад он долази из уста оних људи, који су претурили преко главе на кумановском пољу ону страшну ноћ између 10. и 11. октобра. И овај одговор постаје још

кудикамо значајнији, што се он чује и из многих уста, која пре рата никад нису ништа изговарала до хулу на веру и Бога.

- „Поможе нам Бог“ - говорили су по болницама рањеници, који су остали способни за говор; говорили су то исто и официри и редови.

Као један сан све се зби, невероватно брзо и невероватно успешно. Једна година дана претворила је стотине хиљада песимиста у оптимисте. Једне целе године дана веровало се у Србији у Бога. Опасност је била пред вратима, и ми смо сви потражили Бога за савезника и пустили га у наше домове и у наше душе. Једне целе године Србија је била храм Божији. Сваки од нас био је по једна запаљена свећа, која је горела пред лицем Божијим као жртва на олтару. Душа свакога од нас представљала је целе године једну непрекидну молитву. Но, година је завршена, молитва је услишена, жртва је примљена, и - сад многи почињу да гасе своје свеће и да се окрећу леђима олтару!

У великим и изванредним догађајима сав свет осети присуство Бога: у ратовима, у помрачењима Сунца, у катастрофама.

Велики духови пак осећају Бога у свако доба и на сваком месту.

Јесте ли стављали ратницима ово питање: - „Кад сте, ратници, нарочито осетили присуство Бога међу вама?“

Ја сам их питао. Рекли су ми: - На Куманову, у Албанији и на Брегалници.

На Куманову, поред свеколике наше бројне надмоћи над Турцима, ми смо једнога тренутка стајали више пред поразом него пред победом. На левоме крилу била је наша ситуација као ситуација једнога човека, који се наднео телом над амбисом и држао се пипајући само рукама по камењу, које се осипа.

У Албанији, при маршу на море, Арнаути су могли наше колоне одсећи, заградити и потпуно уништити.

После Брдице наши су били поражени и смућени. Ситуација 28. јануара пред Скадром била је оваква: Испред наших трупа непријатељ надмоћнији, с једним великим успехом од прошле ноћи, позади наших трупа неразоружана арнаутска села и море: села без путева, море без лађа. Да су Турци искористили свој успех од 27. јануара, као што нису, наши би или сви изгинули или подавили се у мору.

На Брегалници, 17. јуна, Аустрија и Бугарска држале су као у руци, да ће изненада нападнута српска војска бити тучена и одгурнута.

Но ипак у сва три случаја ситуација је решена далеко повољније него што се могло и пожелети. Куманово је постало симбол српског јунаштва и ратне среће. Скадар је узет и његово узеће прославио је сав словенски свет од Јадрана до Тихог океана. Брегалница је донела срам нападачима и част нападнутим. У сва три судбоносна случаја - да не помињем безброј друге - невидљива помоћ Божија постаје заиста сасвим очигледна. Као иронијом наша је ствар у сва три главна случаја доведена била до обронка, и са обронка нагло тек тргнута и спашена. У дванаестом часу, кад су се најгушћи облаци надносили и бацали мрак на наше очи и на нашу душу, Сунце се изненадно појављивало у свем свом неслућеном блеску. Жива Божија правда долазила је у дванаестом часу на својим огњеним колима и бацала тег на ону страну теразија, на којој је писало име правде.

- Значи победио је Бог?
- Изнад греха и смрти.
- Да ли је победио Бог?

Они, који су толико пута огледали своје лице у огледалу смрти за време ратова, они у то не сумњају, они то питање себи и не стављају.

Рецимо, победио је Бог. Но како би победио Бог без људи? Без људи не би ни рата било. Како би људи ратовали без рачуна и без страсти? Шта би пак вредели рачун и страсти без

оружја? И обратно: Шта помаже оружје без мишица? Шта вреди за рат мишица без свести и без вештине? Шта све ово опет без невидљиве помоћи историјске правде, живе правде Божије? Као што је оружје у сравњењу с људима мртва и непокретна машина, тако су и људи у сравњењу с Богом мртве и непокретне машине.

Не може се дакле, приписати победа искључиво једноме од поменутих чинилаца. Само сви срећно сабрани у једном моменту и на једном месту, дали су резултат, који ми називамо својом победом. Ниједна победа није тако проста ствар. Свака победа је резултат компликованих услова. Да муња сине, није довољан један облак и једна врста електрине, но потребно је сједињење негативне и позитивне електрине из облака, који су њихови носиоци. Да биљка никне потребно је од познатих услова: и хумуса, и влаге, и светлости и топлоте. И једна победа, у рату или миру, у борби физичкој или духовној, јесте биљка, која нема само један корен и не храни се само једним јелом. Стекле су се све погодбе за нашу победу и омогућиле је. И жива правда историјска, и народ свестан и одушевљен, и велики број, и светло оружје.

Ја бих сад ставио једно друго, уже питање: - Ко се од нас људи може назвати победиоцем? Да ли сви ми који смо преживели 1912. и 1913. год. или само они који су се борили? И да ли само они који су погинули или и они који су у животу остали?

Прави и потпуни победиоци су они који су погинули у рату. То је мој одговор. Они који су умрли једном добром смрћу за један добар идеал, они су победиоци. О онима који су остали још да живе не може се донети још дефинитиван суд. Победиоци су само они људи који или живе једним добрим животом или умру једном добром смрћу. Човек са злим животом побеђен је од зла, и човек са злом смрћу побеђен је од зла. Никад се не може назвати побеђеним онај човек, који погине борећи се за праведну ствар. Побеђен је међутим онај човек, који живи за неправедну ствар. Сви ми дакле, који смо се у последњим ратовима борили за праведну ствар, моћи ћемо се назвати потпуним победиоцима, ако сад будемо живели за правду. Ми смо заостали у свету да однесемо у миру још једну победу, да би као победиоци били равни онима, који су изгинули.

Но погледајте: ми, преостали из ратова, ми сведоци толиких чуда, која се с нама и кроз нас збише за ово последње време, ми, који смо се као гласници вратили из рата да опевамо својим животом славу, коју наше очи видеше и наше уши чуше, - ми смо већ почели трпети пораз. Стара предратна оргија наша опет је отпочела. Стара прљава проза диже се као плима и у нама и око нас и прети да нас затрпа до очију и до мозга, те да у слепилу изгубимо пут, којим смо пошли и да у лудилу заборавимо оно, што се зби. Навире поново у нама стара саможивост и стара тесногрудост. Почињемо опет да се предајемо маловерству и песимизму. Подиже се опет стара тутњава за уживањем и стара демонска фикс-идеја за обогаћењем. Завезују се опет старе интриге на штету ближњих и штету државе; продужују се опет сашаптавања, која, кад се објаве, значе незаслужено одликовање или штету сиромашнијих грађана.

Ја сам мислио, да ће се наредити годишња жалост у Србији, - бар једногодишња. Кад се званично наређује једномесечна жалост за каквим било шпанским принцом, - мислио сам - како да се не нареди једногодишња жалост за неких двадесет хиљада изгинулих грађана ове земље, који су овој земљи користили више од ма кога умрлог принца шпанског?

Ја сам држао да ће се у целој земљи вити по селима и градовима црни барјаци бар једну годину дана, и да ће се Београд застрти црнином од Славије до Калемегдана у знак пијетета према двадесет хиљада десница, које сад црви мирно разједају зато, што су збрисале дебелу прашину са имена српског. И мислио сам, да ће се установити један општи народни пост, сваке, или бар ове године, из туге и штедње, јер имали би за ким тужити и имали би за кога штедети. Тужили би за онима, који се нису вратили са бојишта, и штедели би за оне, који су се вратили као богаљи у празну и хладну кућу.

И мислио сам, да ће се посведневно вршити за упокојене литургије за оне, чије су се душе измешале у другоме свету са душама косовских јунака. Мислио сам, речју, да ће наше владање

бар за једну годину дана бити као владање човека на гробљу. Јер гле, ми живимо на гробљу, на најмилијем и најсветијем гробљу. Шумадија је једно гробље. Маћедонија је такође једно гробље. Свежа гробља по Маћедонији то су нови темељи нашем животу. По тим гробљима ми ћемо орати и од њих се хранити. Та гробља биће дуго храна нашем телу и нашем духу. Ко се од нас данас може похвалити српским именом, а да не помене та гробља као оправдање своје хвале?

Мислио сам једно, а гле, збило се друго! Наш Београд пун је лудог и развратног кикота и данас као и пре. Човека подузима језа од кикота на гробљу. Не подузима језа само оне тупе душе, које не знају никад где се налазе.

Место жалости стижу са свих страна Србије извештаји о забавама и маскарадама.
Место поста свак је удвостручио свој апетит и своју прождрљивост.

Место штедње спопала су нас два гадаринска беса: једне тврдичлук, друге раскош.

Отворила се једна глад за животом сад, после рата, но не за највишим и најбољим животом. Они, који су целу једну годину дана носили туђу главу на себи, и носили два срца у грудима, уобразили су сад да имају више уста и више стомака.

И, та болест се шири. Треба је што пре спречити, да се не шири. Треба забранити оргију у овој години на светом гробљу, које се зове Србија. Треба специјално за ову годину прописати шта је врлина, а шта грех.

Врлина је ове године сматрати српску земљу светим гробљем, које испуњава душу тугом и херојством. Грех је сматрати је зверињаком где се живи зверови отимају око фуражи преко још топле крви изгинулих зверова.

Врлина је ове године сејати цвеће по проливеној крви људској. Грех је сејати коров и трње и по води, а камоли по овогодишњој крви људској. Наше мисли, наша осећања и наша дела могу бити семе од цвећа и семе од бунике. Задржимо семе од бунике за друго време и за другу њиву, а ове године сејмо по Србији, по овој крвавој њиви, само семе од цвећа.

Врлина је осетити се више човеком и бити више човечан. Грех је испољавати и сад, у миру, своје ратне инстинкте над немоћним и незаштићеним. Рат вуче често собом беду и порок, као корњача оклоп. Постарајмо се, да овај наш рат ослободимо од тих последица хунских ратова. Објавимо рат злим последицама рата. Очовечимо се и удружимо се данас овде, као што смо били јуче на Куманову.

Врлина је радити и штедети и постити. Грех је у овој години леновати и расипати и прождрљив бити. Радом ћемо исхранити себе, штедњом инвалиде; постом ћемо бити научени и на рад и на штедњу. Не ради и не штеди и не пости онај, ко уображава, да свет треба на њему и с њим да се сврши.

Врлина је за ову нашу склерозну генерацију да једе мање меса, да би многи безлебни имали довољно хлеба. Грех је неговати псе као људе, а људе као псе. Треба гледати на људе као на људе, а на псе као на псе. Не треба реметити та два појма.

Врлина је за ову нашу реуматичну генерацију да се чува, да њен прозеб костију не пређе и у душу. Грех је највећи имати прозеблу, реуматичну душу. За прозебле кости постоје многе бање, но где су бање за прозебле душе, које се само унутрашњим огњем могу разгрејати?

Врлина је за ову нашу аеропланску и трустовско-индустријску генерацију да, кад погледа звездано небо, призна, да ово није изашло из њених фабрика. Грех је толико се запретати у ситне свакодневне послове и не погледати никад у звезде и не запитати се: У којој ли су од европских фабрика ти сјајни колоси васионски изфабриковани? Но, без шале, браћо, врлина је имати веру оних људи, који су прошле године као метеори летели од победе к победи.

Ја сам гледао те метеоре како се лагано гасе. У Албанији, много конака далеко од својих, они су умирали често без свеће од воска, но увек са једном запаљеном свећом у души, са вером у Бога. Од дана мобилизације до смрти та се свећа у њима није гасила. С њом су отишли и на онај свет. Та светлост их је једино грејала и осветљавала у многим страшним данима и ноћима,

када су покисли и гладни чучали у блату, с уздржаним дахом, са згрченим мускулима и хладним гвожђем у руци. У сивом изгужваном оделу, с укаљаним телима, ћутљиви и мирни, они су личили на рђаве статуе од иловаче. Од свега душевнога ништа у њима није било тако будно као вера у Бога.

- Ево нас, Судбо, и чини од нас шта хоћеш!

То је шаптао сваки од њих. То је изражавало и њино лице.

Одмах после бродолома код острва Халкиса, ја сам се састао са нашим војницима - бродоломницима. Мислио сам да ћу их наћи узбуђене и узнемирене. Ништа мање од тога. Они су били спокојни као да нису двадесет сати страховите буре морске висили између живота и смрти, него као да су се на зејтину доклизали из Солуна на Халкис. За њих су смрт и живот потпуно изједначени. „Живети или умрети, то је свеједно!“ Кад то човек каже, онда нема границе његовој неустрашивости. Обоје је у Божијој руци и под Божијом влашћу.

Таква је била вера ратника. Ја поштујем ту веру. Ја се никад не бих сагласио на оргије на гробовима оних, који су с таквом вером прешли из живота у смрт, или правилније рећи: из живота у живот.

Врлина је имати такву веру, јер она води победи. Грех је немати је, јер то води поразу.

За сваку победу потребна је вера, вера у Бога и вера у себе. Потребна је та вера и за једну победу културну као и за победу физичку.

Нама предстоји победа културна. Та победа од сутра биће најбољи споменик, који ћемо ми подићи победи од јуче. Лажно је и дрско оно тврђење: Они јучерашњи победили су зато да би данашњи и сутрашњи живели и уживали. Апсурд! Не, - него: Они су победили, да би и ми победили. Њихова победа услов је наше победе. Атила и Тамерлан водили су рат, да би после рата могли уживати. Модерни народи воде рат, да би потом могли радити и стварати. И ми смо ратовали не да ратујемо, и не да после рата уживамо, но да дођемо до услова за рад и стварање.

И дошли смо до тих услова. Али то није крајња, но полазна тачка. Ми смо доспели ове године до једне нове тачке у националном раду. Кад се набави машина и подложи угљем, и намажу точкови, и заврну завртњи, и шофер стане на своје место - то све није учињено, да би машина стајала у месту, но да би се кретала. Таква је машина сада и наша отаџбина. Ратом је она подмазана и подложена и исправљена, ратом су положени сви точкови на шине, ратом је прокрчен пут. Па зар сад да стојимо, и одмарамо се, и оргијамо?

Не, но напред! Напред - то је једина дозвољена реч, програматична реч наших дана. Наш програм државни и верски и социјални исписан је крвљу и костима мученика и великомученика, на чије гробове ми стајемо, куда год се макнемо по овој земљи. Сваки гроб је цео програм, јер сваки гроб има да нам каже:

- Ја сам остао овде, да би ви ишли напред.

Кад би се ископало двадесет хиљада костура, који сад труну у Маћедонији, Албанији и Тракији, и поставили један поред другог у крст од Београда до Битоља, и од Призрена до Пирота, као стражари, као судије, - ми би постали бољи. Такав крст од костура могао би се направити улицама и у свакој вароши у Србији. У старим грчким градовима стајали су по улицама пенати у виду мермерних статуа. Замислите наше пенате у виду скелета по улицама! О како би тај призор био страшно подсећање и страшно бодење савести! Ми би се сви при таквом призору разумели и споразумели. Земља би ова тад постала савез радника, савез одушевљених, енергичних и побожних радника. Земља би ова тад била један идеалан оригинал, а не једна банална копија. И долазили би људи са свих страна и дивили се нашој земљи и говорили: „Заиста ова је земља један велики храм на једном гробљу. Сваки је човек у њој једна запаљена свећа, која гори, и сваки је грађанин у исто време свештеник, који својом вером, својим радом и својом љубављу приноси жртву на жртвенику великом, под којим су мошти хиљада светих

мученика што за ову земљу живот положише, од Косова до данас“. Ми имамо моћи да таквом учинимо ову земљу. Но пре моћи имамо дужност. Дужност даје и моћ.

Наша је дужност да од ове скупоцене земље направимо не хан него храм. Ми имамо моћи за то.

Дужност нам је да погледамо с више вере у себе и с више поверења један у другог него што смо се гледали пре ове епохалне године. Моћ за то у нашим је рукама.

Дужност је родитеља, да не сматрају децу своју за искључиву својину своју, но да их васпитавају мало за себе, а доста за друштво. Мајка природа научила је довољно свако дете себичности, мајка Српкиња нема томе шта да дода, но има да одузме. Мајке, свемоћне мајке српске, имају и ту моћ.

Дужност је учитеља и свих просветитеља, - тих генерала културне борбе - да науче себе на данонoћно бдење над својом војском, да не би претрпели пораз у рату мирнодобском, културном, који је објављен онога дана, кад је објављена ликвидација прошлог рата, физичког и крвавог. Генерали садашњег рата нека се угледају на генерале из прошлог рата.

Наше омладине је дужност, да пева и ради. Тешко омладини која не пева, и тешко омладини која не ради. Омладина, која не схвата живот као поезију, ма и трагичну није никаква омладина. А заиста, ако ичија омладина има шта и има кога опевати, то има данашња српска омладина. Бити млад и бити лењ пак то је контрадикција као истовремено бити и не бити. Лењост је Нирвана, Небиће, од које права младост бежи.

Српских свештеника дужност је да не заборављајући општечовечански идеал мира, љубави и братства, помажу и српски национални идеал. Борба за националне идеале у нашем времену то је само један ступањ, на који морамо стати, да би с њега могли више у висину корачати ка општечовечанском идеалу. Не може се са најнижег ступња скочити на највиши. Национална борба нашег времена то је огањ, кроз који сви народи на земљи морају проћи, да би очишћени и прекаљени могли ући у царство Божије. Национална борба је тесаоница и глачаоница човечанства.

Разумимо време, у коме живимо. Свако време налаже нарочите дужности. Ако будемо мислили на дужности оних, који ће живети хиљаду година после нас, нећемо испунити дужност овога времена и овога места, где нас је Провиђење ставило. А ако ми не испунимо своју дужност, неће ни наши потомци после хиљаду година моћи своју испунити.

Ми се не можемо жалити на Провиђење, што нас је ставило у ово време и на ово место. Наш век је ипак век не мање величине, не мање славе од прошлих векова. Он је врх свега прошлога и темељ свега будућег.

Не можемо се жалити ни на место где смо. Ово место је једно велико и славно гробље. Народ који ми сачињавамо јесте народ велике прошлости и велике будућности. Од нас зависи да и садашњост овога народа буде велика.

Оставимо оргије женама оних који више не господаре Косовом. Оргије на овом нашем гробљу злочин су и обесвећење. Ми смо увек још у теснацу, иако је Србија проширена. Наша стешњеност је наша трагедија и наша величина. Но почело је се разведравати над нашом трагедијом. Можемо дакле, бити оптимисти. Раширене су границе Србије, раширимо и ми душу своју. За свакога српског грађанина мора бити у Србији места и посла. Не сме неко имати сувише места без имало посла, а неко сувише посла без имало места. Стеснимо се, да би сви имали места. Не спутавајмо један другоме руке, јер много руку треба за рад и стварање. Не исмевајмо убеђења један другог, но тражимо оно што је заједничко свима и на томе зидајмо. Нужно је, да има различитих убеђења, како у свету тако и у сваком народу, да би се избегла пренагљеност у једном правцу.

Поштујмо се као савременици и помажимо се као санародници.

Убришимо сузе сирочади оних, чија смо дела ми позвани да опевамо. Како ћемо певати ми, ако та сирочад буду поред нас плакала? Радост наша биће нам горка, ако је не поделимо са онима, који са штакама и завојима пролазе поред нас улицама и подсећају нас собом на рат. Хлеб наш претвориће се у камен, ако допустимо, да ти јуначни инвалиди просе од нас мрве, што са нашег стола падају.

Не, браћо, ми не смемо то допустити.

Сви ми морамо помоћи, да се на овом светом гробљу, које ми својом отаџбином зовемо, ускрати свака оргија неправде, и да се од наших праведних дела сагради споменик достојан оних, који победише, и победу нама у наслеђе оставише, као капитал, који се не сме трошити, но који се мора увећавати. И само тада можемо се надати на милост Онога, који нам је и до сад био милостив. И само тада моћи ће се и на небу и на земљи рећи о нашој земљи:

- Србија није отаџбина великих људи. Србија је нешто више: она је отаџбина великог народа.

МИР ВАМ, СЛОВЕНИ

Божићна реч

Науку и занате можемо примити од Запада, али веру не, јер је ни Запад нема.
Хришћанство јесте и мора заувек остати најглавнијом, животном основом просвећења нашег народа.
Словенско уједињење могуће је само у име Христове истине.
Словенство ће казати свету једну нову, здраву и до сад нечувену реч. Реч та биће казана на добро целог човечанства. Та реч ће се односити на братски, свесветски савез, начело кога лежи у генију Словена.
Будите браћа, али не једино због економске користи, него због пуноће животне радости, и због пуноће љубави.

Достојевски

Подигните главу и погледајте нада се: гле, и над вама звезда сја! У пећини сте рођени, у пећини сте одрасли, презрени од западних и источних Ирода и Фарисеја, који мисле, да је само у њих моћ и мудрост. „Зар може нешто добро изаћи из те словенске пећине?“ - говоре они. „Зар господство и памет могу свити себи гнездо још негде ван нашега Јерусалима?“

Нека се питају и нека себи одговоре дају, а ви ћутке излазите из своје пећине, са вером и смиреношћу. Излазите, Словени, и над вама се небо отворило, и анђели небесни силазе и узлазе изнад вас певајући: Богу слава, а људима мир и добра воља!

Излази из пећине, ти велики руски народе. Сјајна се звезда блиста над тобом, сјајна пресјајна. Твоја месијанска улога међу народима земље постаје све јаснија и разговетнија. Твоји непоштоваоци и непознаваоци узалуд тупе језик свој клеветама на тебе: „То је народ који у пећинској тами, с воловима, за јаслима прежива“. Они не виде сјајну витлејемску звезду над тобом, зато и не познају ни твоју месијанску улогу међу народима. Но твоји пророци видели су те, и познали, твој Исаија и Јеремија, - твој Достојевски и Толстој. Нека је мир с тобом!

Зашто би се ти и обеспокојавао? Твоја прошлост је страдање за правду. Кад и твоја будућност не би то била, ти би сазидао брвнару на мермерном темељу. Мир ти и добра воља! Како да не будеш добре воље, кад верујеш у Бога и у себе? Веруј у Бога својих отаца, својих царева и пророка, и буди добре воље. Буди добре воље према пониженим и увређеним, јер си моћнији од њих; буди добре воље према насилним и безбожним овога света, јер си бољи од њих.

На великом тргу светском продају се и купују многе мртве душе, зато су тако јевтине, јер су многобројне. А ти си скуп јер имаш живу душу.

Излази из пећине, племенити пољски народе. Твоја те садашњост збуњује, но твоја будућност биће већа од твоје прошлости и садашњости. Тако је говорио Мицкијевић Велики. Тако ти говори Сенкијевић Велики. Тако ти говоре надахнути твоји. Твоје велико тело лежи у оковима, истина је. Но ко ће оковати твоју велику душу? Твоја држава престала је, но творачка моћ твоје душе није престајала никад. Quo vadis? - пита данас твој пророк народе Европе, и показује им пут ка Христу, исти онај пут, који су указали човечанству и братски ти пророци Севера. Једно је и исто надахнуће браће. Буди добре воље, јер недаровити и безначајни не страдају у овом свету... Мир нека је с тобом, јер само племенити подносе страдање с душевним миром, који долази од вере и самопоуздања.

Излази из таме и ти, вредни чешки народе. Народе, пун оптимизма у злу, ти си оно што је најтеже бити у свету, - ти си оптимист у злу. Рат те је учинио оптимистом. Твоји суседи гурају те у пећинску таму и не дају ти ван. Но и ако не можеш одједном изаћи, буди спокојан, звезда сја над твојом пећином. Нека је мир с тобом, као с оцима твојим, који су горели на спалишту, с божанском узвишеношћу над глупошћу и нетрпељивошћу. Нека те твоја добра воља никад не оставља, твоја челична, хуситска воља. Буди добре воље и према непријатељима, који те стешњавају и гуше. Њих ће угушити њихова зла воља, а ти ћеш живети од твога мира и добре воље.

И над вама сја витлејемска звезда, будни Хрвато-Словенци. Гурају вас у таму непријатељи ваши, у пећинску таму и хладноћу. Везују вас за јасле воловске господари ваши. Хране вас храном сточном туђини у вашој кући. Но мир нека испуни душу вашу, - херојски, христовски мир! Звезда ваша све јаснија постаје, Ироди ваши бивају све смушенији и рањавији, фарисеји ваши све мање умеју да пророкују. Мир нека је с вама! Нека се узбуђују они, који су због вашег малолетства натурили вам се за господаре и туторе. И имају пуно разлога да се узбуђују. Неправда је увек узбуђена.

Ирод није могао спавати кад је чуо за новорођенога цара у Витлејему. А вама се родило нешто више од цара, - једно ново царство родило вам се. Оно баца свој сјај на вас са своје балканске крваве висине. Будите добре воље. Опростите онима који тону, и тонући забадају своје зверске нокте у ваше месо, да би се одржали. Пустите их нека се још једном пред смрт нахране вашим месом. Ваше је месо онако исто отровно као њихова душа. Најешће се и умреће, а ви ћете живети. Мир вам и добра воља!

Излази из пећине, напаћени бугарски народе. И теби се приближава витлејемска звезда. Твој Ирод те је гурнуо у Каински злочин према брату твоме. Но опроштено ти је. Твој Ирод дуго је пировао над твојом крвљу и твојим ранама. Ти си невин, народе многострадални, јер ниси знао, чије је дело био тај крвави пир, на који си био позван, и ниси познавао приређиваче његове. Пробуди се, народе бугарски, од хипнозе лукавих туђина. Упитај Ирода свог: Одакле си ти дошљаче? И: чија ти је крв у развратном срцу твоме? Реци му: Ништа моје не познајем на теби, ништа словенско? - Буди ипак спокојан, јер си члан једне велике и богате заједнице, народе у заблуди. Буди добре воље, јер небо словенско није више затворено.

Мир и теби, српски народе! Ти си ћутао док су те презирали и омаловажавали. Скоро сви! Кад си проговорио, сви су ти се задивили. Но подноси дивљење спокојно као и презирање, и гледај свој пут. Ти си сад изведен из пећине и видиш своју звезду. Не сумњај више у њу. Твоје Ироде разједају ране изнутра. Остави их њиховој судбини, а ти буди добре воље, јер си учинио добро дело: дао си робљу слободу и показао неправедницима правду. Веруј у себе и Словенство, ради за Словенство и за себе. Не мрзи непријатеље своје, - зашто би мрзео побеђене? Једне си победио јуче, остале ћеш победити сутра, - цела твоја прошлост и садашњост оракул је твоје будуће победе,

- Како би мрзео побеђене? Једнога непријатеља имаш свега, једног јединог. Јединог си њега имао и јуче, једини он ти је преостао и за сутра – увек један исти - сви остали су оруђе његово, његове слуге и слушкиње, његови платежници и његови најамници. Ти то знаш. Буди мирне душе, кад то знаш, јер Бог је с тобом. Буди добре воље, јер твоје Ироде оставио је Бог. Грej се на Сунцу кроз крв својих изгинулих синова, грej се ти и призивај себи браћу своју, која су Сунца жељна. Боље је грејати се на Сунцу кроз своју крв него кроз туђу свилу. Радуј се - Косово није више твоја Голгота, но твоје Васкрсење! Радуј се, народе многотрпељиви, радуј се, народе многоверујући!

Мир вама свима, браћо разједињена! Разједињени планинама и рекама, ви сте данас сједињени душама и срцима. Ваше сједињење не значи комплот против света, но један корак ближе општечовечанском братству. Ви сте новорођени свет, ви сте младенац међу расама и народима, зато су се народи - старци уплашили за своје буђаве престоле. Ви не тражите њихове иродске престоле, али они вас не разумеју. Ваша је улога месијанска,

- Разумите ви сами себе и своју улогу. То је неопходно: кад све свршите, онда ће вас разумети. Витлејемска звезда блиста се над вама. Судба вам долази с даровима, да вас обдари и да вас изведе из таме. Доста сте били у пећини, - излазите! Једно боље Хришћанство ви носите свету, једну ширу хуманост и топлију љубав. Други су с Христом доносили мач, ви сте позвани да с Христом донесете мир човечанству, мир и добру вољу. Не будите славољубиви. Оставите славу небу, јер само тамо она не трули и не пролази. Мир и добра воља - то је најжељеније добро људи. Донесите му га ви, ви с Христом.

Мир вам, ви мироносци!

Христос се роди, ви новорођени!

САН О СЛОВЕНСКОЈ РЕЛИГИЈИ

Сањан целог једног живота

Пружио се један широк, широк океан, код кога постоји само плима, без осеке. То је словенска земља.

Ваше се плиме плаши свет, Словени. Да ли је се ви плашите?

Океан има плиму, да се рашири, и осеку, да се удуби. А ви имате само плиму. Ваша ширина не одговара дубини. Да ли се ви плашите своје плиме, свога изливања и разливања, без удубљивања? Плашите ли се, да се ваш океан толико не излије у ширину, те да се претвори у бару?

Ваша је душа, велите, широка. Да; широка је и све се више шири. Ваша душа још чезне за обалама, које не може да сагледа.

Но кад ће душа ваша почети да чезне за дубином?

Једна зелена степа, на којој пасе бело стадо, привлачна је због своје ширине.

Један хладан бунар у пустињи, око кога се купи сустао караван, привлачан је због своје дубине.

Но небо је привлачније и од степе и од бунара, јер има и ширину и дубину.

Не будите само широки као зелена степа, нити будите само дубоки као пустињски бунар. Будите широки и дубоки као небо. Удубљујте корито своје, удубљујте га ревносно, јер ако се у плићак разлијете, пресушићете.

Оно што најјаче удубљује живот јесте - религија. Не наука, него религија. Наука је светњак, који ће ићи пред вама и пут вам осветљавати. - Не будите као луде девојке, које су своје светњаке заборавиле. - А религија је светлост, која ће бити унутра у вама, грејући и осветљујући душу вашу.

Будете ли имали светлост у себи, све ће бити светло око вас, и светњак, који иде испред вас, светлиће вам с удвојеном светлошћу.

Не уметност, него религија. Јер религија је страхопоштовање пред универзалном уметношћу, која је свет, и сродничка веза између нас, малих уметника, и Онога, који је несравњив и недостижан Уметник. Кад уметност значи орођавање и кад је ћутљива, она је блиска религији, јер религија је орођавање и ћутање: орођавање са Васионом и ћутање пред Уметником Васионе. Кад религија даје инспирације уметности, она јој даје најшира и најпрозрачнија крила. Религија увек даје очи, уметност их често засењава. Уметност је или подређена ствар религији, или је сатира.

И не економија, него религија. Јер економија вам може нахранити и оденути тело, али не и душу. Човек живи од самог хлеба онда, кад хоће да буде несрећан. Јер је хлеб без религије бљутав и застаје у грлу.

Шта вреди оденути хладно тело, које душа не греје? Или шта вреди имати утопљено тело, ако у њему станује замрзнута душа? Религија чини сиромаштину богатом и богатство сиромашним. Економија је савлађивање и култивисање природе. Економија је дубоко орање. Религија је то исто у душевном животу. Многи премногии имају плитку економију и плитку религију. Но где су они, који дубоко ору?

То ви морате бити. Религија је најдубљи плуг. Тим плугом ви морате орати душу своју и душу свега у свету. Без тога плуга сте ви површњаци и плитко-орачи као многи пре вас и око вас.

Ваша религија мора имати три знака, по којима ће се познати: светлост, саборност, и апостолство.

Светлост. Подигните очи своје ноћу к небу и пребројте сва она запаљена кандила, што се блистају и трепере пред лицем Вишњега. И осетите дубоко ћутање, које испуњава сав тај бескрајни олтар. Ћутљив етар около ћутљивих пламених језика! Једна свештена језа подићи ће вас, јер ћете сазнати оно, што се у галами дневној ретко сазнаје, - сазнаћете, да васиона сва стоји у нимбусу светиње. Свакодневне, ситне ствари чине вам се профане, али кад светиња уђе у душу вашу, и те ситне ствари стају под онај велики нимбус велике васионске светиње. Све ствари, крупне и ситне, прожима једна пријатељска, творачка електрика. Својим погледом додирује Бог све ствари, и оне трепере и светле, као жица, коју додирне струја. Вечито ћутљиви Чудотворац додирује ништа и из ништа постају дела. Све је ништа, што је од Бога недирнуто. Све је ништа, што стоји далеко од Бога.

Наука, далека од Бога, то је један гробљански музеј, пун мртвачких костију, везаних и прошивених златним концима.

Уметност, далека од Бога, то је пигмејски непристојни гост, окренут леђима титанском домаћину, који га љубазно посматра и придржава.

Економија, далека од Бога, то је пуњење стомака и главе једном и истом храном. Све је ништа, што је од Бога удаљено.

Подигните очи своје, и кад се душа ваша осети сама себи туђа, или кад јој се и најдаља Сунца учине блиска и сродна, онда спустите очи своје, и погледајте земљу и све оно што је на земљи. Гле, света је и земља и све што је на земљи! Гле, и блато је свето, јер из блата Бог прави слуге себи! Свети је човек, јер човек је највиши свештеник Божији на земљи. Света је и животиња, јер се приноси Богу на жртву. Свети је и камен, јер служи за жртвеник Богу великоме. Свети је и ваздух, јер спроводи молитве од земље к небу. Свето је и рођење, и венчање, и умирање. Сунце непрестано гори као жртвеник пред Господом. Гле и земља непрестано гори. Све на земљи гори и сагорева: све што живи и што је мртво значи једно горење, једно сагоревање. И земља је дакле огњени жртвеник пред Богом као и Сунце.

То сазнање свеопште светости зажећиће у срцима вашим свеопшту љубав. Профана љубав брзо пролази, а љубав сакрална остаје. Сакрална љубав љуби Бога у сваком предмету своје љубави.

О љубави много говори свет, и под љубављу подразумева свашта. О љубави свештеној, на светлости заснованој, најмање свет говори. Ви ћете свету проповедати ту љубав. Ви ћете научити свет друкчијем језику љубавном, као што ћете га научити друкчијем гледању ствари.

На визији свеопште светости ствари ви ћете засновати свеопшту љубав своју. Постаните визионери васионског олтара Божијег! Срж ствари је света. Постаните визионери електричне сржи ствари, и ви ћете бити наелектрисани, и имаћете визију Највишега. И сила Највишега осениће вас, и Дух Свети доћи ће на вас, зато и све, што се од вас роди и створи биће свето.

Светост је први знак, по коме ће се познати ваша религија.

Саборност је други.

Докле ће се ситнити велика Божија религија на секте?

Докле ће сектанти разоравати духовну грађевину Божију на земљи и тиме понижавати род људски?

Дотле докле ви не почнете проповедати религију свету.

Докле ће човек од човека бегати у име Божије?

Докле ће малени створ - човек пљувати на светињу брата свога?

Докле ће се мржња једног олтара према другом олтару сматрати за службу Богу?

Докле ће храмови Божији бити испуњени хладним речима и хладним срцима?

Докле ће се људи не без срца и не без памети спасавати од секташке свађе о Богу на острво, које се зове Атеизам?

Дотле, докле ви не дођете; докле ви не дођете и не прогласите саборну религију, која ће сабрати, и ујединити и од полуљуди учинити богољуде.

Људи шапућу о саборности религије, а гласно се препиру о сектама.

Људи се не свађају о Богу, него о рукавицама Божијим.

Људе не дели вера у Бога, но вера у вештице.

Гордост, која долази од уображеног свезнања, исцепкала је и иситнила велику цркву Божију.

Јединоспасавајуће цркве још нема; све су полуспасавајуће. Ви ћете доћи и сазидати међу људима и међу народима цркву саборну, јединоспасавајућу. На вас се чека. У вас се гледа.

Ви ћете узети оно што је главно. У томе главноме људи ће моћи бити сагласни. А оно што је главно, оно и спасава. Оно што је главно, оно стоји изнад греха и смрти. Чим се човек заврзе у споредности, зврзао је се у грех и у смрт.

Ви ћете показати сектантима далеки хоризонт света, и они ће осетити озон, без кога се гуше у својим тескобним кровињарама.

Ви ћете сабрати браћу разједињену својом саборном религијом. Ви ћете избрисати границе међу људима, међу народима и расама, међу верама и философијама. Свачија вера наћи ће један тон на вашој харфи, и у свачију веру ви ћете унети по један звучан и дубок тон. Ваша религија треба да буде палата под коју се може склонити и богат и убог, и философ и скудоуман. Ваша религија мора бити широка, да би сва племена земна могла наћи у њој најбоље своје духовно добро, и мора бити дубока, да би она могла запојити и најжедније душе, па ипак да не пресуши.

Саберите од философа оно што је најбоље у философији, и философи ће бити следбеници ваше религије.

Саберите од научника оно што је најистинитије у науци, и научници ће ценити вашу религију.

Саберите најздравију уметност, и ви сте сабрали уметнике под кров своје религије.

Саберите сву правду у погледу поделе богатства земљинога међу браћом, и ви сте сабрали све гладне и жедне.

Саберите све оне, који се у маломе разилазе, а у великоме слажу, и ви сте сабрали све цркве и све секте.

Саберите све оне, који су се рђаво познали и због рђавог познанства омрзли, и научите их бољем познанству и бољој љубави.

Саберите све народе и реците им, нека њихов патриотизам буде граница земљама, али не и човечанској љубави и правди.

Ваш је позив да сабирате, а не да расипате. До сад су људи и народи стварали културу. Сад треба да дође епоха, у којој ће цео род људски саборно стварати. Добро је било и до сад, но од сад мора бити боље. Ви сте позвани ка најбољем. Култура, која ће бити сазидана под вашом звездом, биће врхунац моћи и памети људске. Најбољи свет међу световима биће онај, који ви створите.

Светост је први знак ваше религије.

Саборност - други.

Апостолство - трећи.

Апостолство је убеђење и пожртвовање. Апостолство је дошло са Истока. Европа за њ није знала. И данас свако апостолство тражи светлости и топлоте на Истоку.

Погледајте од чега свет највише страда! Од заблудних и ленивих убеђења. Од заблудних фанатика и од ленивих доброжелатеља свет највише страда.

А после тога, од чега свет највише страда? Од притворних убеђења. Од лажних убеђивача; од полуубеђених или квазиубеђених.

А после тога, од чега свет највише страда? Од хладних огњева. Од огњева, који су лепи за око, али нису добри за озеблу душу, јер су као насликани, те у себи ништа друго немају до само боју огња. Хладни огњеви то су многи премноги учитељи вере, који призивају свет на ватриште, на коме се ни они сами не умеју да огреју.

Апостолство је дошло са Истока. Данас Запад влада светом. Но доста је се живело у хладу западноме. Данас и сам Запад очекује ново апостолство са Истока. А ви сте на Истоку. Увек је се Сунце рађало на Истоку, а залазило на Западу. Сва су убеђења попуцала, и воља за пожртвовањем усахнула. Чека се на вас, да дођете и кажете нову реч. Та нова реч мора бити реч религије. Не мислите на победу мачем, јер ко мачем победи, мачем може бити побеђен. Нити мислите на победу политиком, јер оно што је за старе било политика то је за младе неморал. Мислите једино на победу религијом. Та је победа трајна. Јер то је победа не над телима него над срцима.

Опуштена су срца у људи, у простих од простоте, у научених од науке. Ви треба да дођете и викнете свима: горе срца!

Убуђавиле су душе од песимизма. Ви треба да дођете са једним одморним и крепким оптимизмом.

Филозофије су отишле у архиву, и људи на њих гледају с болом и презрењем као на многостолетну узалудну муку. Ви морате доћи с једном религиозном филозофијом, која ће бити разуман и природан основ једној општечовечанској култури.

Уметност је постала чудовишна. Болесна тежња за хипериндивидуалним и хипероригиналним произвела је уникум од ругобе, која треба да прослави лепоту по укусу савременом. Ви ћете морати рехабилитирати лепоту и оздравити оболели укус људи. Религија, која религира уметника с Богом, и људима, и природом, може послужити овде као једини сигуран лек.

Економија је постала чудовишна. Један човек има више хране него милион његових ближњих. И док он један једе храну милиона других, милион других деле ручак једнога. Како ће

један човек појести храну спремљену од Оца небеснога за милион синова његових? И како ће милион гладних најести се од ручка једног човека? Ви морате доћи с једном бољом економском правдом. Царство земаљско припада царству небесноме, нити се може одвојити оно од овога. У царству земаљскоме мора да влада сем земаљске и небесна правда, као што и у небесном царству није сасвим презрено земаљско мерило вредности. Правда небесна је љубав. Ви ћете унети ове небесне правде више међу људе, и бићете чудотворци: моћи ћете са пет хлебова нахранити пет хиљада гладних. Јер пет хлебова и љубав чини више хране него пет хиљада хлебова и мржња. Но једино помоћу религије моћи ћете загрејати охладнела срца љубављу. Религијом, - јер љубав сачињава три четвртине религије.

Чудовишан је постао и брак. Гле, како је чудовишна постала ова најтешња веза међу смртнима! По првобитној заповести Божијој човек у истини оставља оца свога и матер своју и лепи се жени својој, и бива двоје једно тело. Но људи су разумели једнострано Твоју заповест, Господе! Ти ниси мислио на сједињење само тела него и душа. На то се заборавило, и тај заборав је несрећа света. Два топла тела са хладним душама онако се исто брзо одбијају како се и привлаче, јер онако исто брзо хладне како се и загревају.

Брак је постао облигатном досадом. Два пара очију, која су некад горела страшћу при сусрету, доцније се при сусрету лено затварају, изражавајући тиме досаду и презрење.

Брак је постао неморалном ствари. Поред катедара на универзитету, са којих се излаже параграфска философија брака, и поред конзисторија, које стражаре над нераскидљивошћу брачне везе, и поред цркве, која брак освећује, брак је постао несвети. Човек без деце мрзи жену нероткињу. Човек с много деце презире жену многороткињу. Жена многороткиња, да би избегла муке порођајне и презрење мужа, трује плод свој у утроби својој. Жена сујетна гуши у себи целу једну генерацију људску, да би облик тела свога сачувала. Жена везана санкционисаном везом за једног мужа, чезне за свима осталима, изузев свога мужа.

Злочин је мрзети жену нероткињу.

Злочин је презирати жену многороткињу.

Злочин је тровати плод свој у утроби својој.

Злочин је угушивати људска бића у себи ради задовољења своје сујете. А лаж је и сплетка вероломна чежња за другима, ван брачне ограде, и модно маскирање ради других.

Зар брак није постао злочин?

Злочин и лаж, и гнездо сплетака, и извор лажи и досаде и најдубље одвратности тела од тела!

Је ли све то достојно озбиљне мине каноничара, и стражарења од стране конзисторија, и освећења од стране цркве?

Заповеђено је: рађајте се и множите се и напуните земљу и владајте њоме.

Човечији род је намножен, земља је напуњена људима. Да ли треба да престане рађање и множење?

Не; јер још човек није завладао земљом.

Још је јача природа около човека и у човеку од самог човека. Још се род људски мора множити. Културом се савлађује и облагорођава природа и свет материјални уздиже у свет духовни. Култура даје душу свакој ствари и повећава душу у човека. А култура потребује безброј слугу и аргата; потребује пренасељеност и стешњеност.

Потребно је дакле, увек још сједињење тела. Но сједињење тела најодвратнија је и најпрезренија ствар на земљи без сједињења душа.

Ви ћете доћи, да осветите сав живот; ви ћете доћи да осветите и везу, из које се људи рађају. Над сваком таквом везом бди цео свод небесни и изричу своју санкцију вечност и бескрајност. Велика душа света присутна је томе догађају - јер почетак једног новог човека за

васиону је почетак једног догађаја, једне нове драме; - како душа оних тела, која се сједињују, да буде при том одсутна?

Ви ћете доћи, да дате један истинитији смисао браку, и једну правилнију дефиницију. Да ли се могу и душе венчавати? Да ли се могу и душе оплођавати? Ви ћете доћи да одговорите на ова питања.

Чудовишно је постало и васпитање. Целокупно садашње васпитање омладине заснива се на мисли: човек живи једино од хлеба. Три отровне биљке успевају бујно на тој основи: себичност, прождрљивост, песимизам.

Прва је као булка, која под лепим црвенилом скрива убитачан отров.

Друга је као имела, која на храсту лежи и непрекидно сиса. Трећа је као брашњавосива гљива, која у тами и влази води свој отровни живот.

Природа ипак боље негује своју децу него ли људи своју. Природа упућује биљке да расту једним делом у земљу, а другим ка Сунцу. Људи данашњи упућују своју децу да расту само у земљу. Зато су тамни и земљани многи - премноги. Мало је деце Сунца.

Ви ћете доћи, да све људе учините децом Сунца. Ви ћете поставити васпитање новог човечанства на мисли, да човек не живи од хлеба једино, и за хлеб једино. Ви ћете упутити ново човечанство да расте навише, ка светлости, ка Богу.

Ви ћете поставити васпитању за циљ не самоодржање и борбу за опстанак, - не ове мачје и горилске циљеве - но хероизам. Самоодржање и борбу за опстанак проповедају најтупљи и најплашљивији апостоли, који се не усуђују да учине ниједан корак напред. Јер самоодржање и борба за опстанак то је почетна тачка. Хероизам је крајња тачка. Крајњој тачки треба јурити, а не стојати на почетној.

Себичност је мати страха. Ви ћете васпитати једно бестрашно покољење, коме ће слобода бити атмосфера целе душе.

Прождрљивост је мати болести. И сувише је земља дуго била болница. Ви ћете бити доносиоци здравља. Ви ћете уништити узрок болести, и ових неће више бити. Једно здраво човечанство у изгледу је да дође с вама, да буде слуга Бога, само Бога, и кроз Бога господар земље.

Песимизам је још неизведено решење на самоубиство. Хиљаде људских глава посведневно испуњене су тим решењем. Ви ћете доћи као спасиоци оних, који на ивици стоје, и као непреходна препрека онима, који су се ка тој ивици упутили.

И култ је постао чудовишан. То је гардероба, која је сувише заклонила Господара. То је призма, кроз коју треба да се види Бог, но која је замућена, те слабе очи људске не прозиру кроз њу, него се задржавају на њој као на самом Божанству. Један комад метала и један краичак тканине цени се ценом, која само Богу припада. Један свештени обред не сматра се као нова веза с Богом, нова обавеза према Богу, него као одужење Богу једног неодложног дуга.

Кад суштина вере потоне у култ, те се не види више од овога, тада се радују сујеверни и неверни. Сујеверни се радују томе, јер не морају да лупају главу и траже суштину иза спољњег култа, а неверни се радују, јер им је тад лакше критиковати веру Божију и глумити се над неразумљивом глумом.

Култ је дивна ствар. Цела је култура на крају крајева култ Богу. Тај култ стварају и врше и они који верују и они који не верују, - свесно и несвесно, вољно и безвољно.

Цела је људска култура култ Богу, но диван је и нарочити, уметнички устројени и свесно обављени церемонијални култ, - само кад је у њему што више смисла, што истинитије топлине душевне и што узвишеније лепоте.

Ви ћете донети нови култ свету. Ваша култура биће један култ Богу. Но ви ћете, сем тога, донети и нарочити култ, који ће бити искрен као наука, леп као уметност, узвишен као Бог, и пространа као душа свих синова Небесног Оца.

Пружио се један широк, широк океан, код кога постоји само плима, без осека. То је словенска земља.

Ви сте Словени, сфинкс за остале расе и народе. Ви још нисте разговетно проговорили. Кад год сте почињали да говорите преко својих највећих синова, ви сте долазили у екстазу и постајали сте неразумљиви за свет, и разливали сте се у сузе за пониженим и увређеним у свету, за најмањим и најситнијим, за бедним Божијим људима. Ваше најгенијалније речи завршаване су сузама и јецањем.

- Ко сте ви? - пита вас свет.

Једни вас се плаше, други вас презиру, а трећи су још у недоумици, да ли да вас се плаше, да ли да вас презиру.

Ви сте најмлађи брат европских раса. Једни додају: и најлуђи. Но томе „најлуђем“ сину дао је Отац у наслеђе највећу земљу. Да ли зато што је он најлуђи, или пак зато што Отац има у њему особито поверење?

Ви се помаљате тек иза горе. Ви сте још зора. Какав дан носите? Доста је било облачног и туробног времена. Донесите ведрину и топлину! Нека све очи, које вас погледају, буду светле, и сва лица осмехнута.

Нека Бог иде пред вама, и нека се Син Божији носи над вама, у сјају и слави!

Бога хоће свет. Ако Бога имате, онда ћете имати шта донети свету, и имаћете ради чега и излазити на позорницу историје.

- Ко сте ви? - пита вас свет.

Одговорите најпре себи. Не будите сфинкс за себе. Удубите поглед свој у себе. И не одговарајте све докле се не осетите религиозни. Ако ћете чекати то и хиљаду година, - не одговарајте. А кад се осетите испуњени Богом, кад пламени дух религије обузме срца ваша и мозак, тада одговорите и себи и другима пламеним језиком:

- Ми смо најмлађе и најнедостојније слуге Божије, које Бог посла у свет ради спасења свих људи.

ЛАГАНО КОРАЧА ХРИСТОС

Vocati sumus ad militiam Dei vivi

Тертулианус

Говорено нестрпљивима у очекивању царства Христовог.
Рече му Симон Петар: Господе, куда идеш? Исус му одговори: Куда ја идем не можеш ти сад ићи за мном, али ћеш после поћи за мном.

Јов. 13, 36.

Ist Christus Traum, dann ist das Leben Ein Gang durch Wüsten in der Nacht, Wo niemand, Antwort uns zu geben, Als eine Horde Bestien wacht.

Lenau: Savonarola

Лагано корача Христос, драга браћо.

Он бира место где ће стати својом светом ногом, јер он неће да стане у крв. Он бира уске стазе на земљи, стешњене грехом, јер он не може да иде широким имањем греха. Он се провлачи између разбојника, гуран њиховим лактовима, јер он мора да се пробије напред.

Гле, долази Христос међу нас као гост, рецимо, и пита нас за пут!

„Покажите ми пут без крви, без греха и без разбојника!“.

Какав би му одговор могли дати? Где би нашли пут, достојан стопа Његових? Кад би проврила сва усахнула крв из земље, земља би представљала један океан крви. Кад би букнуо пламен из сваког места обесвећеног грехом, земља би се претворила у један пламени пакао. Кад би васкрсли сви мртви разбојници и упарадили се на земљи са живим, земља би била једна непроходна шума људских тела.

Не би му могли рећи: Иди, Господе, кроз градове. Јер градови значе збир и близину. А збир и близина изазива и појачава грех.

Не би му могли рећи: Иди, Господе, кроз села. Јер нема села, које не личи на Гадаринску страну, склониште злих духова.

Не би му могли рећи: Иди, Господе, кроз шуму. Јер шума је стари савезник и јатак разбојника. У шуми је Каин убио Авеља.

Не би му могли рећи: Иди, Господе, морем. Јер море је гробница пирата и пустолова и ратне славе.

Не би му могли рећи: иди, Господе, ваздухом. Јер и из ваздуха је човек вршио злочин над братом својим.

Ми, обични смртни корачамо без страха и зазора стопама паса и тигрова и хијена и камила. Но ко би од нас смео Христу предложити: Иди, Сине Божији, стопама, којима ми идемо? Нико. Једно би му само сви могли рећи:

- Не долази, Господе, док се не сагради пут за Тебе! Ми, обични смртни, можемо преданити у свакој кући. Но ко би од нас умео дати одговор Христу на питање: Где је кућа у којој би ја могао преданити?

Ја, ти, и он дали би му три разна одговора.

Ја би му рекао: Ти си цар, Господе, иди у царске дворове! Но ја бих се преварио. Зар су царски дворови мало бивали гадаринске стране, склониште бесова? Зар код Ирода и Нерона да гостује Христос?

Ти би му рекао: Иди у храмове, Господе, ти си првосвештеник. Но ти би се преварио. Како би могао преданити Христос у храму опкољеном мртвачким костима и упрљаном нечистим молитвама и глупим жељама?

Он би му рекао: Ти си, Господе, пријатељ сиротиње, иди рибарима у кућу као што си ишао Петру и Андреји. Но ко јамчи, да ће га рибари понудити рибом, а не змијом? Или можда би му он рекао: Иди, Господе, богаташима у кућу, као Закхеју и Никодиму. Но ко зна, да ли ће се у кућама претрпаним мебелом и грехом наћи ваздуха за Христа? Ко зна, да ли ће се у домовима пуним слаткиша наћи која мрва хлеба за Христа?

И тако би се преварили и ја, и ти, и он. Где год би Христос стао ногом, из стопе његове оживела би сва историја тога места од постања. Кад би га ја увео у царски двор и сагледао све оно што оживи пред погледом његовим, ја бих се застидео. Застидео би се и ти с Христом у храму, застидео би се и он, с Христом међу сиротињом.

Но и ја, и ти, и он - кад би се добро обазрели око себе, и могли би дати један одговор Христу: Иди, од нас, Господе, јер још није међу нама сазидан дом достојан Тебе.

Не би се мање мучили с одговором ни на Христово питање:

- У које време да вам дођем? Јер које је време на земљи било без крви, без греха, и без разбојника? И само време кад се Христос појави на земљи, није било Христово време, но време злочина и Голготе. Једно би само могли одговорити Христу? Не долази, Господе, јер још није време Твоме доласку.

И тако, кад би се огласио долазак Христов, ми му не би знали ни пута показати, нити дом за становање понудити, нити време означити. Ми би се збунили и застидели, као што се збуне и застиде грађани једне мале варошице, када се огласи долазак Владаоца у њихову средину. Дотле безбрижни и самозадовољни паланчани уздижу своју паланку и хвале њене драži и њено

богатство. Но на глас о доласку Владаоца њима се тек тада отворе очи, и они виде оно, што дотле нису видели, и осете оно, што дотле нису осећали. Тек тада виде они ништавило и беду своје средине, виде неокречене куће, проваљене улице, нечиста дворишта, сплетене кметове, трапаве служитеље, смешне паланачке помодарке, босоногу децу, и све, - све остало, што може да чини савршеним мизерију и ништавило једнога места. И дубок осећај стида наишао би на бедне домаћине. И они би радо поручили Владаоцу, да не долази, кад би то Овога могло задржати од пута.

Исти је такав случај са Христом и нама. Док се још није огласио долазак Христов, ми гордо мислимо: Нека дође, у свако време ми имамо чистих путева, којима ћемо Га водити, и чистих домова, где ће становати. Ми имамо лепших улица него што је Јерусалим имао, и имамо лепших кућа него Тир и Сидон. Можда би се Христос зачудио техници наших улица и отмености наших кућа. Нека дође Он и свих 12 апостола Његових, нећемо се застидети. Нека дође и Он, и Бог Отац, и Дух Свети, - ми се нећемо застидети.

Но, рецимо, огласи се долазак Христов и ми се тад размислимо дубље. Пред погледом Христовим на свима се тајнама ломе печати и из стопа Његових васкрсава историја тих стопа земље од прапочетка до данас. И Христос би гледао заједно с нама грех и крв сваке стопе земље, коју смо ми застрли глатком калдрмом.

Ми би се сетили, да Му бацамо цвеће и застиремо ћилимове. Но узалуд; то је чињено и у Јерусалиму при уласку Христовом, па је Христос остао равнодушан према томе. Данас, двадесет векова после тога, зар опет да дочекујемо Христа детињски, цвећем и шаренилом? Зар не би могли изнети му на сусрет чиста срца и узвишене духове и добра дела као зрели људи?

Требало би га поздравити при сусрету једном изјавом, једном једином, која би Му створила радост:

Господе, код нас нема невино просуте крви, и нема греха, нити разбојника. Но то не би могли учинити, а да не лажемо, а ко сме лагати пред Оним, који не само зна, но гледа истину.

Да ли да му правимо тријумфалне капије? Како је то мизерна мисао у вези са Христом. Тријумфалне капије се праве онима, који се могу провући испод њих. Но зар Христос није виши од највиших тријумфалних капија? Носиоци земаљске славе траже тријумфалне капије, а Христос је носилац небесне славе. Небесни свод је њега достојна тријумфална капија.

И ми би се окренули десно и лево тражећи један дом, где би могли увести Христа. Дом треба да је украшен чистим срцима и узвишеним духовима и добрим делима. Где да се нађе такав дом. Има домова пуних шарених крпа и шарених срца и површних духова и жалосних дела, но где да се нађе дом пун онога што Христос воли?

Па онда: ко да изађе напред и стане пред лице Христово? Пред земаљске цареве и краљеве напред излазе богаташи, и ратници, и свештеници. Још се препиру, ко ће стати ближе до Његових Величанстава. Но пред Христа нико се од њих не би истрчавао. Напротив, они би се гурали уназад и тражили место што удаљеније и што склонитије од погледа Његових. Јер ко може издржати погледе бистре као извори на Алпима, и пламене као муње у црним облацима?

Па онда: ко да пружи руку своју и рукује се са Христом у име свију? Чија је рука толико чиста, да се сме дохватити руке Сина Божијег? Чија је рука толико снажна, да се дохвати до Христа, а да му се цело тело не затресе, као кад се дохвати до галванске струје?

Да истакнемо напред децу! Можда би дошли на ту мисао.

Но ни то не би било достојно. Пре две хиљаде година Христос је налазио радост само на деци. Данас Он жели да види зреле људе, којима би се зарадовао као деци.

И ми би се збунили. И стид би обузео душу нашу због неслућене сиромаштине света. И ми би се гневили на људе и на себе, на оне који иду напред и на оне који ходе позади. И кршећи руке ми би с погњуреним погледом и обореном главом викнули: Господе, не долази к нама, ништа није спремно за дочек Твој! Ми смо сиромашни и грешни.

Но докле да држимо Христа у прогонству? Није ли ова земља више Његова кућа него наша? Не стоји ли Он ближе Богу, домаћину света, него ми? Нисмо ли ми и сувише дрски кад се правимо господарима у туђој кући, из које смо протерали домаћина и његову најмилију и најсроднију чељад.

А Христос је најмилији и најсроднији Богу Оцу.

Ко је Христос? Ко је тај човек, да ми после двадесет векова морамо водити рачуна о Њему?

То је основно добро, којим људи живе. Без тога добра свет би се поново вратио у првобитни хаос. Кад је зло претило да поремети равнотежу света и да све ствари баци у мрак хаоса, појавио се један човек, од Бога послат, од земље одгајен, од људи непризнат, човек који се легитимисао као син Божији моћном речју и моћним делима. Дошао је био међу своје, но своји га не примише но презреше и одбацише, али Бог учини од тога одбаченог камена темељ целој људској историји.

Тај човек није био као други људи, који се односе ропски према себи и један према другом. Не; то је једини слободан човек, који је ходио по земљи; Он се опходио очински са добрима, а господарски са злима. Он се кретао у овоме свету не као најамник но као прави домаћин у своме дому. Најамнику је стало до тога да се наједе и напије, ма сви остали око њега гладовали. Јер најамнику је свеједно, остала кућа или пропала; за њега је главно, да он не пропадне. Домаћин се пак брине о целоме дому, и о свој чељади у дому и њиховом благостању више но о себи.

Христос! То име је постало синтеза свих највиших идеала светских. Слобода, разум, љубав, вера, рад, - све се то налази у једном имену, - Христос. То име је постало и симбол и покровитељ сваке узвишене мисли, сваког племенитог осећаја, свакога прегнућа, које служи општем добру. То име је пророчанство, још неостварено, пророчанство свега идеалнога. Сви ће се идеали у свету реализирати, - то означава име Христос. Сви ће се људи осетити једнога дана као синови једнога Оца.

Слобода ће се зацарити међу људима и љубав ће завладати над људима. Ропске душе ће се пренути и слобода ће ући у њих.

Доћи ће време, кад ће се за прокаженог сматрати човек, који не верује у Бога.

Доћи ће време, кад ће сви људи мислити и радити о добру свих. Слаби ће бити надахнути снагом, а мишице силних малаксаће. Малени ће погледати у звезде и порашће, а високи ће видети Бога и спустиће се.

Зарашће ране увређених и утеха ће доћи неутешним.

Вратиће се из прогонства прогнани правде ради, и миротворци ће бити вође људи.

Заблудели синови напустиће свиње и храну свињску и са скрушеним срцем упутиће се своме Оцу, да потраже боље друштво и бољу храну. Заблуделе кћери вратиће се са клизавог пута, куда их вуче мрак у очима и у разуму, и окренуће се ка Истоку, одакле ће Сунце осветлити њихово лице и преобразити њихову мисао.

Зеленашима се неће знати гроб на земљи, ни тврдицама име међу синовима људским.

Крвницима ће крв замутити памет, а златождери ће угнилети у златним сандуцима. И кад гробар откопа гроб златождера, он ће истрести смрад из сандука, а сандук ће однети кући,

Клеветницима ће се напунити уста црва под земљом, а интригантима змије ће се обавијати око ногу и змијина јаја лежати на језику.

Мртви гурмани служиће за храну живих гурмана, који гмижу по земљи и пирују по гробовима.

Нови људи родиће се на земљи, и о старим људима причаће се као о страшилу.

Чело тих нових људи биће високо и блиставо од мисли, а срце топло од љубави.

Похотљиво месо ће престати да личи на негашен креч, који све већма букти што се више у њ воде сипа. Разум ће укротити црвену бестију у жилама и упрегнуће је у своја кола.

Умукнуће све дисонанце у свету и једна неисказана хармонија разлиће се по овој огрубелој планети.

Племенитост ће избити из своје тамнице на површину, а грубост ће потонути на дно.
Зло ће бити побеђено и добро ће тријумфовати.
То је пророчанство Христово.
Да ли је се оно остварило? Није.
Да ли ће се остварити? Видећемо.
Да није време демантовало Христа? Застанимо.

Зидине једнога града источњачког биле су дебеле девет, а високе педесет метара. Над једном капијом стајало је написано: Град Нинива, којој је друкчије име Будућност. Но време је збрисало ту гордост људску. Данас и најмањи ветрић кад пирне титра се са прахом бившега града. Хиљаде градова у Азији и Европи данас се пре могу назвати Будућност, но мртва Нинива.

Наш двадесети век почео је да личи на стару Ниниву. Тек је освануо он је се представио свету: Мени је име Будућност. Он се рекламирао као век мира и културе. Међутим на сваке три досадашње године долази по један рат. На својим капијама он је одмах показао натпис: Рад и човекољубље. Међутим најинтересантнији његов досадашњи рад односио се на човекоубиство.

Зар није демантован Христос нашим веком? Нисмо ли ми били сведоци у овој прошлој години свега онога, што демантује Христово пророчанство? Нисмо ли ми у овој другој деценији двадесетог века доживели времена прехришћанска?

Заиста, поновило се једанпут више све оно, о чему смо ми улазећи у XX век мислили, да је бесповратно припало прошлости, као и слава Ниниве. Дигао се човек на човека и народ на народ. Нагомилане су гвоздене машине, пуне притајеног огња, намењеног за груди непријатељске. Човек је човека убијао и од тог убијања осећао нарочиту сласт. Земља је поплављена од крви, и одебљана од меса људског. Година је дана, како су умукли људски језици и како се људи разговарају звеком гвожђа. Годину дана посматрају гавранови мајке у црнини и гракћу: - Ми познајемо месо ваших синова! Сестре премећу рањенике и међу бледим лицима њиховим траже лице своје браће. Удовице са крвавим очима од суза гледају како им се растура тек савијено домаће гнездо и бежећи од мисли о прошлости крију погледе од будућности. Сирочад тепају још имена мртвих очева и као иглама убадају мајку питањима: - Кад ће доћи отац? Старци се храбре пред децом, но у самоћи јецају и болом се својим хране. И сав бол постаје дубљи, кад га још и неправда удуби. Дипломати се играју народима као фигурама од шаха. Беспосленици се привлаче за ратницима и купе из крви сребрне и златне колуте. Шпекуланти су од рата створили трговину, која им доноси богатство и радост. Незаслужни се виком дижу изнад заслужних. И још тежи постаје бол, кад се погледа у пустош од огња, који је попалио људска обиталишта, и на пустош од болести, која је мучки хиљаде жртава уморила, и на страховиту поворку људи, са избијеним очима, и скрханим ногама, одсеченим рукама, изгњеченим ребрима, и на отечена и промрзла, на изгладнела и јехтичава тела, која су пре годину дана била свежа и снажна. А најтежи бол бива, кад се човек сети, да се све то дешава у XX веку. И ми онда с бескрајним болом стављамо питање: Где је Христос? и: Да није остао он 20 векова далеко од нас? Да није на Голготи заједно с Његовим телом за навек распета и Његова мисао? Да ли штогод још уопште значи за људе то име, Христос?

Судимо, браћо, лагано и судићемо правилно. Под притиском моменталног бола ми застиремо својим песимизмом целу људску историју. Кад нам бол обоји Сунце црном бојом, ми онда кроз ту боју гледамо цео живот. Судимо лагано, јер и Христос корача лагано кроз историју. Лагано као дубока река, за коју би дете помислило да се не миче, но на којој човек не би могао направити бране. Лагано као жито, које посејеш у јесен, и у зиму мислиш да је мртво. Још није дошло пролеће семену Христовом. Дуг је пут Христов, он се простире до краја људске историје.

Кад би журио, заморио би се, пао би на по пута, и остао. А кад лагано иде, иде поуздано. Дуг је пут Његов, зато су лагани кораци Његови.

А и тежак је пут Његов. Зато лагано корача. Кроз баре од крви, кроз мрак од греха, и кроз трње од разбојника Он се пробија. Узак је Његов пут и многи се пали грешници налазе у амбису с обе стране Његовога пута; Он мора да се сагиње на обе стране, да их диже и вуче за собом и да иде напред. Зато лагано корача.

Он лагано корача, јер је Његов идеал далеко. Идеал је Његов крајњи идеал историје, и њему је место на крају историје. Христос није проповедао један идеал, који се постиже за 24 часа. Не; Његов идеал захтева цео век једнога човека и цео век човечанства. Један човек може да достигне идеал Христов за свога живота, но човечанство је још далеко од свога краја, зато је још далеко од Христовог идеала. Христов идеал достигли су апостоли, и мученици, и сви они хероји, који су своју мисао и своје срце ставили у службу Богу на срећу људи. Но колико је то њих свега: стотине, хиљаде, - не више, а то значи: они су ипак увек још у мањини у свету, зато увек још у свету претеже мржња над љубављу, и неразум над разумом. Зато се и не осећа да Христос иде. Но кад Христова мањина постане већина, онда ће на теразијама живота претегнути љубав и разум, и Христово пророчанство биће остварено.

Један човек зидао кућу. Зидао је 5-6 недеља и сазидао 5-6 спратова. И свет зинуо од чуда, и обасуо хвалом домаћина те куће. - „Украси нам варош“ - рекоше сви. Но прође 5-6 месеци и кућа се проломи и стропошта. Свет пролажаше поред жалосне хрпе од материјала и гунђаше: - Тако је кад се зида на брзу руку и ради ренте!

Није тако с кућом, коју Бог зида и којој је Христос темељ, а сви људи цигле. Огромне су размере те куће. Материјал је пробран. Сваку циглу треба пробрати и отесати. Кад човек прође поред те огромне грађевине, рекао би: - Никад то неће бити готово. Но грађевина се готови лагано и постојано. То није кућа ради ренте, то је кућа ради куће. Зато није тешко веровати, да ће она морати бити лепа.

Христос се бори, зато лагано корача. Он се бори с грешницима и безбожницима, и после сваке победе корачи један корак напред. Његова мањина то је црква војинствена, јер она војује заједно са Христом против зла у свету. Бог помаже тој мањини, јер окреће свако зло на добро. Тако, да моментални тријумф неправде или неразума или мржње у свету не враћа, но само зауставља за моменат Христа и његову мањину. Црква Христова говори против рата у свету, но она зато што још представља мањину не може да га спречи. Тек кад рат и преко њене воље избије, она се ставља на страну праведнијег борца. А Бог, који из најтрулијег земљишта пушта да расту најмиришљивије биљке, окреће и рат на добро, пуштајући да на његовој мизерији никне понека добра биљка. Овогодишњи рат донео је слободу оној земљи, у којој је Христос највише био понижен, у којој је он највише клецао и застајкивао, те и поред крви и бола и ужаса ратнога Христос је ипак и у овој години учинио један лаган корак унапред.
Лагано корача Христос, но кад би Га ми пустили Он би корачао брже.

Ја и ти смо криви, пријатељу мој. Ја и ти смо заградили пут Христу, ја својом добићу, а ти својом слашћу. Ја тражим од сваке ствари добит, а ти тражиш од сваке ствари сласт. Зар није тако? И док ми цедимо и сисамо овај свет, Христос стоји за нашим леђима и не може од нас да корачи.

И криве су непокајане Тамаре и Магдалене, незагашени креч, који се пуши и заудара. Насред пута стоји кречана, из које избија дим и рђав задах. Христос стоји и чека, и не може да корачи.

И криве су Јуде и Борџије, противници добре ствари Христове, они који траже максимум добра од света, а дају му зато максимум зла. Христос неће лагано корачати, но летеће као зрак јутарњи кроз етар онда, кад сваки човек буде чинио свету максимум добра, и захтевао од света минимум добра.

И криве су тврде главе и тврда срца; тврде главе, које своју тврдоглавост називају генијалношћу, и тврда срца, која своју тврдокорост називају карактерношћу. У тврде главе не улази разлог Христов, а у тврда срца не улази љубав Христова.

Крив је цар, који жуди за туђом круном, и муж, који се пашти за туђом женом, и богаташ, који пружа руку за сиротињском крајцаром.

Крива је мржња, која побада коље на путу Христовом, и интрига, која преплиће то коље прућем, и лаж која служи за кров плоту, и тупа уображеност, која се смеје Христу преко плота.

Двадесет векова још ће проћи, и рањав и искрвављен Христос корачиће још двадесет корака, лагано и опрезно провлачећи се кроз плотове од разбојника. А као стара Нинива лежаће наш горди век у рушевинама, на које ће век четрдесети гледати с ужасом и сажаљењем. Но наш пепео падаће на лице живих и шаптаће им: Ви сте деца наша, не страшите се од нас! Ви сте срећни зато што смо ми били несрећни. Ви сте праведни зато што смо ми били неправедни. Ви сте хришћани зато што смо ми били нехришћани. Ви сте људи зато што смо ми били гориле. На нашем искуству ви сте се научили. На нашем неразуму ви сте се уразумили.

Претегне ли тада добро над злом Христос ће се зацарити у свету у царству Божијем. Буде ли пак и тада још зло јаче од добра, Христос ће лагано корачати корак по корак напред, крчећи себи пута, као и данас. И као и данас ходиће Он као сенка за немилостивим, који газе ногама по лицу своје браће, и говориће им својим кротким гласом: Благо милостивим, јер ће бити помиловани.

И стајаће Он као провиђење на ратним пољима, усред рике оружја, и говориће: Благо миротворцима, јер ће се синови Божији назвати.

И пратиће праведнике, на правди гоњене, пратиће их као анђео хранитељ и тешити: Благо изгнанима правде ради, јер је њихово царство небесно.

И одважно ће стати пред оне, који Његово име гоне и презиру и добациће им у њихово злобно лице: Такви су побили све пророке, и све добротворе људи увредили.

О Христе, велики је оптимизам твој! Нас кад заболи мали прст ми постајемо песимисти. А твоја вера у победу добра не малаксава ни онда, кад ми сви забодемо по један трн у тело твоје.

Мали су и блиски циљеви наши, зато их ми достижемо трчећи. А твој циљ је велики и далек, и Ти корачаш корак по корак. Господе, упути нас к циљу твоме. Баци бар сенку твога разума на наш разум, и ми ћемо бити довољно разумни; и баци бар сенку твоје племенитости на наше срце, и срце ће наше постати чисто. И ми ћемо видети Бога, као што си га Ти гледао кад си ходио по земљи под крстом и трновим венцем; и ми ћемо живети Богом, као што си Ти њиме живео, у јединству с Богом чинићемо чуда велика као што су твоја била. Већ је време да свет сазри. Обасјај нас твојом светлошћу, јер у хладу ништа не зри. Под зрацима твојим наш ће разум постати зрео и наша ће душа порасти велика. И ми ћемо бити једно с Тобом, као што си Ти, Господе, једно с Оцем небесним. Амин.

ЧИЈА ЈЕ ЗЕМЉА?

Говорено бесправнима, који се парниче око земље.

Божија је земља и све што је на њој.

Псалм, 24

Кад би се ма ко од нас смртних, драга браћо, дигао на висину Божију, само за двадесет и четири сата, и посмотрио живот свих људи на земљи, морао би 12 сати смејати се, а 12 сати плакати. Јер људи су половином свога живота смешни, половином жалосни. И кад су смешни не

увиђају колико су жалосни, а кад су жалосни не увиђају колико су смешни. Смешни су људи онда, кад сувише полажу на своју мудрост, и богатство, и срећу; жалосни су онда, кад очајавају због сиромаштине; и неправде и смрти. Смешни су онда кад се јуначе и прете небу својом снагом, жалосни су онда, кад оборени и прегажени посипају се пепелом по глави и наричу: Благо црвима и мравима под ногама нашим јер они могу да трпе и ћуте! Смешни су људи у миру, жалосни у рату, и смешни су као господари, жалосни као слуге. Но ни у чем нису људи ни тако смешни ни тако жалосни као у вечитом парничењу око тога, чија је земља?

Брат гура брата: Иди с моје земље! Каин убија Авеља, јер не могу да се трпе два господара земље.

Млађе покољење потискује старце са земље с охолошћу: Идите већ, наша је земља! Старци се опиру с досадом и бране своје право: Зашто долазите ви дрске новајлије на нашу земљу?

Садашњост потискује прошлост: Иди, ја сам ту домаћин! Будућност се тиска у садашњост с тутњем: Иди, ја долазим на своје право!

Један господар света за другим ишчезава, а земља остаје. Таман један лупа ногом о земљу и говори: Ово је моје! - и док се још ни ехо његовог гласа није изгубио, долази смрт и чини га немим. Долази други, трећи, четврти. За Рамзесом Дарије, за Даријем Александар; па Карло, па Петар, па Наполеон. Свак лупа ногом и именује земљу својом. Но како долазе, тако и одлазе. Долазе с хуком, на најбржем возу, на крилима времена, и на истом возу журе на супротну страну. Таман су сели, таман написали себи тапију од земље, таман се распртили и устоличили, кад одједном невидљива крила, која су их донела, подхватају их неосетно и односе са истом брзином. Где су сад они, који су им признали тапију од земље? Нема их, одјурили су заједно с њима Где су они, који су их заменили и на њиховој тапији написали своје име? Нема их, одјурили су и они. Сад други седе на њиховом месту, устоличени у њихову столицу, с њиховом тапијом у својим рукама; седе и говоре: Земља је наша! И милиони других стоје око њих и потврђују: Тако је! И док они то говоре невидљива крила свијају се и око једних и око других и неосетно их подузимају, да их носе далеко, далеко у незнан.

Но као и људи тако и остала земаљска бића полажу своје право на земљу. Во доказује своје право на земљу роговима, змија отровом, тигар ноктима, јеж бодљама, биљка својим утврђеним положајем, стене својом тврдоћом и распрострањеношћу, море својим бурама, огањ својим пустошним бесом. Свак на свој начин изговара своје убеђење: Моја је земља! И свак гура другога: Даље одавде!

А кад би свака ствар на земљи знала и хтела истину рећи, ниједна не би поновила речи: Моја је земља! Кад би море питали: Је ли твоја земља, гле, ти си највеће ширине и највеће дубине? - оно би одговорило: Ја ћу испарити, а земља ће остати. Кад би животиње запитали је ли ваша земља, одговориле би: Ми смо гости за туђом трпезом; ми ћемо отићи, а трпеза ће остати.

Ако би запитали траву и цвеће у пољу: Да није земља ваша? - добили би одговор: Мало, мало, и ми ћемо свенути, а земља ће остати да се кити другим цвећем и покрива другом травом.

А човека кад би запитали? Кад би и њему поставили исто питање, и кад би он размислио па одговор дао, тај одговор би морао гласити: Ја сам путник на гробљу. Где су они што су пре мене били? Заиста, и ја ћу поћи њиховим путем: наг сам дошао, наг ћу и отићи. По гробовима ходим, из гробова се храним: једем прах мртвих и тело моје расте, и осећам да се душа мртвих пружа преко гробља и досеже до у моју душу. Чија је земља питајте другог, нити је она моја, нити сам ја свој!

Но такав одговор мало ко зна, а још мање ко хоће да да. Не даду га ни ствари мртве, ни полумртве, ни живе. Човек га данас не само не да, но прећутно остаје у уверењу, да је земља његова. Он умире и оставља сину то уверење; умире отац, но парницу око земље наслеђује син. И не само да мртви не служе као доказ живима, да земља није њихова, него напротив, живи се позивају на мртве, да би доказали своје право на земљу. „Ту је умро мој отац, - дакле то је моје“!

Или: „Овде су гробови мојих предака, дакле, ова је земља моја!“ Тако се доказује. И што више мртвих, то више доказа за својину. Људи говоре и о вечитој својини земље. Сусед продаје суседу земљу на „вечиту својину и вечито уживање“. Умиру продавци и купци, и њихови синови и унуци зову земљу својом, или је они поново продају или купују на „вечиту својину и вечито уживање“. И што год се земља више претвара у једно густо гробље, то новорођена покољења с већом охолошћу говоре: Ово је земља наша! И све са већом одрешеношћу располажу и тргују њоме.

Међутим земља не би никад могла признати да је она својина људи. Земља би могла рећи људима: Ко сте ви што се око мене парничите? Ја сам постојала и онда кад ви нисте, и постојаћу и онда, кад вас не буде. Било је времена, кад сам ја сва била одевена у воду. Блистала сам се тада као једно глатко, округло огледало, у коме су се огледали Сунце и звезде. Сем слике Сунца и звезда на мени није тада било других становника. Кад сам ја изгубила свој првобитни сјај, тек онда сте се ви појавили на мени. Долазили сте једни за другим, као гости. Долазили сте и одлазили. Смењивали сте се једни за другим постојано и брзо као што се смењују дан и ноћ. Нити сте знали одакле сте доходили ни куда сте одходили. Питам ја вас: Чији сте ви? Ја знам чија сам. Нисам ваша, то вам могу рећи. Ја сам само ваша трпеза и ваш гроб. Још мало и ја ћу бити само ваш гроб. И поново ће тад бити мир ка мени, мир и огледање неба у моме лицу. Ја познајем свога господара, а ви га не познајете. Зашто се више бринете о томе шта припада вама него о томе коме припадате ви? Реците ми: чија сте ви својина?

То би могла земља рећи онима, који се препиру око права и господарства над њом. Човек се бори с човеком због границе између њиве и њиве, и не осећа да он са својим телом стоји на граници између живота и смрти, и са својом душом на граници између свога дела и суда. Један обичан човек расте, расте, док му се једнога дана не учини да је дорастао до неба, да је ударио главом о небо, и чуо да небо одаје звук празнога суда. После тога привиднога искуства један обичан човек учини се самоме себи сасвим необичан, тако да почне себе сматрати домаћином над земљом. И мртваци се проносе поред њега сваки дан, и он гледа у сваком мртвацу себе и своју судбину, па ипак он не може да се растане од мисли, да је земља његова. У самој ствари није небо празан суд, но његова глава, и празнина његове главе учинила му се, по обмани, празнином неба.

Друкчије се гледало у старини на својину земље. У старини човек је говорио: Земља је Божија, па моја! Зато се у старини више Богу жртвовало и молило. На истоку су краљеви били свештене личности. Краљеви су се вазда осећали зависним од воље Божије. Тако и сви грађани. Пред велика подузећа испитивана је на разне начине воља Божија. После сваког успеха Богу је благодарено. После сваког неуспеха Богу је приношена жртва за утишање Његовог гнева и повраћање Његове благонаклоности према народу, или према појединцу. У сваком догађају тумачена је воља Божија; у сваком облику на земљи виђено је прикривено присуство једнога мањег или већег бога. У том времену, у времену многобоштва и младости човечанске, људи су се осећали као споредне личности на земљи. Главне су личности били богови. Они су господари земље. Земља је њихова својина. Они знају о земљи све: њен почетак и њен циљ. Људи су само привремене слуге богова на земљи. Земља коју људи држе не припада њима но боговима. Али и људи по смрти могу постати боговима. Тад су они потпуни сопственици оне земље, на којој су као људи живели, и моћни заштитници својих потомака. Живи су се осећали у зависности од мртвих. Мртви су били више господари земље него живи. Сва је земља била света: освећена гробовима и жртвеницима.

Од ове старинске вере, која је управо вера младости људске, много је штошта сачувано и до данас код простог народа у селу, и то искључиво у селу. На питања, чија је земља? - прост сељак и данас одговара: Божија, па наша! У варошима, где човек од крша својих дела не види

дела Божија и где само крајичак неба провирује кроз прљави дим, дају се већином два различита одговора.

Један одговор гласи: - Земља је наша.

Други одговор гласи: - Земља је моја.

И први и други одговор крији се ван мисли о Богу. Први одговор дају обично они, који су или са мало земље или сасвим обеземљени. – „Земља је наша“, говоре они, а не само твоја или његова. Земља је наша јер сви смо ми на тој црној земљи рођени, са стомацима, који траже од земље храну. Ја имам стомак, има га и мој син, и моја ћерка. Сви они потребују хлеб, који се од земље узима. Одакле ћемо га узети, ако не од земље, или од тебе, земљопоседниче? Да га узмемо од земље, не можемо, јер ти си ту земљу присвојио искључиво себи. Да га узмемо од тебе, не смемо, јер то је закон назвао крађом. Да изнађемо неку нову земљу, не можемо. Да се преселимо на неку другу планету, још мање. Да изменимо односе у прошлости, који су тебе учинили Земљићем, а мене Беземљићем, на то ти не пристајеш, а без твог пристанка ја сам немоћан. Да радим, не могу нарадити колико ми треба, да штедим - немам од чега; да наследим - немам од кога. У мојој кући имају две радне руке, а пет стомака. Ти не радиш никако, а имаш хране за пет стотина стомака. Шта да чиним? Ако је истина да је земља само твоја, онда си се само ти требао и родити. Али чим сам се и ја родио, поред тебе, онда земља није само твоја. Земља је, дакле, наша, заједничка. И ја и ти морамо се погодити, без обзира на прошлост и порекло, како да збирамо и делимо плод са земље. Ако нећеш тако, онда је један од нас сувишан у овоме свету: или ја, или ти. Онда или ја треба да умрем од глади, или ти од мене. Но пошто ће смрт доћи и по мене, и по тебе у своје време, то је у интересу и моме и твоме, да се погодимо. Поделимо, дакле, нашу земљу по разуму и правичности!“

Тако говори сиромах, модерни пролетер, који нема ни стопе земље нити ма шта друго што би вредело једне стопе земље. А модерни капиталист, или земљопоседник, или велможа, стојећи при истом основном, прећутном гледишту, даје му негативан одговор. А основно, прећутно гледиште и једног и другог јесте, да је човек господар земље; да су бића испод човека немоћна да човеку ту својину оспоре, а да изнад човека и нема никаквих виших бића која би могла полагати право на земљу.

Како гласи тај други одговор најбоље се види из исповести једног капиталиста, која је недавно одштампана на немачком језику. Ево како:

- Ја сам одувек осећао дубоко презрење према нејаким и гладним људима, који траже једну реформу економску и правну, која би и њима дала хлеба и права онолико, колико то и сваки племић има. На чему заснивају пролетери ту своју тражњу? Они веле: На човечности и природном праву. Ако је на томе, онда су они изгубили партију. Јер, на чему они онда заснивају човечност и природно право? - питао бих ја. Ако су човечност и природно право последњи принцип, на које се они позивају, онда они морају да умру, јер човечност је млађа него човек, и природно право слабије него природна моћ. Човек одређује и шта је човечност и шта је природно право. Па кад је тако, онда ја имам своју човечност и своје природно право, засновано на мојој моћи и богатству. По тој мојој човечности, изнад које ја не признајем виши принцип, ја треба да живим, ма стотине хиљада пролетера помрло од глади, и ја треба да живим добро, ма стотине хиљада њих живели зло. Ко је онај, ко ће ме зато узети на суд? Волови и коњи извесно не, из неразума. Људи не, из немоћи. Моја савест не, јер не осећам је. Некаква натприродна сила не, јер не видим је. Цело питање између мене и тебе, пролетеру, стављено је на једну сасвим опипљиву основу. То је питање хлеба и стомака. Добро је само, кад ниси у то метафизику умешао. Овако ствар је сасвим проста. Пита се дакле: Да ли ћу бити сит ја, или ти, или ћемо обојица бити само полусити? Мој одговор је једноставан: Ја не желим да будем полусит, још мање гладан. Ја желим да будем само сит, ма и по цену твоје глади и твоје смрти. Мени недостају потпуно мотиви, због којих би ја требао да делим земљу и хлеб с тобом. Никакав ме

импулс на то не гони, нити икаква спољашња сила приморава. Мени ништа не казује, да је земља наша, а све ми каже да је земља моја.“

То је одговор једног човека, који држи земљу у својини и мисли да је држи с непобитним правом. То би био данас одговор многих и многих ситих и преситих на очајне критике гладних, прегладних. Гладни траже земљу на основу своје глади, сити им не даду земљу из руку на основу своје моћи.

Чија је земља?

Само је један одговор тачан: Ничија. Земља није никога од нас. Она је својина онога, коме припада и сав остали свет.

Она не може бити својина некога, од кога је она моћнија и дуговечнија. Она је својина онога, ко је постојао пре ње и ко ће постојати после ње.

Она не може бити својина некога, ко без ње не може постојати ни жив ни мртав, - ко се жив од ње храни, и ко мртав у њој труне. Она може бити својина само онога, ко се њом не храни и ко у њој не труне. Не може земља припадати ономе ко је зависан од ње, но ономе ко је од ње независан. Онај ко од ње зависи њена је својина, а не она његова. Отуда, није земља својина људи, но људи су својина земљина. Земљин господар је виши, моћнији и вечнији од човека, и виши, моћнији и вечнији и од саме земље. Бог је његово име, и сва васиона је његов дом. У старини су људи имали то велико сазнање, мада нису имали других ситнијих знања. У модерно време људи су напунили свој дух многим другим ситнијим знањима, тако, да теже долазе до тог великог сазнања. Божија је земља и све што је на њој. То је сазнање старог доба. То је најглавније сазнање, до кога би требао и могао доћи сваки човек, јер од тога сазнања зависи мир и добра воља на земљи. Мира и добре воље никад није било много на земљи, но никад више као онда кад су људи признавали Божије господарство над земљом, и никад мање као онда, кад су људи одрицали Богу то господарство и себи га присвајали.

Јер одрицати Богу господарство над земљом значи одрицати Бога, а одрицати Бога значи немир и злу вољу. Но шта вреди одрицати Бога? Бого-одрицање неће ништа Богу нашкодити. Нека сви људи гракну из прашине своје: Нема те, Боже! Шта ће бити? Њихова грака изгубиће се у прашини, у којој се губе и њихова тела, а Бог ће продужити да шаље земљи росу и светлост. Хоће ли земља бити мање Божија, ако сви људи буду порекли Бога и земљу назвали својом? Никад. У сваком случају земља ће бити подједнако Божија и подједнако нељудска.

Таква је судба самозваних господара земље. А прави господар земље је непролазан као вечност. Шта вреди, дакле, ако сви ми, смртни, узвикнемо: Земља је наша, или земља није наша? Постоји ли један узвишенији господар земље, или он не постоји? Да ли ће ти наши узвици заиста учинити ма какву битну промену света? Да ли ће ти наши узвици повећати или смањити Бога? Смешно би било поверовати у то; исто тако смешно као поверовати у могућност да пуњене тице у једном музеју прошапћу: Не постоји човек! - и да човека услед тог шапата нестане. Бог не казни бого-одрицање, но бого-одрицање само себе казни.

Да ли је данас Бог мање домаћин у своме дому него што је био у време зидања индијских пагода, или нилских светилишта, или јерусалимског храма, или жртвеника на Акрополису? Не; Бог је домаћин у своме дому увек подједнако, како онда кад су му гости у дому трезни и богобојажљиви, тако и онда, кад су гости пијани и безбожни. С једнаким стрпљењем и узвишеношћу посматра Домаћин и једне и друге, и с једнаком неумитношћу шаље он смрт и једним и другим. Једни за другим гости долазе и пролазе, а Домаћин остаје. Сваки гост поједе своју порцију и одлази. Долази други, трећи, редом. Неко плаћа своју порцију радом, неко леношћу, неко молитвом, неко хуљењем, неко страхом, а неко развратом. Тек свак нешто мора оставити на трпези. Домаћин је задовољан, ма шта му ко оставио. Он пуни непрестано своју трпезу и непрестано призива нове госте. И то све иде брзо, вртоглаво брзо. Празни дани падају у машину, пуни испадају из машине. Хиљаде колевки уноси се на једна врата, хиљаде мртвачких

сандука износи на друга. Плач рођења меша се са плачем умирања. Режање ситог и циукање гладног, дрхтање слабог и гунђање моћног - све то испуњава часове и минуте, који пролазе у лету, односећи собом оно што се метнуло у њих. Треба испунити нечим сваки час и сваки минут, ма чиме. Јер колико нам овај свет даје толико од нас и тражи. Сви часови и минути нашег живота вичу: Испуните нас чим било, ми одлазимо у вечност, наш стомак сварује све! И у журби узимају од нас што год им пружимо: наш лик у дотичном часу и минуту, наше мисли, наш гнев, или смех, псовку или богоисповест, крађу или убиство. Узимају журно садашњу фотографију нашег тела и наше душе и бегају у вечност. Лете други, за њима јуре трећи, за овима касају четврти, за овима миле пети. Сви ће они мимо нас, око нас, и кроз нас пројурити, и снимивши нашу фотографију, изгубити се. И најзад ће доћи и они последњи минути, који ће снимити наше ужутело и охладнело лице, изнад кога ће горети посмртна свећа, и око кога ће стајати уплакани сродници и пријатељи наши. Остаће једино успомена на нас у душама сродника и пријатеља. Но и та ће успомена умирати поступно, део по део, са умирањем наших сродника и пријатеља. Остаће можда још наша слава, државничка, или војна, или литерарна. Минут за минутом јуриће и снимаће лик те наше земаљске славе, и односиће снимак у вечност. И лик тај биће све блеђи и блеђи, док најзад један минут не однесе са собом и последњу сен наше славе, сасвим потиснуту светлошћу нових сунаца.

Моћнијег господара потребује земља, драга браћо, него што су људи, који на земљи расту, од земље се хране и у земљи гниле. Земља потребује господара који зна њен пут и води је њеним путем. Господара, који јој може дати кишу и светлост, и који може својим дахом оживотворити прашину њену, и означити пут и циљ свакој трунци оживљене прашине! Земља познаје и признаје свога господара. Кад би га ми људи познали и признали, ми би имали од тога две користи: мир и добру вољу.

1. Мир би сишао у душе наше. Но не мир, који би кретање наше успорио, но који би га појачао и управио. Такав мир не даје ни наука, ни култура, ни уметност, ни новац. На највишем врху, изнад свих тих висина, које привлаче људе, станује мир. Без Бога се може имати и наука и култура и уметност и новац, но мир душевни никад. И наука и култура и уметност и новац долазе од човека, но мир долази само од Бога. Кад човек има мир душевни, он иде слободно у сусрет опасности и смрти. Мир душевни појачава енергију и духа и тела. Ништа нема импозантније на земљи од човека, који са миром душевним корача смело напред кроз муку и сиромаштину, кроз редове лажних пријатеља и отровних непријатеља, и кроз мрак од незнања и заблуде. Такав човек пун је задовољства од живота и пун љубави према смрти, јер он зна да и над једним и другим господари Бог, отац његов.

2. Добра воља. Човек са миром душевним увек је добре воље.

А човек са добром вољом највећа је благодет, која се међу људима може појавити. Такав човек све ради и све подноси добре воље. Он саслуша до краја сиромаха и помогне бедника. Он опрости грешнику и пригрли радника. Он је готов да сваку праведну ствар подржи и сваку неправду исправи. Он љуби да зида и ствара. Он не осуђује но кара; он не рањава, но лечи. С таквим се човеком да друговати, и живети, и стварати. Сви социјални проблеми били би лако и брзо решени, кад би било у свету више људи добре воље. Но зла воља је данас главни путовођ људи. Злом вољом руководи се капиталист против пролетера, и пролетер против капиталиста, и побожан човек против безбожна, и безбожан против побожна, и моћан против немоћна, и немоћан против моћна, и млад против стара, и стар против млада. Све противности у свету заоштрене су злом вољом људском, и све иоле различите ствари учињене су потпуним противностима.

Но како ће имати добру вољу они, који немају мира душевнога? А како ће имати мира душевнога они, који нису дошли до сазнања о Богу као господару света?

Помолимо се, браћо, и сад и увек само за једно једино - што чини основу људске моћи, и лепоте душевне, и среће - помолимо се, да нам у сваком часу живота буде у свести јасно сазнање, да је Божија земља и све што је на њој. Ако нам се то да, даће нам се и све остало. То ће нам бити штит од свију зала, и добро изнад свих добара. Амин.

ЦРКВА И РЕВОЛУЦИОНА ПЕДАГОГИКА

Говорено у једном времену, које је под притиском утилитаризма жудело за једним бољим васпитним идеалом.

Дете је отац човеку.

Wordswort

Сви ми сматрамо себе за јединице, а друге за нуле.

Пушкин

Све се пењало ка човеку,
Човек постигнут - све је постигло свој циљ.
Но савршен човек почиње сад журно се пењати ка Богу.

Browning: Paracelsus

Црква Христова, драга браћо, од почетка носи револуционарни карактер. И уколико је црква ова у историји стајала ближе Христовом идеалу утолико се очигледније испољавао тај њен револуционарни карактер. У моментима пак кад је црква под неодољивом прашином времена понирала у дугачку поворку обичних људских установа, њена револуционарна боја бледела је. На револуцији и заснована, од револуционара саздана, у револуционисању човечанства показала је црква свој највећи сјај. Педагогика хришћанска је отуда револуционарна онако исто као и црква хришћанска у опште. Васпитати за праву хришћанску цркву увек је значило револуционисати. Кад се у цркви изговори реч васпитање она не значи оно што значи у уџбеницима о васпитању, она не доводи у сумњу и не збуњује нејасношћу и двосмисленошћу. Васпитање у цркви може да значи само револуционисање.

Лични идеал цркве је Христос. Црква увек указује вернима на тај идеал. Оцртати и истаћи образац у васпитању сматра се у свима педагогикама као неопходно. Христос је образац хришћанског васпитања; црква изједначује хришћанско васпитање са револуционисањем, значи: Христос је био револуционар.

Да ли је Христос, браћо, био револуционар? То се питање логично намеће. Да ли је Христос револуционар и проповедник револуције?

Ако револуција значи рушење и уништавање, онда назвати Христа револуционаром било би обесвећење.

Ако револуција значи освету ради освете, и крв ради крви, и пламен ради пламена, онда ће револуционари моћи свакога човека у свету назвати пре својим братом него ли Христа.

Ако се под револуционаром подразумева човек који је слуга својих слабости и судија туђих, и који је, да би се огрејао, готов запалити цео свет и да би се нахранио, готов прогутати цео свет, онда Христос ваистину није револуционар.

Ако су револуционари само атентатори и тајне убице и професионални агитатори преврата, онда би само безбожници могли уврстити Спаситеља у ово безбожно друштво.

Па ипак ми са сигурношћу можемо рећи: Христос је био револуционар, и Христос је био проповедник револуције. Револуција, коју је Христос извео у свету, највећа је и најуспелија од свих револуција. Христос је почео своју револуцију с упаљивањем пламичка унутра у душама неколико верних. Ти пламичци су се постепено разбуктавали и ширили, запаљујући друге пламичке у близини, док се најзад није створио пожар, у коме су сагоревала моћна царства незнабожачка, и из кога су се подизале нове творевине и политичке и уметничке и социјалне. Неко ће рећи, да је Христос био против спољашње револуције, да је Он тежио само да револтира душу људску против сопствене слабости и сопственог греха, те да на тај начин изазове само једну унутрашњу, моралну револуцију, која носи искључиво индивидуални карактер не додирујући социјални живот у целини. Но то ће рећи онај ко није упознат са психологијом револуција, нарочито револуција са верском инспирацијом. Свакој оваквој револуцији споља мора да претходи једна револуција унутра, у душама људским. Спољашња револуција коју је хришћанство извело у свету, само је природна последица унутрашње револуције, коју је посејао оснивач хришћанства за три године свога јавног делања.

Христос није дизао буне против државне власти у циљу једне времене промене месног значаја; не, Христос је радио на једној револуцији, која је имала за циљ свеопшти светски преврат; Христос није агитовао против династије ни Иродида и Августида, — то је ситан партизански посао; не, Он је полагао темеље једном далеко замашнијем делу. Он је ишао даље и дубље од свих револуционара у свету. Дрвету зла Он није кресао гране и обијао лишће, но стављао је секиру на сам корен. Он није журио да види што пре успех свога рада, његова вера у успех била му је довољна. Он је знао да га је Бог изабрао за мајстора једне велике грађевине, која се не може сазидати за један човечији век. Свршетак своје грађевине Христос је предвидео тек на крају историје света. За такву грађевину Он је могао за кратко време свога живота отесати само неколико каменова. Људи, који су пошли за Христом, били су оно живо камење, које је Велики Мајстор тесао за цркву, своју грађевину. Брижљиво је тесао и глачао Мајстор то живо камење, које је требало опет да собом теше и глача друго камење.

- „Револтирајте се прво против себе па онда против света“ - та би се девиза могла извести из главне Христове проповеди. То је било длето тесања и глачања.

- Свет је неслан и бљутав, - говориш ти, пријатељу мој. И сто пута понављаш ми, како је свет неслан, и сто пута револтираш се ти против тога несланога света. И поносиш се називом револуционара, и претиш претурити свет. Почни испочетка, а не с краја, па ћу ти веровати, пријатељу мој. Револтирај се прво против себе, против своје несланости.

- Људи су мрачњаци и прељубочинци и убице, - говориш ти, пријатељу мој. И сто пута револтираш се због грехова других људи. Но револтирај се прво против себе, да би се после с више снаге и права могао револтирати против других, и да бих ја могао поверовати у успех твоје револуције.

То је био метод Христов: кроз револуцију ка револуцији. Прво револуција против зла у себи, а потом револуција против зла ван себе. Ученик Христов морао је издржати једну нештедну критику од свога учитеља. Христос није никога молио да пође за њим, но онога ко би својевољно пошао за њим стављао је он на један тежак испит. Ко би издржао тај испит унутрашње револуције, на коју га је Христос упућивао, тај је тек стицао право да се револтира против других. Треба стећи право на револтирање против зла других људи. То је мисао Христова. То право не стиче човек никаквом дипломом и никаквим звањем, но једним унутрашњим трудним испитом, положеним пред Богом и својом савешћу.

Ученици Христови нису били прошли кроз тај трудни испит унутрашње револуције чак ни до смрти свога Учитеља. Кад се Христу судило једни су га оставили, други га се отворено одрекли. Они још нису били зрели. И ако су ученици били млади, неки између њих и сасвим млади људи, ипак душа њихова била је само површно заталасана револуционарном педагогиком

Христовом. Тек голготска трагедија, с догађајима после ње, удубила је и довршила унутрашњу душевну револуцију апостола.

Христос се био окружио младим, импресивним људима, но још више је волео децу. Пустите децу нека приђу к мени, говорио је Он: таквих је царство небесно.

Индијски монах Буда скупљао је око себе старце, којима је лакше могао улити мржњу према животу. Христос је, напротив, имао своју радост на деци, тим представницима и пионирима будућег живота. На деци се могла применити идеално његова револуционарна педагогика.

И наш век требао би да пусти своју децу да приђу Христу. Овај наш век радио-телеграфије и аероплана не би ништа изгубио, а много би, много, добио, кад би децу своју привео Христу на благослов. Техничка култура нашег времена, подједнако корисна и штетна, није смањила зло у свету, а смањила је код људи моћ револтирања против зла. Против зла се људи револтирају или из егоистичких или из религијских мотива. Револуција из егоизма појединаца или масе брутална је и краткорочна; револуција на вери основана пак хумана и дуговечна. Наше техничко време, баш зато што је оно једнострано богато само у техничкој култури, потребује више но ма које друго време једну револуцију људи на вери засновану. Не један човек, но цела једна генерација треба да буде спремна за овакву револуцију против зла. Зато пустите, браћо, децу нека приђу Христу, нека се запоје духом Христовим, духом највеличанственије и најбоље револуције против зла. Револуционишите децу своју против зла, и - васпитали сте их. Гле, сви ви желите васпитану децу, а мало их ко од вас васпитава, јер мало ко разуме какав је дух потребан овоме времену. Пресићено је ово време духа техничкога, духа егоистичке револуције, духа млаке хуманости, полу - и полумера и потајног пактирања са злом. Један нов дух потребан је, дух мушке револуције против зла, надахнуте духом Божијим.

Овај нови дух мора се унети у васпитање, да би се свет освежио и зло било потиснуто. Овај нови дух мора се уселити и у куће и у школе, и протерати све нечисте духове, којима се омладина у наше техничко време запаја.

Свако ново дете треба сматрати као новорођеног војника против зла. У колевци лежи једно бесвесно малено створење, једна рђава фигура с неколико потеза свега. Требају године и године док та фигура добије један изразит облик, и душевни, и физички. Но посматрајући у колевци то малено, беспомоћно створење, ко би могао нешто рећи о његовој будућности, о загонетци ове загонетке? Сви ми. Сви би ми могли изрећи једну дилему над том и над сваком колевком: „Или ћеш, младенче, бити слуга злу или господар зла“. Једино то.

О колико је деце у свету васпитане за слуге зла из милоште родитељске! Највише је такве деце. Милошта родитељска то је обично сладак отров, који трује децу. Милошта родитељска је завеса, која прикрива и негује слабости детета. – „Ово је створење рођено за срећу и уживање; овоме створењу треба цео свет да служи“. То су речи родитељске милоште, речи заблуде. Те су речи створиле под многим крововима по једног малог диктатора и великог егоиста. Мали диктатор заповеда и оцу и мајци. Његова моћ лежи у његовој слабости, коју родитељи поштују. Кад плаче, кад изгледа дакле најслабији, мали диктатор је најмоћнији. На његов један плачеван крик цела кућа мора да се мобилише. Његовим се пренемагањима ласка; његове се лажи толерирају; његове се речи цене и препричавају пред гостима, што му сујету диже; његов егоизам нема граница.

Можда је отац иначе велики демократ, који војује против диктаторских режима у свету, али чим тај велики демократ пређе кућни праг, он погиње главу пред малим диктатором своје куће. Можда се мајка враћа уморна кући са некога збора, на коме је ватрено заступала равноправност женских са мушким; али то је смело бити само ван куће; улазећи у свој дом мајка оставља свој либерализам пред вратима, да га опет узме собом кад пође у варош. Тај се гост не уводи у кућу, где влада само једна воља, или боље рећи једна ћуд, - ћуд малога Фараона. Мали диктатор успео је да завади родитеље са целим суседством. Суседи су се жалили на многе

ћудљиве испаде малога. Родитељи су се налазили увређени, што се оптужује њихово дете, - „најбоље, најпаметније, најучтивије од све деце у свету“. Мали диктатор је сугерирао и заслепио родитеље на своју и њихову несрећу.

Ја познајем једну мајку. Видео сам је са синчићем у кући једног пријатеља.

- Коју школу посећујеш мали? - питао сам.
- Он је свршио три разреда основне код куће.
- Како код куће? Зашто код куће? - питао сам даље.

Одговор: Ми смо му узели учитеља нарочитог. Знате, не волимо да га пуштамо ван куће, да се меша с другом децом, јер друга су деца данас, као што вам је познато, неваспитана, раскалашна, пишу угљеном по зидовима, бацају се каменчићима у прозоре... зло... зло.

Зачудио сам се таквим разлозима. Рекао сам:

- Али, госпођо, треба дете и са злом да се упозна. Ваш син кад одрасте живеће у овом „злом“ свету, а не у Едему. Ви га нећете довека моћи изоловати од сусрета са злом.

Док сам ја говорио, мали ме је гневно посматрао и вукао мајку за рукав. Мајка се са страхом окретала к њему и мазила га руком. Ја сам продужио:

- Пустите га, госпођо, слободно у овај свет, пратите га само издаље и помажите му да се може оријентисати у гужви добра и зла. Пустите га нека види зло, нека га осети, нека га отрпи, - нарочито нека га отрпи. Упућујте га само да разликује зло од добра и да се револтира против зла, у себи и око себе.

Наједанпут мали нервозно подвикну мајци:

- Устај, кад ти говорим! Застиђена мајка одскочи од столице, поглади дете по глави и поче се спремати да иде, цедећи кроз зубе речи:

- Син је мој добар!

А ја с тугом помислих у себи:

- И то је мали диктатор, један између многобројних у Београду.

Ја бих у длан знао погодити будућност свих тих малих диктатора и великих егоиста. Они ће у додиру с људима прво трпети удар за ударом, и разочарење за разочарењем; затим ће бити најдрскији критичари туђих слабости и најцрњи песимисти; и најзад свршиће као слуге и својих и туђих слабости, и презрени ласкавци и подлаци.

Ових малих диктатора, ових онакарађених дечијих типова мање ће се наћи по селима но по варошима. Село нам даје увек још најбоље људе у држави. Тзв. „сујеверна“ села пре су избацила идоле из куће него ли „правоверни“ градови. Сваки од вас застидео би се, кад би сазнао колико наших најотменијих и најбогатијих кућа нису биле у стању да даду васпитање својој деци.

Један отац држи три приватна учитеља за свога сина. Сваки се плаћа за нарочити школски предмет, а ниједан - за васпитање. И отац се поноси петицама свога сина. Ја сам разговарао с младићем. Он је необично сујетан на своје школске белешке. Он се иначе никад не упушта у разговор нити радо слуша разговор о злу и добру у свету. Он није ни мало научен да се револтира против зла. Кад му о томе говорите, он вас тупо и безизразно посматра, као овца кад јој шапћете на уво о свежој и сувој детелини. Ја сам уверен, да ће тај младић бити врло несрећан и врло рђав човек, упркос хвали, коју о њему проносе његови родитељи и учитељи. Њему се ласка, и он себи ласка, и то га убија. Он походи и цркву. Но нашто? Гле, он уображава чак, да му и црква ласка. Он не зна да црква има само прекор и сажаљење за њега. То не знају ни његови родитељи.

Црква, браћо, има само прекор и сажаљење за све оне, који нису научени да се револтирају против зла. Никакве користи црква нема од оних, који њу воле, а зло не мрзе. Никакве користи нема црква од оних, који сваке недеље пале велике свеће, а још никад нису ниједан свој грех казнили нити туђи опростили. Никакву радост црква не осећа, кад се у њој у прве редове истичу и пред осталим верним, Херувику певају и Вјерују читају, они људи, који се само ногама у

цркви држе, док су им мисли на берзи. Има људи, који мисле да чине част цркви, што је посећују. Понеко од тих овако резонује: „Гле, ја, човек из XX века, високи чиновник, одевен хероком и белом машном, са знањем физике и биологије место да одем у кафану или позориште, учинио сам част цркви и посетио сам је“. За такве људе црква има само прекор и сажаљење.

Цркви нико не чини част до онога, ко се револтира против зла. Највећу част цркви чине највећи револуционари против зла, који су цркву и засновали, и они, који су кроз векове њен сјај одржали. Част ће чинити цркви и у будућности само они, који буду подгревали хришћанску револуцију у душама људским. Част ће учинити цркви родитељи, који буду привикли своју децу да се увек против зла револтирају; и учитељи, који своје ученике учине хришћанским револуционарима; и ми сви, који будемо зажизали најплеменитију револуцију у мртвим срцима и успаваним душама своје браће, ближњих.

Највеће добро, које родитељи своме детету могу учинити, састоји се у томе, да га науче познати зло и револтирати се против истог. Пусти, оче, твога сина нека приђе Христу сваки дан. Не брани му приступ, но приведи га сам Спаситељу. Пре свега потребно је да не цениш свога сина само срцем, но и разумом. Стави га свако вече на испит. Научи га да ти се свако вече исповеди. Кад осетиш код њега кајање за зло, које се у души његовој породило, и револтирање против зла, онда знај, да је син твој тек почео да се васпитава. Но ти продужи стављати га на испит, продужи исповедати га; и не пропусти ниједан дан без тога. Буди свештеник своме сину, - свештеничка је дужност да револтира људе против зла - и твој дом биће храм. Не скривај од сина, да и зло има у овоме свету свој висок и темељит престо, коме се милиони људи данонoћно клањају. Но утврди га у вери, да он не спада у те милионе, који се злу клањају, но да је предодређен за војника добра.

Од тебе, мајко, зависи највише. Имај увек на уму ово троје.

Прво: остави своје дете без ручка. Ти не треба да будеш детету своме анђео који само милује, но и анђео који мисли и суди. Остави твоје дете без ручка, то је неопходно потребно. Твоје дете треба да сазна, шта значи бити гладан и треба да буде способно, да овда-онда у животу своме да свој ручак гладнима. Они, који никад нису осетили на себи власт глади, постали су најнемилостивији и најбезбожнији.

Друго: не дозволи своме детету никад, да говори зло о другим људима пре него је признало и покајало своје зло. Свет може поправљати само онај, ко је у стању себе поправити. Сви велики реформатори света преживели су претходно једну велику унутрашњу револуцију. Сви Хришћани могу оправдати своје име поглавито том унутрашњом револуцијом.

И треће: не учи своје дете себичности. То је грех 90 % мајки. Научити дете себичности значи поновити наук, који му је природа већ дала у зачећу његовом. Ма колико га ти, мајко, учила несебичности, никад нећеш потпуно победити природу. Зато не престај саветовати свако јутро сина: подај, сине, од свега што имаш доста, један део твојим друговима, који немају ништа. Не престај свако вече тражити рачуна од сина о његовим добрим делима од тога дана.

Ја познајем неколико мајки милионарки у овоме граду, но са стидом морам рећи, да не познајем ниједну, која би посведневно давала својој деци бар по један грош да помогну сиромашним. Са радошћу пак и захвалношћу морам поменути, да један младић, трговачки калфа са Врачара, никад суботом не руча, но уштеђена три гроша од ручка (толико кошта његов ручак) подели сиромасима пред црквом. Госпођо министарка, госпођо генералице, госпођо милионарка, - зар ваш син баш никако није у стању постати ни толико добар колико овај калфа? Ја узимам на овом месту дужност да вам кажем оно, што ваши пријатељи и поштоваоци говоре за вама, не смејући то рећи у присуству вашем. Говоре: - Чудновато да сва интелигенција и богатство и звање ове високе даме, која тако блиста по салонима, нису били у стању дати њеном детету васпитање ма колико боље од васпитања пробисвета из прљавих предграђа! Чудновато да се та дама сме још појавити у друштву, у свили и са гордим осмејком, кад има сина, који је

сад зло куће и који ће сутра бити зло целога друштва и целе нације! Приведите, многопоштоване мајке, вашу децу Христу и научите их пре свега револтирати се против зла, које је овладало душом њиховом.

Ничим се једна жена не може показати патриотка, ако није васпитала своју децу у патриотском духу. Ако је пропустила ово да учини, њен је патриотизам лажан, ма она била члан свих патриотских друштава и потписница свих ватрених шовинистичких резолуција. Хероји се не спремају у патриотским друштвима но у породици. Ја познајем родитеље, који се много журналистички размећу патриотизмом, а чија деца с презрењем негирају отаџбину. Ја се стидим патриотизма тих родитеља и желим од срца да га се и они застиде.

Ничим један родитељ не може доказати своју религију до религиозним васпитањем деце своје. Ако један родитељ јутром и вечером метанише пред Богом и уредно посећује храм Божији и дели милостињу у име своје вере, а има децу безбожну, он се није одужио ни Богу ни човечанству.

Част ће учинити цркви и учитељи, који своје ученике учине хришћанским револуционарима. Учитељ мора накнадити све оно што су родитељи пропустили, и поправити све оно што су родитељи искварили. Теже је бити учитељ него родитељ. Бити родитељ – за то је потребна само љубав, бити учитељ – за то је потребна и љубав и памет. Учитељ не сме пропустити ништа, но ако би и све пропустио, а научио дете да се против зла револтира, опет је учинио доста, а ако би сва знања предао детету, а пропустио револтирати га против зла, није учинио ништа. Не оставити дете равнодушним према злу, - то је најглавније.

И сваки од нас учиниће част цркви, ако се буде револтирао против зла у себи и око себе, и разгревао плам исте моралне револуције и код својих ближњих. Или бар код себе самог.

Историја света је једна грађевина, чије смо ми стене. Кад би сваки човек успео да од себе створи један отесан и углачан камен, било би од њега доста. Кад би пак успео да помогне и ближњим својим да се отешу и углачају, учинио би још више. Добро дело може човек учинити и на себи самом. Просветити и облагородити себе - то је једно велико и добро дело. И то дело није само индивидуално но и опште добро. Кад је у једној згради један камен више отесан и углачан, зграда добија у вредности и лепоти. И историја света добија у вредности и лепоти са сваком добром и лепом душом. Нека помогне, дакле, бар себи ко није у стању помоћи и другоме. Но помоћи себи не значи осигурати се имањем још за триста година овде на земљи, но преживети једну дугу и дубоку револуцију против зла у себи и определити се коначно и одлучно за странку добра. Теже је преживети ову унутрашњу револуцију него стећи богатства за тристагодишњи век. Аскетизам је само утолико и оправдан, уколико олакшава ову унутрашњу револуцију у човеку. Аскети су се усамљивали само да би могли у миру у себе загледати и у себи једну светлост запалити. Но, верујте, ниједна светлост не светли само себи. Светлост, коју ми успемо у себи да упалимо дугим револтирањем против греха и слабости, дугим трењем неће светлити само нама; њу ће видети и они, који су у тами око нас.

Да, сви смо ми истовремено и васпитачи и васпитаници целог свог живота. Јер целог свог живота ми или светлимо другима или примамо светлост од других, или помрачујемо друге или бивамо помрачени, или сугерирамо свој карактер другима или стојимо под сугестијом других. И кад хоћемо и кад нећемо ми васпитавамо, и ми се васпитавамо. Васпитање ако није свемоћно оно је заиста свуда присутно. Познато је, како су често и мали мрав и пчела играли улогу васпитача човеку. Односи међу шумским зверовима, сличним и разнородним, дали су човеку материјала за многобројне популарне басне, чији је васпитни значај неоцењив. Човек се васпитавао и код „црва под кором“, и код „воде, која брег рони“, и код „злата, које ни у ђубрету свој сјај не губи“, и код Сунца, „које обасјава добре и зле“, и код огња, који се ствара при трењу или удару. Нема природа, која се чини да не осећа присуство човека, била је вазда речит васпитач овоме. Она је човека често опомињала, често саветовала, карала или застиђивала.

Кудикамо већи васпитни утицај врши човек на човека. Не врши се тај утицај само делима, нити само речима, но и сваким гестом. Сваки гест руку или лица може да има васпитни значај. Један лукав миг очију у стању је да разврати једну невиност. Један презрив поглед у стању је да казни грешника и пробуди у њему савест. Један одсудан покрет руке у стању је да подигне пало одушевљење код читаве војске. Васпитни утицаји могу бити добри и зли; неки од њих улазе у нашу душу са нашим знањем и одобрењем, неки упадају насилно, неки се увлаче крадимице.

Је ли могуће васпитање? Још се неки питају! Васпитање је један факт у овоме свету. О једноме факту не пита се је ли могућ но под каквим условима и у којој мери је могућ. Како би било немогућно васпитање људи, кад је припитомљење животиња могућно? А припитомљавање шта је друго него један известан ступањ васпитања? Подајте пивару јечам, он ће вам га вратити у виду пива; подајте фабриканту репу, он ће вам је показати у виду шећера. Ово изгледа кудикамо већа мађија него ли дивљу звер укротити и неваспитана човека васпитати. Па кад је могућа већа мађија, одкуд да буде немогућа мања мађија?

Не постоје, уосталом, у културном друштву неваспитани људи; постоје само људи добро и рђаво васпитани. Добро васпитани људи су они, који верују у победу добра у свету, и који се боре, и по потреби и жртвују за ту победу добра. Рђаво васпитани су људи они, који не верују у победу добра, и који због тог свог неверовања напуштају добро и стављају се у службу зла. Васпитан бити за добро значи бити војник добра, васпитан бити за зло значи бити војник зла. Војска добра примамљује својом храброшћу, војска зла - својим бројем. Па ипак највећи број људи је полу - и полу - васпитан. Највећи је број оних, који иду између добра и зла, и који примају таин час од једне час од друге војске. Кад пролазиш између река добра и зла, пријатељу мој, нека ти не буде свеједно с које ћеш реке жеђ своју утолити. Река добра то је само један свеж и сребрн и прозрачан поток, који те може освежити и у коме можеш лице огледати. Река зла то је широка и дубока и мутна бујица млека и меда и отрова. Млеко и мед чине само танак кров, под којим станује отров. Васпитан човек не колеба се ниједног часа, којој ће реци лице своје окренути. Васпитај и ти сам себе, и нећеш се колебати; васпитај и друге око себе, да се не би колебали!

Све установе друштвене помажу човеку да себе васпита за војника добра. И црква, и школа, и суд, и уметност. Па одкуд толика војска зла у свету? Где се она васпитава? Она се васпитава на несавршенствима оних установа, које добру служе; она се васпитава поглавито под окриљем људске лењости и неопрезности свуда и на сваком месту, као што коров ниче свуда и на сваком месту, где год није на домашају вредне руке и оштрога ока. Само мало порока у цркви, или мало глупости у школи, или мало неправде на суду, или мало грубости у уметности чини огромну потпору злу.

Од свих васпитних установа црква је једина револуционарна. Она је као звоно, које једним тихим тоном помиње дугу прошлост, а другим, трештећим, свира узбуну. Она је кроз столећа пронела свој квасац револуције; она га и данас носи у крилу своме, и носиће га до краја историје.

Једина револуција, која човека чини племенитијим, то је револуција хришћанства. Свака друга револуција чини човека бруталнијим него што је. Сравните личности, које је створила и истакла ма која револуција у свету са личностима, које је створила хришћанска револуција у историји, и вама ће бити одмах очигледна узвишеност и племенита надмоћност ових последњих над оним првим. Скоро све друге револуције циљале су да створе од људи сите животиње; само хришћанска револуција циљала је да створи од људи гладне богове. Благо гладнима и жеднима правде.

Револуционари су данас потребни земљи: прави и велики, божански револуционари. Наша планета још увек добро рађа маслином и пиринчом, но слабо, очајно слабо, револуционарима. Маслине има на земљи доста, зејтињавих педагогика још више. Нашто ће нам зејтињаве

педагогике, које су у стању васпитати само покољења, која се клизају низбрдо? Нама је потребно једно покољење, које ће моћи да се пење узбрдо. То покољење неће бити материне мазе нити мали диктатори. То покољење неће сачињавати ни они, који не схватају револуцију без криминала, револуционари - зликовци, који са шкргутом зуба и ножем у руци говоре о другим људима, а никад не помисле да проветре душу своју, која је сам жабљак и змијињак. Земља је испуцала од глади и жеђи за револуционарима по милости Божијој и вољи својој. Наша планета завила се у ово време у велику жалост зато што су дипломати на њој постали највећи људи. Филистарска педагогика Спенсерова, којом се хранила Европа последњих година, данас сабира своје обилате плодове. То је педагогика без револуционарног кваса. Зато нам је она и дала само погаче, - погаче и пљоснате лонце, а не хероје. Данашњи највећи људи у Европи представљају величине само с две димензије: с дужином и ширином. Оскудева им висина, а о дубини, тој тајанственој димензији ствари, не може код њих бити ни речи. Спенсерови васпитаници не досежу нидокле у висину и у дубину, они расту само у дужину и ширину. Немају револуционог кваса, који помаже расту у висину и дубину. Та педагогика да се сравнити с планиметријом, која се бави дводимензијалним геометријским фигурама. А земља потребује данас револуционаре с четири димензије, нарочито с дубином и висином, с дубином до Ада, и висином до Бога. Такве револуционаре потребују и нације и човечанство цело. Једна нација не може ни формулисати, а камоли остварити своје тежње без великих револуционара; без великих револуционара човечанство нити познаје вредност својих идеала нити је у стању у исте унети живота, нити зна шта хоће, нити од чега болује.

Кад је из хаоса требао свет постати, Бог је револуционисао хаос духом својим, и на место хаоса дошла је хармонија звезда. Кад би Бог хтео без нашег садејства да произведе у хаотичној души данашњих људи једну силну револуцију против њиховог сопственог зла, сви би људи за месец дана били способни и за једну идеалну социјалну револуцију, и хаоса би нестало и звезде би засијале и у души нашој и у историји нашој. Сви наши идеали били би остварени. Но Бог то неће. Тај боговски напор Бог ишчекује од нас самих. Да, боговски напор је потребан за један преврат морални у души једног човека, а само обичан човечански за преврат спољашњи, социјални или политички. Све школе, почев од основне, пуне су социјалних револуционара и реформатора. Но где су почетни и завршни, морални револуционари? Нема их, јер њих је теже имати. Лакше је преврнути свет него преврнути себе. Треба умрети и поново се родити; треба моћи дићи изнад себе своју гробну плочу и васкрснути, па тек онда бити човек, који је најпотребнији овоме времену. Треба пустити децу Христу; можда ће се међу њима наћи таквих људи, каквих смо ми жељни. Не браните деци да прићу Христу, јер само их Христос може спремити за боговске напоре истинских револуционара. Све друге педагогике спремају самохитре дипломате и ситне филистре, и онакарађене полуљуде. Само Христова револуционарна педагогика васпитава не полуљуде но целе људе. А целих је људи земља жедна и гладна, целих и нормалних, верујућих у Бога и војујућих против зла.

Хоћете ли да ускоримо долазак таквих људи на земљу, онда похитајмо да учинимо оно што смо пропустили, а што је најважније:

Пустимо децу нека прићу Христу, великом Учитељу револуције и заједно са децом прићимо Му и ми. Амин.

БЕСЕДА О ТРАГЕДИЈИ ВЕРЕ

Као што се једна племенита биљка усред корова бори да изађе на светлост, тако и једна племенита мисао бори се за опстанак свој и уздигнуће над коровом од мисли неплеменитих, ниских и прљавих. Тако се исто, најзад, бори у нама и сваки племенит покрет срца, бори се

против страсти, која тежи да га крвљу потопи и угуши. А шта је вера друго, драга браћо, до једна племенита мисао, која изазива племените покрете срца?

Не може, извесно, бити племенитије мисли од мисли о Богу, нити може бити племенитијег осећања од онога, које један човек има кад мисли на Бога. Но уколико је једна мисао финија и племенитија, утолико је тежа њена борба са мислима грубим и неплеменитим. То се потврђује и у свету материјалном, телесном. Нежније и однегованије тело много више трпи и страда под суровим условима живота, него ли тело грубо и у грубости очврсло. Нежнији цвет пре се спаруши на жези и пре промрзне на мразу, него биљка грубљег и отпорнијег ткања.

Сви најбољи импулси наше душе представљају нежно и благородно цвеће, које се бори за светлост изнад таме и за превласт над грубим импулсима. Кад успеју у томе, наша душа тад представља небо и хармонију, кад не успеју, наша душа представља пакао и дисхармонију. Кад би човек загледао дубоко у своју душу, он би видео у души онакав исти судар добра и зла, какав види посведневно и у друштву људском.

Кад вера успе да се дигне изнад свега онога, што је стешњава и гуши као коров нежан цвет, онда она постаје воћ и утеха нашем целом животу. Онда ми, кад погледамо у звездано небо, видимо огњем по њему исписано име: Бог. И кад погледамо у природу око нас, у себе саме, у све новорођено и новопомрло, свуда видимо урезано или насликано симболички, или исписано то исто име. Шта је оно што помрачава то име пред очима нашим? Шта га то често чини нечитким и неразговетним? Какав га сунђер брише, и каква га то сен засењава?
Ја видим седам узрока, због којих вера малаксава и мре.

Први узрок је навикнути на овај свет и живот. Докле нам се год свет чини нов и необичан, дотле је наша вера у Бога јака. Но онога дана, када нам се свет учини сасвим стар и сасвим обичан, вера се у нама гаси. Што год више преживљујемо, то се више уживљујемо у овај свет. А што се више уживљујемо, то се више удаљујемо од страшне и величанствене импресије, коју на нас у почетку чини свет. Ко се једном испне на Алпе, тај остаје поражен јединственим и неочекиваним призором. А ко проживи десет година на Алпима, тога алпски призор не само не поражава, но бива му досадан. Астроном, који први пут сазна за величину и множину звезда, за њихову раздаљину једне од друге и за њихов непогрешан ток, остаје пијан од усхићења. Но буде ли неколико година гледао увек исти призор помоћу најсавршенијих справа, постаће му све обично, и од његовог првобитног усхићења неће преостати ни сен. И сувише дуго гледамо ми ово светско позориште, а да би чудна и богата представа могла имати за нас до краја свежег интереса. И сувише дуго живимо, а да не почнемо зевати од досаде. А од досаде зевали су људи и на врху Алпа, и на заливу неапољском, и под кадифено-звезданим небесним плаштом индијским. Где се пак досада од овога света усели, одатле се вера у Бога исељава. А одакле се вера у Бога исели, одатле се исели и ведрина и спокојство душевно.

Навикнути на овај живот личе на баналне простаке за царском трпезом. Са страхом и трепетом прилазе простаци трпези царској. Нико од њих не сумња у присуство цара и у царско достојанство трпезе. Седају; почињу да једу и пију; но од слатког јела и пића пада им мрак на очи, и они губе из вида и цара и царско достојанство трпезе. Почињу да се отимају о јело и пиће, да се гурају, да се туку, да претурају и просипају, да вичу, да се свађају о својини трпезе и првенства места и најзад да — зевају. Гостовање у царској палати постане им дуго и досадно. И они се вајкају и очајавају. И праве од царске трпезарије спаваћу собу, а од спаваће собе коњушницу. Док најзад све изгуби у њиховим очима свој царски карактер и док баналност простачка не почне да тријумфује свуда, и у мислима, и у речима и у делима гостију. А цар - домаћин стоји и посматра и наређује да се трпеза непрестано пуни. Велика душа осећа присуство цара и стиди се поступака своје баналне браће.

Велика душа се осећа у овоме свету увек као у најсветијем и најстраховитијем храму. Што дуже она стоји у овоме храму то храм за њу не губи но добија у необичности и страховитом величанству своме.

Други узрок слабљењу и умирању вере у нама јесте претрпаност духа многим ситним знањима, при чему одсуствује сазнање над сазнањима. Сазнање над сазнањима јесте сазнање о Богу. Остала многа и ситна знања односе се на дела Божија, на дом природни и њен намештај. Количина знања у нашем времену већа је него у ма ком другом. У наше време јури се у трку за количином знања. На квалитет се мало гледа. Од главе се праве огромна слагалишта знаних факата из хемије, физике, астрономије, технике, социологије, из вештине играња и кувања, свирања и удварања. Многе главе су истовремено читаве хемијске лабораторије и зоолошке градине и музички репертоари. Многи су мозгови праве енциклопедије. Но зато опет у многим мозговима нема места за Бога, за велико сазнање над сазнањима.

У стара, проста времена људи нису имали у своме духу тако много техничких истина, као људи нашег времена, али је сазнање над сазнањима увек било живо и увек имало видно место. И у нова, сложена времена, моћни људи не даду се претрпати многим ситним знањима и не даду малим знањима засенити велико сазнање. Увиђавним су сва факта провидна, те они кроз сва факта виде главни факт у васиони. Проницљиви проничу кроз одело свих ствари и гледају њихову битност и њихов главни импулс. Никад моћни нису били моћнији, ни увиђавни увиђавнији, нити проницљиви проницљивији, него у наше време. Али зато никад слаби нису били слабији, ни кратковиди кратковидији, ни површни површнији, него опет у наше време. Код моћних, увиђавних и проницљивих вера у Бога се стално издиже изнад свих знања, свих факата и свих хипотеза, и лебди око ове увек као светла атмосфера око једног небесног тела. Од те атмосфере сва факта добијају живота и покрета. Без те атмосфере сва факта се залеђују и покривају сенком смртном. Да ли месец има атмосферу? Није ништа још извесно познато, но ако је поуздано да нема, онда он личи на знање без вере. Има на њему метала и минерала, и висина и дубодолина, но ништа од свега тога не дише, јер нема шта да дише. Зато се месец и вуче за живим планетама, које дишу и живе, као један сјајан мртвачки саркофаг. Такво је и знање без вере. И оно је један мртвачки саркофаг у нама. И што год је наше знање веће, а без вере, утолико већи мртвац лежи у души нашој: одевен, окићен, пространо, но - мртвац. Испод тог мртваца лежи пригњечена и пригушена вера. После узалудне борбе да се дигне и обавије својом атмосферском свежином и животношћу метални саркофаг знања, после свих узалудних херојских покушаја она лежи у сени смртној. Трагедија је њена потпуна. Но у трагедији њеној јесте и трагедија наша, наше среће, нашег спокојства и нашег оптимизма.

Трећи узрок због чега вера у нама страда и гине јесу дела људска. Дела наша скраћују нам поглед, те се ми и сувише само на њима заустављамо, и не гледамо даље. Ми гледамо нашу науку, дело памети наше, и гледајући очи нам се толико заводне, да су неспособне да виде један шири и светлији хоризонт. Ми посматрамо велике градове, дело руку наших, и дела Божија постају невидљива за нас. Култура нам плени очи више него природа, јер природу у градовима скоро и не видимо. Човек као творац културних творевина учини нам се као уопште једини творац у васиони. Од високих домова наших ми не видимо васионски дом Божији. Од прашине наших људских мравињака ми не видимо небо. Ми често у неправди својој ценимо више дело него делаоца. Посматрајући с дивљењем једну средњевековну катедралу, ми у исто време гледамо с презрењем на људе. Као да је катедрала достојна већег дивљења од њених твораца — људи.

Исто тако ми често посматрамо с дивљењем природу, док се творца њеног и не сећамо. Као да је твар достојнија од свога творца! Или посматрамо човека у његовој улози у овоме свету и дивимо му се више него ономе, ко га је послао на ту улогу. Од те заблуде и произлази страшна трагедија вере у душама нашим.

Вера је увек једна строга напомена творца иза створенога и делатеља иза дела. Вера резервише увек апсолутну вредност за нешто скупље од свега онога што очи могу видети, уши чути и руке људске направити. Отуда вера и стоји у борби са свима силама овога света, које релативноме желе да придаду вредност апсолутну. А кад стоји у борби мора и да трпи и страда и може и да подлегне. Највећа и најстрашнија животна трагедија рађа се тамо где побеђена вера умире.

Као четврти узрок трагедији вере код многих и многих ја истичем заблуде представника вере. Свак цени семе према плоду. Ако је плод горак, ко може заволети семе? Најбољи плод вере треба да су они, који су се потпуно ставили у службу вери.

Вера је семе, човек је њива. Кад се исто семе посеје на разне њиве различите ће плодове дати.

Вера је семе, свештеник је човек. Како ће исто семе на различитој земљи дати исте плодове? Заиста, свак очекује, да свештеник једне вере буде најбољи плод те вере, и према плоду цени и семе. Но заиста сав свет се може преварити при таквој оцени. Јер бива случајева, да је свештеник најгори плод оне вере, којој служи. Из истог семена ниче на једном земљишту цвеће, а на другом коров. Треба ценити семе према најбољем, а не према најгорем плоду, који оно може дати. Кад најбоље семе падне у трњак, трње га угуши. Само добро семе на доброј земљи доноси, по речима Спаситељевим, стоструки плод и добар плод. Хришћанска вера, посејана на добру њиву, даје најбоље плодове, какве једна вера може дати. Но хришћанска вера посејана је и по трњу и камену, по корову и по друму, где не ниче, или ако ниче не расте, или ако расте не доноси плода, или доноси горак плод. Она је дала људе велике као титане по карактеру, врлини и уму, но она се налази и као непримљен калем на многим опорим и трновитим стаблима. Она је бисер, који је бачен и пред људе и пред свиње. Људи су бисер сабрали и у сјају његовом очували. Свиње су помешале бисер са кукурузом, кукуруз су појели, а бисер ногама по блату угазили и њушком од себе одгурнули као ствар, која није за јело. Неразумни су они који бисер по блату газе, но још су неразумнији они који виде бисер пред свињама, у блату упрљан, и мисле да је то песак, а не бисер. Свака струка има својих Јуда. Сваки посао има својих скрвнитеља.

Но многи тако не резонују. Многи виде свештеника безбожна, и вера у њима замре. Многи виде исповедника скептика, и вера се у њима залелуја као пламен свеће пред ватром. Многи чују за незнабожачко владање високих хришћанских представника, и залелујани пламен вере у души њиховој се гаси. И кад се у борби са хладним ветром угаси тај пламен, трагедија вере је потпуна.

Пети узрок чини псевдо-наука и псевдо-теологија. Псевдо-наука агитира против вере, псевдо-теологија агитира против науке. Псевдо-наука узима најгоре и најпримитивније облике вере, њих истиче као веру уопште, њих критикује и њих негира. Псевдо-теологија опет има очи само за злоупотребе научних проналазака и открића, генералише те злоупотребе и негира науку. За последње столеће знатно су напредовале природне и техничке науке. Озбиљни људи су искористили то на удубљење, а неозбиљни на оплићање живота. Због тог обогаћења науке озбиљни су постали озбиљнији, а неозбиљни неозбиљнији. Озбиљни не виде двојну истину, једну у науци, другу у вери, но осећају хармонију између једног и другог. Неозбиљни уживају у излишним конфликтима, те истичући увек дрскост пред логиком мишљења, стварају себи заслугу од тога, што науком противречe вери, или обратно вером противречe науци.

Здрава вера не противречи никад правој науци, нити права наука негира здраву веру. Само болесни облици и једног и другог претенциозни су и искључиви. Моја вера у Бога не смета ми да признам и усвојим сву праву науку од алфе до омеге. Моја наука пак само добија у јасноћи и пуноћи и полету, ако је осветлим и загрејем здравом вером. Знајте да кад један научник устаје против вере у име науке, то он устаје против најгорег облика вере у име најбоље науке. И кад један богослов устаје против науке у име вере, то он устаје против најзлоупотребљенијег и

најштетнијег облика науке у име најбоље вере. Најбоља наука пак стоји у савршеној хармонији с најбољом вером. А најбољи се никад и не препиру; најбољи се разумеју и љубе. Ниски или неједнаки се препиру и гложе, и уживају у препирању и гложењу. Но препирање и гложење псевдо-вере и псевдо-науке поколеба многе просте душе у вери. И кад их поколеба, вера њихова се бори за опстанак. Но често се борба сврши поразом вере. Пораз вере означава тријумф мрака и зла у људима.

Шести узрок, због кога вера у људима трпи пораз јесте социјална неправда. Један човек погледа у свод небесни украшен пламеним светилима и вера његова светли и греје као пламен. Али он погледа и на неправду, коју човек човеку чини, и вера његова трне као пламен под пљуском кише. Неке радничке партије у свету протествујући против неправедне поделе богатства на земљи, налазе за нужно да протествују и против вере. Тај раднички протест против вере донекле је и оправдан. Он је оправдан утолико, уколико се односи на дегенерисане облике вере, који су се ставили у понизну службу капитализма и који подржавају једну очигледну економску неправду, под којом уздишу и умиру хиљаде и милиони људских створења. Но тај протест не само је неоправдан но безуман кад се он односи на веру уопште. Неоправдан је зато што је неправедан, а безуман је зато, што се њиме од најбољег пријатеља ствара непријатељ. Најбољи пријатељ сиромашних и потиштених у овоме свету јесте вера. Ако сиромашни и потиштени у овоме свету мисле водити једну успешну борбу против својих угњетача, морају је водити у име Бога и Божије правде. Једна је ствар само онда велика и импозантна кад јој је Бог основ. Не веровати у Бога, а апеловати на братство и хуманост могу само они људи, који су или заведени или код којих не постоји сасвим веза између мозга и језика. Не веровати у правду васионску, а тражити правду земаљску исто је што и у ноћи не веровати да Сунце може осветлити земљу и тражити да је осветли један обичан камен.

Социјална неправда тишти нас све и боли, и баца у мрачне мисли, и подгриза наш оптимизам, и мути наш поглед к небу. Сама визија социјалне неправде, под којом један човечији живот трпи, може да има дејство пустињског ветра, који све пред собом спарушава. Пред тим пустињским ветром спарушава се и вера наша. Као што зелена трава под косом постаје откос, који вене и црни, тако и вера наша пред визијом социјалне неправде простире се на самртничку постељу и мре.

Зашто онај ко ради да умре од глади? Зашто цео живот многих да буде један протегнут понедеоник, а цео живот неколицине један протегнут празник? Зашто праведник да страда? Зашто мудрац да буде запостављен и понижен пред будалом? Зашто добротвор да доживи неблагодарност? Зашто смирен да живи вечито у сенци хвалисавца? Зашто разврат да има тако широке и сјајне одаје, а врлина да се грчи вечито по назаретским дрводељницима и тесним ћелијама? Зашто херој да буде гуран лактовима кукавица у позадину, кад је његово место напред? Зашто - ако има Бога праведнога?

Под теретом тих питања душевна храброст многих клоне, а где храбрости нема, нема ни вере. Кад клоне храброст, клоне и вера, кад умре храброст, и вера умире. Храброст и вера се увек копају у један исти гроб.

Седми узрок умирању вере у нама јесте срећа. Само велике и јаке душе стоје и у срећи окренуте лицем Богу. Вулгарним душама срећа је највише божанство, коме се оне клањају. Само су вулгарне душе у срећи безбожне. У несрећи пак нико од њих није побожнији. Но и понека боља душа заборави се у срећи. Понеки добар човек толико се у срећи промени, да не могу да га познаду његови пријатељи. Један весео човек добије на лозу велики новац и постане наједанпут невесео и ексцентричан. Једна бедна девојка уда се за властелина и погорди се толико, да презре своје раније другарице. Један мио друг дође на власт и полуди. Једнога уметника слава начини шарлатаном. Оно што се смртним говором назива срећом често бива највећом несрећом људи. Срећа земаљска многима заврне мозак и отупи срце. Зар може бити

веће несреће од те „среће“? Треба имати храбрости у срећи као и у несрећи. Треба храбрости не подати се ни срећи ни несрећи. Коме срећа постане идол, томе Бог престаје бити Бог. Ко своју срећу кади измирном и тамњаном, тај не приноси жртве Богу. Ко мисли да су ивице света на хоризонту његове среће, тај грли рукама својим једну илузију од дима. Ко своју срећу може да празнује ван Бога и без Бога, тај преживљује затишје пред катастрофу и смеје се смехом, који ће се у ледан од леда претворити. Јер док срећа станује у једном дому дотле несрећа стоји пред вратима и чека свој ред. Нема тога дома у свету, у који несрећа неће ући и показати своје откривено лице. Њено лице биће страшно и одвратно дому, у коме је вера претрпела трагедију. Но њено лице биће као сумрак, при коме се види путовати, ако је вера у дому жива и будна.

Тих седам узрока у стању су, посебице или удружени, произвести трагедију вере. Кад седам жбунова трња никну унаоколо једног племенитог крина, и испреплећу своје гране изнад овога тако, да му Сунце заклоне и ваздух затрују, тад племенити крин иструли у влази и угуши се у мраку. И Бог с неба гледа како многи лепи кринови труле и гуше се на земљи. И Бог с висина гледа, како се многе душе претварају у трње без кринова. Бог, истина, и трње на добро употребљује, но тешко ономе ко је трње. Тешко, прво, њему, и тешко, онда, онима око њега. Живот без вере најмрачнија је од свих трагедија. Према тој трагедији голготска је трагедија светла. Онај ко са живом вером у души страда и гине, ма и на крсту, личи на бродара на бурноме мору, који кроз страдање и мрак види поларну звезду, те зна ипак правац куда иде. Онај ко без вере страда и гине личи на бродара на бурној пучини, који не види нигде ниједнога зрака светлости у мраку, ни у себи ни око себе. Он напреже очи, да види, но што се више напреже то му се мрак чини све гушћи и црњи. Он напреже грло да довиче; но он сам није у стању чути свој глас од страховите хуке око себе. Очајање безбожника најужаснији је факт у свима временима. То очајање скрива се цинизмом, те није ни видљиво за свако око. Кад би сви здрави безбожници знали исповести свих умирућих безбожника, на самртној постељи, пожурили би се сви да разгрну коров и трње у души својој и пусте згњечени крин да се дигне и развије и створи им души радост, и да јој боју и мирис. Безрадосне, и безбојне, и безмирисне су душе без вере. Кристалисано камење је милије погледу од таквих душа. И свако камење је сажаљења достојније од таквих душа. Какве велике планове снује безбожник? Лажни су планови његови; он мора једном у ноћи самом себи признати, да су планови њихови лаж. Пред људима он ће моћи и маскирати ту лаж, но пред самим собом не. Сви велики планови, било лични, или национални, или општечовечански, ако не базирају на гранитном темељу вере, базирају на темељу од воска. Угреје Сунце, восак се растопи, и велика кула се сурвава на земљу.

Дај нам, Боже, разума, да све што зидамо, на вери у Тебе зидамо. Јер вера у Тебе јесте храброст у зидању и светлост у путовању. Дај нам Твоје светлости на нашем хаџилуку по овоме свету. Свака друга светлост сем Тебе збуњује нам мисли и леди нам срца. Изворе топле и животворне светлости, не остави ни нас, уморне путнике жедне. Васкрситељу мртвих тела и мртвих душа, баци један поглед и на наше гробље. Нека се од твога погледа спржи сав смртоносни и мраконосни коров у нама, и нека васкрсне животоносна вера у Тебе. Да би и ми били достојни радници у великој радионици Твојој и достојни гости за великом трпезом Твојом у овоме свету; - да би достојни били имена Твога, Створитељу наш, поносни очинством твојим, Оче наш. Амин.

ЉУБИТЕ ПРИЈАТЕЉЕ СВОЈЕ!

Говорено почетницима у љубави.

Ништа толико не противстаје љубави колико грех, како љубави к Богу, тако и љубави к ближњем.

Твој пријатељ отима, а ти га не изобличаваш? Бојиш се гњева?

Зар се бојиш гњева, иако га праведно изобличаваш? Изобличи га дакле, и искажи своје негодовање из љубави према Христу, из љубави према њему самом; заустави га, ако срља у пропаст. У гостовању, и лепим речима, и ласкањима, није никакво особито дело љубави.

Ј. Златоуст

(Беседе на посл. Ефесц. IX, XVIII)

Шта вреди, браћо моја, ако ја будем вечито говорио, а Бог вечито ћутао?

Могу ли ја одбранити правду Божију, ако је Бог не узме под своју заштиту? Могу ли ја доказати Бога безбожницима, ако се Бог буде крио? Могу ли Га ја омилети синовима Његовим, ако је Он равнодушан према патњама њиховим?

Не; ништа од свега тога ја не могу. Моје речи немају крила, да би могле уздићи Богу све пале и отпале од Бога; нити моје речи имају огња, да би загрејале охладнела срца деце према Оцу њиховом. Моје речи нису ништа, ако оне нису слаби одјек и неразговетно понављање онога, што Бог својим моћним језиком говори. Што је шуштање шљунка на обали према страховитој рици океанској, то су речи моје према језику којим говори Бог. Како ће моћи чути шуштање шљунка преливеног пеном разјарене стихије онај човек, који је глув према рици океана?

Како ће видети Бога у мојим речима онај, ко не може да га види у природи и животу?

Како ће једва чујне речи људске убедити некога, кога громови нису у стању убедити? Како ће се огрејати на једној варници неко, ко је оставио огањ иза себе?

Не ћути Бог, браћо, но говори гласније од свих бура и громова. Не напушта Бог правду, но прати је у њеном страдању и лагано узводи на престо. Не зависи Бог ни од чије добре воље, но чини све зависним од своје добре воље. Јадан би био Бог, који би зависио од адвокатске заштите једног смртног човека. Не излазим ја пред вас да штитим Онога, чију заштиту ја тражим дан и ноћ. Не излазим ја, убожјак један, да тражим од вас, убожјака, потпору Бога и Божије ствари. Не; него, напротив, излазим с предлогом, с молбом, заиста с молбом, да сви ми потражимо потпору себе и своје ствари у Бога, једино у Бога. Није то ради Бога но ради нас. И понављам: није то ради Бога но ради нас самих. Јер Бог ће бити подједнако велики, величали Га ми или понижавали. Бог ће бити светао, ма колико таме бацали ми на Његово име. Бог ће постојати, ма цела земља кроз сва уста својих створења и кроз све вулканске кратере јекнула: нема те Боже! Постојаће Бог, светао и велики као и данас, и онда, кад зраци сунчани буду узалуд тражили и једног живог човека на земљи, и кад буду место живих миловали само гробове мртвих.

Боже, вечито светли и вечито велики, буди потпора нама као што си потпора толиким Сунцима у простору! И Сунца би се угасила без Твога погледа и претворила на мах у закисла, мрачна ватришта, - како ми да светлимо без Тебе?

Како ћемо ми, браћо моћи љубити своје непријатеље без потпоре Божије? Гле, ми нисмо учинили ни први корак на том путу. Ми нисмо још научили да љубимо ни своје пријатеље. Још мање: ми нисмо још научили да љубимо ни сами себе. Како ћемо љубити своје непријатеље? Христове речи о љубави према непријатељима, ево, још лете по свету од уста до уста, но још никако не могу да нађу пута од уста до срца.

Ми не љубимо своје непријатеље. Зар то није очигледно, без доказивања? Ми љубимо само оне који нас љубе, и позајмљујемо само онима који нам могу вратити, и чинимо добра само онима који нам се могу двоструко одужити.

Ми љубимо себе и пријатеље своје. Ми љубимо своје ближње, своје најближње, у буквалном смислу речи. Наши даљни далеко су од наше љубави. Наше срце лепи се за оно за што и наше очи. Очи наше су путовођ и нашем срцу.

Ми мислило само, да љубимо себе и пријатеље своје. Ми се и у томе варамо; јер ми себичност називамо љубављу према себи, и љубакање љубављу према својим пријатељима. У самој ствари ми не љубимо ни себе ни своје пријатеље, исто онако као ни своје непријатеље. Јер у ономе што ми љубављу називамо нема најбољих елемената љубави. А најбољи су елементи љубави: познање, поштовање и жртвовање. У нашој љубави према себи нема ни познања, ни поштовања, ни жртвовања. У нашој љубави према пријатељима нашим такође нема тога трога. Наша љубав састоји се само из својих нижих елемената. Наша љубав према себи и својима ништа друго није до појачана и покварена у исто време инстинктивна љубав животињска. А оно што љубав људску чини узвишенијом и светлијом од љубави питоме и дивље живине, то је познање, поштовање и жртвовање.

Познање себе и пријатеља својих први је елеменат узвишене и светле божанске љубави. Човек, који је о себи много мислио и себе много кушао, може доћи до познања себе. Но треба бити врло опрезан у том испитивању себе. Од најмање погрешке у самопознању може доћи лажан закључак, а од лажног закључка и лажна љубав према себи. Треба се навићи рашчлањавати, анализирати. Јер од правилне анализе себе, човек ће доћи и до правилне синтезе. Свака неправилност у процени себе, свети се више него на квадрат. Шта помаже цео дан правилног и опрезног хода по Алпима, ако се предвече учини само један омашан корак над провалијом? Најважнија питања, на која један млад човек мора правилно одговорити, да би себе познао, те да би му цео будући живот био правилан и здрав, јесу:

- Ко сам ја?
- Колики сам ја?
- За шта сам ја?

Сваки човек не може се посветити философији. Но једно зрно философије потребно је сваком животу људском као со јелу.

Схвати ли човек своје биће као један производ случајно заталасане материје, као бесвесну и бесциљну игру елемената, он ће имати најнижи појам о себи и о своме назначењу. А од величине појма о себи зависи и величина идеала једнога човека, величина мисли и осећања и делања његовог. Схвати ли пак човек своје биће као резултат и наставак једне уметничке целисходности и творачке мудрости општевасионске, он ће тад имати о себи највиши појам, подређен једино појму Бога.

Друто питање намеће се сваком човеку:

Колики сам ја? Једно клупче желатинске љигавости и слабости излази на Сунце под именом човек. Сама немоћ, сама слабост, сузе, и сањивост! Туђом помоћи то се клупче одвија, на туђим рукама диже се ка Сунцу. Без своје заслуге оно дели хлеб с осталим светом, без своје жеље оно постаје учасник животне драме и животне плате. Још мало, то клупче упија својом душом као сунђером сав свет около себе на два очна прозорчића. Но душа је његова тако мала, да му све појаве изгледају бескрајно велике. Детету се родитељ његов и сви одрасли људи чине као титани, као богови. Кад се дигне до просечне висине свих људи човек онда мења свој појам о величини. Он не тежи више за величином ма кога одраслог човека но за величином само извесног броја великих људи, који му се чине у историји као Сунца међу звездама. И сравњујући себе са великим људима и са својим идеалом величине, он себе пита једнога дана неизоставно: Колики сам ја? И ту је одмах опасност, да се не превари, да не учини омашан корак над провалијом. Оцени ли правилно своју величину, онда је пронашао и себе и пут, којим треба да иде. А не оцени ли?

Већина људи не оцени правилно своју величину, те живи у оптичкој обмани. Већина види себе у много већим размерама него што је. Живећи у једној обмани такви људи чине све, да и друге обману. Не испадне ли им то за руком, - а то никад не испада за руком - они се осећају несрећним витезовима, који су се јавили не у свом времену и не у свом друштву. Као да је потребно да сви људи буду велики и генијални! Као да Богу за његову историјску драму нису потребни исто тако и мали људи! Као да би свет могао постојати без говедара и ковача и чистача улице!

Бог је и поделио људима неједнаку меру даровитости, да би због те неједнакости било сталног кретања у људском животу. Нико није крив што није дошао у свет са већим даром. Но крив ће бити и љуто кажњен онај ко не види свој дар у његовој правој мери, и ко се не потруди да с тим што му је дато оправда свој опстанак и изврши своју мисију.

И треће питање: За шта сам ја? То је питање о познању своје мисије у овоме свету. Сваки човек долази у овај свет с нарочитом мисијом. Како многи не верују у ово! Сви смо ми Божији посланици и посленици. Сви! Ковачки посао је једна нарочита, богодуховена мисија, као и дрводељски, и књижевнички и државнички. Без ковачког посла не би било културе, ни египатске, ни европске, нити икакве. Народна машта доделила је једном од олимпијских богова ковачки посао. Није, дакле, небу угодно само краљевање и саветниковање, но и ковање гвожђа, и стругање дасака, и плетење асура. На страшном суду неће Бог рећи: Седи ти што си носио круну мени с десне, а ти што си држао чекић мени с леве стране, но даваће првенство и награду према боље схваћеној и извршеној мисији на земљи.

На жалост много је међу нама оних који целог свог века не сазнаду своју мисију. Много је малоумних, који опет осећају призив за све мисије. Много је гордих, који не радећи ниједан посао критикују све послове. Многе трпи Бог једино из милосрђа, спремајући и шаљући друге посланике и посленике за исту мисију, која је онима била намењена и на њима пропала. Много је напуђених и у себе заљубљених, који једва чекају да им се постави питање: За шта си ти? – да би могли гласно рећи: За све! Много, премного је оних, који не знају ни ко су, ни колики су, ни за шта су, а који говоре о љубави према себи. Много је премного оних, који себе нису нашли, а себе заволели. Уображење своје воле они, а не себе. Илузија им је слатка, њу љубе, а не себе. Много је оних, који праве лонце, а мисле за себе да су вајари. Много је оних, који су постали државници, а требали су бити трговци. Сви они говоре о љубави према својим непријатељима, док међутим још ни себе не љубе, јер нису познали себе, нити су нашли најбољег себе. Њихова је љубав лажна, јер се односи на лаж у њима, а не на истину. Кад лончар љуби вајара у себи, његова је љубав према себи лаж.

А ко љуби себе лажно, тај љуби лажно и своје пријатеље. А чија је љубав према себи и пријатељима лаж, тога је љубав према непријатељима два пут већа лаж.

Но не сачињава узвишену и свету љубав само познање. Уз познање треба да дође и поштовање, други главни елеменат достојне љубави.

Човек треба да уме поштовати себе и поштовати пријатеље своје. Но не може човек поштовати зло у себи; и разбојник зна да је само добро за поштовање. Не може пак човек поштовати добро у себи, ако није сазнао, шта је и где је у њему добро. Познање је, дакле, основ и поштовању.

Имао неко њиву, коју није могао никад довољно искрчити од трња. Докле ћу се ја борити с тим проклетим трњем? - рече домаћин и омрзе своју њиву. С досадом копаше он ипак једнога дана жбун трња у њиви, док мотика не звекну и не одскочи од стена. Срдња домаћина према немилој му земљи још већма порасте. Но кад дознаде да су стене испод трња сребрне, прође га и срдња и досада. И поче домаћин ценити трновиту њиву више него све остале, због сребра које беше у њој.

Тако и један човек може изгледати себи као њива под трњем. Па ипак он може и волети себе, премда љубав та према себи биће вазда помешана с презрењем себе. Он се може хвалисати пред људима, но у самоћи он ће сам себи бити одвратан, јер зна да је лагао људе и зна да лаже себе, љубећи на себи оно што није за љубав. Он не може поштовати себе, јер није за то нашао разлога у себи, није пронашао жицу сребра у трњаку своје душе.

Тако и љубав према пријатељима, ако није заснована на поштовању, као и познању, брзо се обраћа у презрење и одвратност.

Како је мало код нас праве, идеалне љубави међу пријатељима!

У већини случајева пријатељство није засновано на сродности душа, на познању и поштовању, него на случајној симпатији и на себичном рачуну.

Саслушајте ово писмо, које ће вам послужити као најбољи доказ овога што ја говорим, и као највернија илустрација лажне пријатељске љубави. Писмо ово, које сам добио пре два дана, гласи:

- „Желео сам доћи к Вама, да Вам се лично исповедим и тражим Ваш благослов за решење пред којим стојим. За благослов! Опростите ми цинизам, који је испунио моју душу од дна до врха. Ја стојим пред самоубиством. Зато не треба благослов ни разрешење, јел'те? Уосталом мени је цео свет дао разрешење на то - одвратношћу, коју је улио у мене према свима и свему. Мени су сви људи одвратни, одвратни до смрти, и ја ево сад дишем слободније, од како сам се тврдо решио да умрем и бар код смрти нађем заштите и мира од најодвратнијих ми створења на земљи - од људи. Чудићете се, знам, јер ово што пишем стоји у потпуној контрадикцији према ономе што сам Вам лично говорио. Ја сам Вам говорио, да имам пријатеља, које ценим и волим. Говорио сам Вам зло о другим људима, но о пријатељима ништа сем похвале. Све је била лаж, сад Вам смем истину рећи. И онда кад сам Вам похвале за похвалама о својим пријатељима низао, ја сам их презирао, као што их и сад презирем, и као што цео свет презирем.

- На рачуну је било засновано цело наше пријатељство. Тај рачун је био чисто материјални, новчани, без ичега моралнога и духовнога. Ми смо имали као неки клуб. Није могао проћи дан, а да се не састанемо. Ево већ 12 година! Но никад, ниједног дана - то је оно што хоћу да Вам исповедим - ни о чему се другом није говорило међу нама до о новцу, интригама, и узајамним гадним услугама у јавности и иза јавности. Ми нисмо презали од средстава, нико од нас није хтео знати за морал и милосрђе. Таквим радом ми смо стекли богатство, дошли до положаја и задобили један реноме, који смо сваки дан вешто подржавали пискарањем по новинама и узајамним хвалисањем по журовима. Неки су од нас чиновници државни: они су брзо добијали класу за класом; неки су трговци: они су добијали ливерацију за ливерацијом. Неку су народни посланици: они су добијали шта су хтели. Ухватили смо били везе свуда: са министарствима, са новинарима, са војском, са банкама, са франмасонима. Увече смо се, с планом разилазили по разним кафанама, да би чули шта се о нама говори, и да би један о другом проговорили што год похвално. Слали смо и своје жене по кућама и забавама с нарочитим задатком, да шпијунирају цео свет и да нас хвале, причајући о нашој запостављености и нашем патриотизму. Кад је избио рат ми смо највише лармали, но нико од нас није отишао тамо где се могло погинути. После рата нашли смо се опет, сви здравији и богатији него што смо пре били. И цео свет нас још увек сматра за патриотичне и честите људе. Ми смо дотле отишли на овоме лажном путу, да је повратак за нас сасвим немогућ. Моји пријатељи утолико су ми постајали одвратнији уколико су бивали готовији да ме помогну у мојим прљавим амбицијама и тежњама. Сваки је од нас надметао се са осталима у вештини интригирања и лажи. За нас је постало немогуће говорити о ма каквој идеалнијој ствари, о ма чему душевном, хуманом, општечовечанском. Само рачун, и рачун! Никад о Богу, нити о души, нити о помоћи ближњим! Никад у цркву! Уосталом нико од нас не верује у Бога. Некад сам веровао и у Бога и у душу. Сад не. Сад кад стојим пред самоубиством ја не верујем у Њега. Ах, сви су људи гадни, но од мојих пријатеља нема ништа

гадније! И црви, који по ђубрету гмижу, нису ми тако несносни као моји пријатељи. Они су сасвим дотукли моју душу у замену за то, што сам ја њима помагао да и они своју дотуку. Хтео бих да одем још на један састанак. Зову ме непрестано. Пало им у очи моје одсуство. „Болестан сам“ - слагао сам их. Хтео бих да одем да им кажем истину у очи пре него што умрем. Не знам, да ли да то учиним. Колебам се. Пљунуо бих их, згазио бих их! Учинили су ме ситим и богатим, но увели су ме у један пакао лажи, саме лажи, да не могу да дишем. Имам трбух велики, но немам душе. И моја жена и деца - сви су затровани као и ја. Све је изгубљено. Ја сам свој живот прокоцкао. Ако заиста нађем нешто после смрти, што Ви зовете Богом, и ако ми се буде судило, рећи ћу истину: најео сам се, напио сам се, накрао сам се, и налагао сам се. То је сав мој живот. Осећам неодољиву потребу, да и пре смрти некоме кажем истину. Мислио сам да то кажем њима, подлацима. Али колебам се. Тешко да би имао куражи. Изабрао сам Вас. Па и Вама, ето, само овако, написмено. Ако можете одвраћајте друге од оваквог живота. А мене презрите и заборавите.“

Ништа вам речитије од овога писма не може казати шта значи љубав без поштовања. Боље је да човек живи без пријатеља него с пријатељима, које не може поштовати. Живљење с пријатељима, које човек не поштује, то је клизање на поледици, која води у понор. На поледици ухвате се деца за руке и вуку једно друго, да би се лакше и брже клизала. И пријатељство без поштовања је такво клизање по леду, које се никад не завршује друкчије до вратоломством и пропашћу.

Трећи елемент узвишене и светле љубави јесте жртвовање. Љубав је олтар на коме се увек мора вршити жртвоприношење. Љубав је божанство, које тражи да увек пред лицем његовим гори жртва, те да се оно види у светлости. Права љубав, божанска љубав, односи се увек на оно што је најбоље у човеку. Ако ја љубим своје уображење, моја је љубав лаж. Ако љубим свога пријатеља због његовог порока, ја љубим лаж. Ако љубим Бога због добитка на лутрији, моја је љубав лаж. А ако ја љубим заиста лаж, ја јој морам жртвовати истину, јер и лажна љубав тражи жртве. Онај ко воли своју сујету, жртвује јој памет; и ко воли своје тело, жртвује му душу, и ко воли новац жртвује му част. И обратно: ко воли разум, жртвује овоме сујету, и ко воли душу, жртвује њој тело, и ко воли част, жртвује овој новац.

И љубав према пријатељима стаје скупо. Ја говорим о правој, божанској љубави. Помагати пријатеља у добру и тражити његову помоћ за добро, - само се то зове права пријатељска љубав. Ја желим пријатеља не зато, да он ласка мојим слабостима и затрпава и оправдава моје погрешке, но зато, да ме поправља у злу и подржава у добру. Такво пријатељство је чистилиште, у коме се човек чисти од грубих и ниских навика и склоности. Пријатељство је потребније души него телу. У жалости помисао на пријатеља довејава ведрину на лице. У трпљењу видети пријатеља значи олакшање. На самртној постељи присуство пријатеља улепшава лице смрти. Пријатељство је увек животворни дах анђела, који нас прати у животу, који нас диже кад паднемо и надахњава кад онемоћамо.

Какву љубав према пријатељима један човек нуди, такве ће и пријатеље наћи. Свак има онаква пријатеља каква заслужује. Према каквоћи и величини жртве налазе се и пријатељи. Ја се морам отказати свега нискога, да бих могао имати за пријатеља онога, чију висину душевну љубим. И морам се отказати себичности љубећи несебичног пријатеља. И морам се отказати грубости љубећи племенитог пријатеља.

Пријатељство је једно школовање. Какво пријатељство онакво и школовање. Некога пријатељство диже к небу, некога вуче у пакао. Пријатељства, које значи заверу против добра, има доста. Таква пријатељства се снују много и у нашој средини. Пријатеље се они, који нити се познају нити поштују нити један за другог жртвују. Пријатеље се људи различите душе, не због душе, него због добити. Пријатеље се људи различитих начела, не због начела, него због богаћења. Због концесија и ликвидација, због пљачке и крађе!

Пријатељима се зову често привремено и они, који се из дубине душе презиру. Осмејкују се један на другог често они, који осмејцима сузбијају излив мржње један против другог. Ах, ти осмејци пријатељски! Они често значе завесу над паклом. Пријатеље се често људи из кукавичлука; често из бојазни један од другог; често из сујете; често из досаде. То је привремено и рачунско пријатељство, - највећи коров, који на земљи расте и највећи стид људски!

Је ли онда чудо што људи не љубе своје непријатеље, кад, гле, ни пријатеље своје још не умеју да љубе? Је ли чудо што дете, које није научило азбуку, не уме да чита књигу? Како ће љубити човек свога даљњега кад није научио да љуби ни свога најближега? Како ће љубити Србин Немца, кад још Србин Србина није научио да љуби? Како ће незнабошци - Јапанци љубити хришћане - Русе, кад хришћани - Руси не љубе један другог? Све донде неће моћи бити љубави, према непријатељима, док је не буде било међу пријатељима. А све донде је неће бити међу пријатељима, докле се она не сазида на узајамном познању, поштовању и жртвовању.

Докле год љубав према пријатељима буде само слушкиња нижих циљева, дотле ће зло господарити светом.

Хришћанска љубав иде у круговима.

Прво долази љубав према себи, па љубав према пријатељима, па љубав према непријатељима, па љубав према Богу. Христос је узео љубав према себи као мерило љубави према људима и према Богу. „Као што љубиш себе самог“ - вели Христос. Кад би људи имали хришћанске љубави према себи, они би убрзо имали и хришћанске љубави према својим пријатељима, и према својим непријатељима. Но та основна љубав људи, - љубав према себи - још је у већини анимална, себична, прождрљива, нечиста, те је и свака друга љубав, којој је та љубав основ, иста таква.

Но доћи ће једно боље време, кад ће се људи љубити више духом и истином, и због духа и истине, и кад ће праве љубави бити онолико колико сад има лажне љубави.

Доћи ће време, кад ће пријатељ пријатељу бити свештеник и исповедник, а не само савезник у задобијању богатства и уживања овог света.

Доћи ће време кад ће пријатељ пријатељу бити утешитељ и лекар, а не заводитељ и разоритељ душе.

Кад дође то време, онда ће тек почети љубав међу људима. Ма како далеко било то време, оно иде и доћи ће.

Љубав којом се сад људи љубе води самоубиству. Но кад дође оно време, доћи ће с њим и љубав, која води животу.

Још није дошло време љубави према непријатељима, јер још није испуњена ни заповест о љубави према пријатељима.

Али ће се испунити и једна и друга заповест, јер ниједна ни друга није људска но Божија. А Божија не може остати неиспуњена. Ја вас не могу, браћо, покренути мојим слабим речима, да испуните Божију заповест о љубави. Но покренуће вас на то Бог, који Сунца покреће. Не могу вам ни снаге дати за праву љубав према пријатељима, ни снаге познања, ни снаге поштовања, нити снаге жртвовања. Ту снагу ће вам дати Онај, који има свемоћ у рукама, и који покреће облаке мислима. Ствар Божија би пропала, кад би зависила од мојих речи и од ваше ћуди. Но ствар Божија ће независно од нас свију успевати и победити. Онај, чијим годинама нема броја и чијем бићу нема краја, не може оставити овај свој дом светски на произвољ нас, слабих створења својих, чији почетак и крај готово се састају у једној тачки, и чије је цело биће једна тачка. Не човек, но Бог је јемац, поуздан и веран јемац, да ће царство љубави доћи на земљу. Бог нам је јемац, да се Сунце неће пре угасити него што види синове земаљске сасвим сличне Оцу њиховом небесном. Гле, кроз кратко време за нас ће се Сунце угасити. Покривени црним плаштом смрти ми ћемо бити скривени од Сунца. Но зашто и нас не би Сунце, за нашег живота, видело као синове врло сличне Оцу нашем небесном? Задајмо реч, да ћемо учинити такво

задовољство Сунцу и - о, куд и камо веће задовољство себи и пријатељима својим! Нека нам Отац наш небесни буде потпора у томе, од сад и до века. Само поред Њега пријатељство добија божански нимбус и божански жар. Само је у Њему љубав, само кроз Њега познање и поштовање, и само помоћу њега жртвовање. Слава нека је Њему на висинама, и Његова светлост с нама у низинама!

БЕСЕДА О КРАЈЊОЈ ПОБЕДИ ДОБРА

Посвећена онима, који страдају без наде.

Таква је врлина: када је побеђују, она постаје моћнија, и када против ње сплеткаре, она постаје непоколебљивија.

Ј. Златоуст (Беседа IV)

Transeunt nubes, manet coelum.

Augustinus

Издржи и уздржи се.

Епиктет

Нико под Сунцем није велики, драга браћо, осим човека, који верује у крајњу победу добра. И нико озбиљно не верује у Бога осим човека, који верује у крајњу победу добра. Те две вере се подударају као што се сунчана светлост подудара са Сунцем. Као што се не може признавати сунчана светлост, а одрицати Сунце, тако се не може признавати крајња победа добра, а одрицати Бог. Нити обратно. Веровати у Бога значи веровати у крајњу победу добра; веровати у крајњу победу добра може само човек са вером у Бога. У тренутку, браћо, кад потамни ваша вера у крајњу победу добра, знајте, да је потамнела ваша вера у Бога. Људи, који кажу да верују постојано у Бога, а међутим тврде да зло увек побеђује добро, нису ниуколико свесни своје вере. Јер ако Бог постоји, то њему припада победа, а ником другом. У свету се бори добро и зло. Ако би злу припала крајња победа, то би значило, да је Бог зла сила. Но Бог пре не би постојао но што би постојао као зла сила. Постоји ли Бог, то он постоји неминовно као добра сила; постоји ли Бог као добра сила, то је крајња победа добра неминовна последица егзистенције Бога. Вера у Бога отуда значи веру у крајњу победу добра.

Ви сви, браћо, верујете у Бога, но има ли један међу вама, који би веровао у крајњу победу добра? То јест има ли један, који би веровао доследно? Нека вас не чуди и не вређа моје питање: гле, од увек је било много верујућих у Бога, а мало верујућих у крајњу победу добра; и гле, од увек је вређан Бог на тај начин, што се моћ његова сматрала слабијом од моћи зла.

Ја знам које су две највеће лудости под Сунцем: једна је: вера у Бога без вере у крајњу победу добра; друга је: вера у крајњу победу добра без вере у Бога. Једно је огањ који се губи у мраку, друго је мрак, који се негде и негда завршује огњем.

Како то? Како то? - питаћете. Не треба питати. У главама оних, који носе ове две лудости, не може никад да се образује један разуман одговор на ово питање.

Како то? Како то? Никако; вера у Бога никако није огањ који се гаси у мраку; вера у крајњу победу добра никако није мрак, који се негде сам од себе разгорева у огањ. Вера у Бога и крајњу победу добра, то је једно дрво са стаблом и круном. Сама вера у Бога, то је дрво са стаблом, без круне. Сама вера у крајњу победу добра, то је круна без стабла, која виси у ваздуху. У свету се препиру две групе људи: једно су побожни, који не верују у победу добра друго су безбожни,

који верују у победу добра. Једној групи име је заблуда, и другој групи име је заблуда. Једни су стабло без круне, други су круна у ваздуху. Има ли ко год међу вама, чија би душа била довољно широка и довољно јака за једну нормалну, потпуну веру? Има ли ко год, чији дух не би представљао разбијено огледало, у коме се могу да огледају само ситни делови хармоније света и живота? Има ли ко год, кога истовремено осветљава вера у Бога и загрева вера у крајњу победу добра? Ако има један, онда време наше није без Месије, ако има два, три и десет, онда време наше није без пророка и апостола, нити без хероја, нити без мудраца.

Ко је Месија? То је човек, који види Бога у своме животу и у животу свега око себе и види крајњу победу добра у свету.

Ко је пророк? То је човек, који се осећа надахнут Богом и надахнут вером у крајњу победу добра.

Ко је апостол? То је човек, који проповеда Бога и крајњу победу добра.

Ко је херој? То је човек, који је уверен, да ће добро на крају крајева победити зло и који се за живота неустрашиво истиче као бранитељ и заточеник добра.

Ко је мудрац? То је човек, чије мисли воде Богу и чије срце гори вером у победу добра.

Свако време у историји носи нарочито обележје као што свака планета у васиони носи своју нарочиту боју. Сва времена су уткана тесно једно у друго као разнобојна потка у једно исто ткиво. Обележје једног времена је култ телу и физичкој снази; обележје другог времена философска повученост и аскетизам; обележје трећег времена неговање науке и уметности; обележје четвртог времена влада технике.

Влада технике обележје је управо нашег времена. Никад техника није била тако развијена као у време, у коме ми живимо. Њена влада прелази готово у апсолутизам. Све друге области људског духа и људске активности морају се задовољити са једним скромним рангом у сравњењу са свепотискујућом техником. Изгледа да се чак и црква Христова мора у наше време задовољити једним скромним рангом пред модерном техником. Тако је и у ствари. Да; права црква Христова уосталом увек је задовољна рангом, који јој људи даду, но права црква Христова никад није задовољна људима. Црква Христова је сталан протест против људи онаквих какви су.

Шта је идеал цркве?

Идеал цркве је побожан човек с вером у крајњу победу добра. Док год таквог човека не види у средини својој, црква не мирује са својим протестом. Нађе ли се такав један човек црква опет не мирује са протестом што се и сви чланови њени не пожуре ка савршенству овога једнога.

Идеал цркве није нешто немогуће и неостварљиво. Идеал цркве виђен је до сад много пута остварен у историји човечанства. Свој идеал црква је Христова гледала до сад остварен на своме Месији, на својим пророцима и апостолима, и херојима и мудрацима. Но црква још увек постоји, и ако је њен идеал остварен толико пута до сад; црква постоји, да би све људе привела своме идеалу, и постоји непрестано као институт незадовољства према људима и добронамерне критике и васпитања људи.

Има много људи који живе у великој даљини од идеала Христове цркве. Ти људи, који су сиромашни вером у Бога и крајњу победу добра, пркосно истичу неко своје богатство, мислећи да је то њихово богатство несравњено веће од онога, које црква предлаже.

Црква предлаже свима људима на земљи богатство у вери у крајњу победу добра, као једино богатство, које могу имати сви људи и које мора надживети и наследити сва остала богатства. Не оглушите се, браћо, о овај спасоносан предлог цркве, јер црква га не чини због себе но због вас. Човек, коме идеал Христове цркве остане вазда недоступан, није потпун човек но карикатура од човека, није цело правилно огледало, но излупани и испреметани комадићи, који показују разроко и искривљено лице.

Сетите се људи, здравих и лепих и снажних телом, који не верују у победу добра над злом. И ја се сећам таквих људи, и изгледа ми као да се сећам једног ситно истуцаног огледала у златном оквиру.

Сетите се философа и свештеника, који неуморно причају, како је правда боља од неправде, но како је опет неправда јача од правде, од увек до сад, и од сад до увек. И ја се сећам таквих људи и изгледа ми као да се сећам болесника који би говорили: - Здрави људи су истина бољи од болесних, но болесни су јачи од здравих.

Сетите се милионара, под теретом чијих милиона душа њихова животари као пребијена змија под теретом гвоздене полуге, и који од свег срца јадају се што овај свет мора пропасти зато, што мали и сиромашни људи, с породицама и војним и пореским обавезама, траже један грош повишице своје наднице. И ја се сећам таквих људи, и изгледа ми као да се сећам људских ликова у издубљеном оптичком огледалу, који децу нагоне на неуздржани смеј својом спљошћеношћу, својим погачастим главама и ногама и у елипсу развученим трупом.

Сетите се уметника, који види лепоту искључиво у своме уметничком производу, у слици, или статуи, или симфонији, или поеми. За таквог уметника сав је свет једна брутална ругоба, из које је он кристализовао један комадић лепоте у своме делу. За њега је ругоба, или дисхармонија, облик и живот овога света. И ја се сећам таквих уметника и изгледа ми као да се сећам напуђеног дечка, који захвати из мора воде у шкољку, па се окрене леђима мору и пакосно говори, како је море то што је у шкољци, и како другог мора нема, а оно што је иза његових леђа то је пустиња Сахара.

Сетите се научника, који класификује неколико минерала или испише неколико хемијских формула на листу хартије, и онда с прекором гледа на цркву, која проповеда неки виши разум од његовог. Све минерале и све хемијске елементе и њихова једињења створио је неразум, а човечији, научнички разум кумовао је свима тим продуктима неразума, и, ето, зато ван разума људског нема разума у васиони. Тако мисли тај човечуљак, који је веома далеко од вере у крајњу победу добра и који долази у класу карикатура људске природе и у разбијена огледала.

Сетите се уопште свих оних људи, старих и младих, који се сваки дан жале на тријумф неправде и неморала и ругобе и неразума у свету. Сетите се тих људи, који своју веру у крајњу победу зла у свету заснивају често на врло ситним разлозима, најчешће на дневним непријатностима; сетите се тих људи, да погледајте их: они су свуда око вас, загледајте и у себе и видите, да нису они и у вама самима, и чујте онда ову просту причу, коју црква Христова у ове дане прича као одговор људима на њихову песимистичку малодушност, на њихову маловерност и зловерност.

Једно дете родило се у пећини. Друга деца рађају се у светлим собама, у перју и свили, па опет се жале на надмоћ зла над добром у свету. Оно дете из пећине и из сламе никад се није на то жалило; оно је веровало у Бога и крајњу победу добра.

То дете које је рођено у пећини, у слами, принуђено је било да остави свој завичај, тако мио сваком детињем срцу, и да бежи с родитељима у туђу, далеку земљу, да би спасло само живот свој од смушене ћуди деспота његовог завичаја. Друга деца не осете горчину хлеба у туђем завичају, и не осете од свога владаоца ништа осим очинске бриге и милоште и нежности, па ипак верују да је зло јаче од добра. А оно дете, које је још као дете осетило тако тешка зла као што су: тиранија и подлост и мучан живот у туђини, све је више крепило у себи веру у крајњу победу добра.

Од тог детета које је рођено у пећини и које је рано морало бегати из свог завичаја и од тираније, порастао је дечко, који је морао радити заморан посао у радионици дрводељској. Други дечаци не раде често ништа заморно до свог зрелог узраста, па ипак се жале на множину и тежину зла у свету. А онај дечко, који је морао секиром и брадвом тесати и тиме живот свој

издржавати, није се жалио ни на множину нити на тежину зла у свету, но радосно је подносио све напоре с вером у крајњу победу добра.

Од тога дечка, који се родио на слами, који је рано бегао испред тираније из свог завичаја, и који је у младости својој морао радити заморан дрводељски посао, порастао је човек, који је волео људе, волео свет, волео живот, и који је пошао да утврђује људе у вери и у крајњу победу добра. Но није било лако утврдити људе у вери у крајњу победу добра. Људи, притиснути сиромаштином и бедом, и незнањем и болестима, нису могли поверовати у добро, јер је зло као коров убило сваку веру у души њиховој.

Власници пак и богаташи, који су своју власт и своје богатство на злу заснивали, нису смели поверовати у добро, које се противило њиховом злом богатству и њиховој злој власти.

Тога човека, који је учио људе, да крајња победа припада добру, а не злу, кушао је једном демон зла. Показао му је сва царства земаљска и све лепоте света и рекао му тад: Ако се поклониш мени, све ће то бити твоје (Лк. 4.). Но тога човека није могао очарати тренутни тријумф зла у овоме свету, он је тврдо веровао, да ће крајњи и вечни тријумф припасти добру, и зато је одбио захтев демонски, говорећи: Једином се Богу треба клањати и њему једином служити.

Тога човека, који се није хтео поклонити злу ни по цену владе над свима царствима земаљским, исмејали су људи због његове вере у крајњу победу добра. И то нису Га због тога исмејали последњи но први људи његовог народа. Тешко народу, чији први људи не верују у крајњу победу добра! Пропашће и ти људи и тај народ, као што пропадају слепци вођени слепцима, као што је пропао народ израиљски вођен лицемерним и малодушним патриотима.

И најзад тај човек, који је рођен у слами и у вери у крајњу победу добра, који ни у туђој земљи није изгубио ту веру, који није малаксао у тој вери ни због трудног и напорног свог занимања, нити због кушања демонског, нити због исмевања људског, - тај човек је био осуђен због своје вере, и био је пљуван и шибан; и био је у разбојнике уврштен и с разбојницима као разбојник на смрт осуђен и на крст распет. Но он је све отрпео остајући снажан у својој вери, да је власт зла само тренутна и да ће добро на крају ипак победити.

Кад је он био распет на Голготи, зло је у истини тријумфовало. Никад тријумф зла није изгледао тако потпун као у томе тренутку. Кад је овај праведник издануо у најтежим мукама, које су се још једном понављале у души његове мајке испод крста, његови пријатељи стајали су погружени и у срцу своме утврђивали веру у крајњу победу зла у свету. Вера у победу добра, коју је у њиховој души утврђивао распети Христос кроз толике дане друговања с њима, угасила се у њима као лелујави и несигурни пламен свеће, одуван ветром у ноћи.

Ови пријатељи распетога праведника враћали су се увече у Јерусалим, помажући у ходу старој и несрећној мајци преко каменитог брега. За леђима је мајка остављала Голготу, но Голгота је непрестано ишла пред њом. На тамном небу су сијале звезде. Погружени другови могли су с болом рећи звездама: Гле, ви ипак сијате, звезде! Дакле, и небо се радује победи зла над добром?

Тако су могли, с болном иронијом, рећи звездама Христови ученици и пријатељи, враћајући се с Голготе. Но нити би они то рекли, нити би жалост стезала душу њихову, да су у том часу могли дићи завесу будућности и видети само многобројне храмове, подигнуте у славу њиховог Учитеља. Нити би стара и несрећна мајка посртала од изнемоглости низ каменити брег, да је могла сазнати, да голготско страдање њеног сина не значи последњи чин у његовом животу, као што уопште страдање и пропаст није и не може бити последњи чин ни у једној драми добра.

То је проста прича, коју црква у ове дане прича вернима. Завршетак те приче гласи: Христос је победио, добро је победило, ожалошћени: горе срца!

Та проста старинска прича у стању је и у нашем техничком веку да подмлади многа увела срца и да поврати веру многим разочараним душама. Много има увелих срца и много разочараних душа у нашем времену. Као олово тешко и као олово хладно - такво је наше време; како да под његовом оловном тежином и оловном хладноћом не буде много увелости и много разочараности? Таква је влада технике; она је тешка и хладна; она удаљава човека од њега самога, она преноси тежиште вредности у свету са човека на машине, са живога на мртво. У миру се цени вредност једнога народа по множини фабрика, покретних чудовишта, парних машина, и увек само машина; у рату се цени моћ једнога народа опет по множини техничке опреме, по множини пушака, и топова, и вреднота, и машина, и увек само машина. Модерна техника је постала као један гигантски панцир, иза кога се човек једва да приметити. Дело је засенило делаоца, ствар је засенила живот.

Интимни душевни живот човеков је далеко, далеко запостављен иза техничке виртуозности. Несталност спољашњег живота створила је несталност и живота унутрашњег, душевног; донела нервозу и паралисала вољу. Отуда очајање, опуштање руку низа се и исповест, да зло побеђује добро у овоме свету. Усред тог савременог очајања и нервозе и кршења руку диже се црква Христова као вечни и свемогући доказ супротног гледишта. Усред страховите хуке овог техничког столећа, која заглушује плач и јецање побеђених злом, усред фабричног дима, који скрива Сунце сиротнима, усред великоварошког безбоштва и сујеверја и злочина и хистеричног сладострашћа, црква Христова говори, као што је увек говорила и као што ће увек говорити: Ипак крајња победа припада добру! Глас цркве није увек најјачи: цркву надвикује често пута очајање и злочин, и неправда и непоштење, но зато је глас цркве најтрајнији; једним равномерним гласом не престаје она хиљадама година да понавља своју паролу:

- Крајња победа припада добру.

Поред црквених зидина пролази човек, који је неправдом стекао огромно богатство, баца презрив поглед на цркву и вели:

- Боља је, цркво, неправда од правде. Док сам се држао правде ја сам био презрен и гоњен од људи, а кад сам се неправдом обогатио сви ме цене и уважавају. То је правда, цркво, гладна и боса.

Томе човеку има црква да каже ово:

- Грешни човече, ја чекам крај сваког човека и сваке ствари, дочекајмо и твој крај и видећемо шта је боље: твоја угојена неправда или моја гладна и боса правда. Ја сам видела крај милиона таквих, који су као и ти ходили на штулама неправде, и видела сам њихово вратоломство у блату и банкротство у стиду, док је гладна и боса правда трновитим путем ходила к победи. Ја ћу видети и твој крај, а ти мој нећеш. Поред црквених зидина пролазе масе људи, уцвељених и ожалошћених у овом животу.

- „Чиме нас можеш ти утешити цркво?“ - питају они с горчином и безнадежношћу.

„Вером у крајњу победу добра, - одговара црква. Ја сам споменик и доказ те победе“.

И ту црква поново може да подсети на ону своју свету по простоти и истинитости и утешности причу о рођеном у слами витлејемској и распетом на крсту голготском детету, чији је сав живот значио трпљење од зла но и веру у победу добра, и чија је смрт значила победу добра, најславнију и најдуготрајнију победу добра од постања света до данас. Но није само та једна проста света прича. Црква их зна стотине и хиљаде сличних. Целе године, из дана у дан, црква прича по једну или више таквих прича, као доказ победе добра над злом. Црква и није ништа друго до збир тих доказа о крајњој победи добра над злом, који служе као извор утехе и охрабрења новим покољењима. Вара се ко мисли, да црква почива на једној голој теорији, која се да доказивати и побијати. Не, црква почива на фактима непобитним. И вара се ко мисли, да црква бива с временом сиромашнија и слабија. Напротив, из дана у дан црква бива богатија и

јача. Она се богати и јача множином нових факата, нових доказа о победи добра над злом. Црква Христова расте. Сви људи, који верују у крајњу победу добра, јесу живе стене, из којих је сграђена црква Христова. Хришћанин, који, под притиском тренутног зла, поверује у крајњу победу зла у свету, престаје уствари бити Хришћанин. Свештеник - песимист то је лажан слуга Христов. Јер песимист верује у победу зла над добром, неправде над правдом, ругобе над лепотом, мрака над светлошћу. Свештеник или Хришћанин, који би тако веровао, веровао би значи у победу злог демона над Христом. Коме онда служи такав свештеник и такав Хришћанин? Сама вера у победу зла над добром јесте служба злу. Ко верује у победу зла, а назива се слуга добра, тај срцем својим служи злу, а језиком добру. У наше, техничко, време људи теже верују у победу добра но што су веровали људи ранијих времена. Откуда то долази? Поглавито отуда, што људи нашег времена више посвећују труда и времена развићу код себе какве техничке способности но карактера. И у ранија времена људи су се морали из младости образовати за неки нарочити посао, но зато се ипак претежни значај придавао образовању карактера. Отуда у наше време има много бољих вештака и мајстора сваког посла, но мало карактерних људи, насупрот ранијим временима, која су имала истина мање вештака, али зато више људи. Отуда и песимизам нашег времена, и разочарење и очајање и самоубиства! Некад се човек узимао као мерило ствари, сад се ствар узима као мерило човека. Некад се човек ценио према ономе шта он може, сад се човек цени према ономе шта он уме. Ко уме да састави један роман, или напише на брзу руку новинарски чланак, или направи какав нов апарат за кување или летење, или конструише какву машину за ткање или осветљење, томе се опраштају обично све слабости карактера, - његова техничка направа мера је његове вредности, и апологија његовог живота, и улазница у прва друштва. Онај пак ко може да издржи зло, а не заплаче, и ко може да види туђу невољу и помогне је, и ко може да од две кошуље једну одвоји и да ономе ко нема ниједне, и ко може да једну сломљену душу усправи и охрабри, тај се не види иза онога, који уме да из гвожђарије састави неку нову машину за крушење кукуруза, или бомбу за рушење и уништење. Некад је човек био човеку идол, данас је машина човеку идол. Некад је негован у свету култ души, сад се негује култ техници. Зато је некад човек био отпорнији према злу и постојанији у вери у крајњу победу добра но што је данас. Зар то није довољан разлог да црква Христова данас буде пуна незадовољства према људима, незадовољства и сажаљења.

Цркви није тешко понижавање, које она трпи од људи; цркви је тешка несрећа људи. Црква није противна савршенству модерне технике, напротив она јој се радује; црква је само противна деспотској влади те технике над човеком. Црква има свој ранг вредности: прво долази Бог, па човек, па техника. Наше време обрнуло је тај ранг вредности и ставило овај ред: техника, па човек, па Бог. Отуда несрећа, отуда песимизам! Црква показује пут среће: то је вера у крајњу победу добра. Ти не верујеш, пријатељу у крајњу победу добра? Покушај једном озбиљно да даш себи рачуна о свом неверовању. Гле, наука тврди, да ће настати једном царство разума. Гле, уметност и филозофија пророкују долазак царства среће. Гле, црква проповеда долазак царства небесног, царства правде и љубави, и своју проповед подржава са онолико доказа колико цигала има у њој. А влада разума и среће и правде и љубави - то је влада добра. С каквим аргументом стајеш ти, пријатељу, насупрот и науци и уметности и филозофији и цркви? Покушај да даш једном себи озбиљна рачуна о свом неверовању у победу добра. Ја сам уверен, да твоје неверовање почива на малодушности, и да оно у ствари и није толико неверовање колико једна мрачна слутња.

Ти не верујеш, мајко, у крајњу победу добра? Твоја душа је, велиш, сам песимизам. Но песимизам је бесплодан, он не рађа. Ти се ниси могла назвати мајком, да ниси веровала у добро. Једна је мајка стајала испод крста свога сина. Зар твоја несрећа може бити већа?

Ти не верујеш радниче, у крајњу победу добра? Но твој је рад тако тежак, да ће ти без вере у добро клонути ноге под његовом тежином, и олабавити мишице, и мисао потамнети. Погледај

у цркву! Она ти маше белом марамом и говори: Само напред, без страха и сумње! Ја сам сазидана на слави хиљаде радника, чији је терет био тежи од твог. Њихова победа дошла је од њихове вере у победу.

Ти не верујеш, старче, у крајњу победу добра? Твоје неверовање је твој гроб, - не очекуј тежи и тамнији гроб. Око тебе свуда кључа живот, који те потискује с теретним уважењем. Само те црква гледа с љубављу и сажаљењем. Ти се све већма осамљујеш, покољења око тебе постају ти све непознатија. Језик борбе и страсти, којим говоре нова покољења око тебе и којим си и ти некад говорио, постаје ти све неразумљивији. Ти ћутиш; ти си сам; ти си једна покретна хумка прашине; претуриће се једнога дана та хумка, и од прашине њене мрави ће правити мравињаке. Наслони се на цркву, гле, она верује у победу живота над смрћу, у васкрсење мртвих. Она ти говори о смрти као о новом рођењу, које ће те увести у нов живот, ближи Оцу твом небесном. Она ти говори као слабом младенцу, који се нуждава у родитељској помоћи и љубави. Старче, ти си старац само у очима света, ти си младенац у очима цркве.

А ти, младићу, зар ти не верујеш у крајњу победу добра? Ти и не увиђаш колико својим неверовањем компромитујеш младост. Младост ништа друго није до оваплоћена вера у победу добра. Јеси ли видео врело воде што кључа из земље? Затисни га блатом, оно ће за часак, два, избити изнад блата; запуши га шушњем, оно ће и кроз шушањ набујати; притисни га каменом, оно ће на другу страну опет изићи на Сунце. Таква је младост са вером у победу добра. Кроз сиромаштину, кроз болест и неправду, кроз терет и интриге, кроз све дебеле слојеве зла избиће права младост на поља обасјана светлошћу њене вере у победу добра.

Не дајмо се, браћо, никад заварати тренутним успехом зла. Наша вера често мора бити јача од стварности. Зло често доводи нашу веру у искушење. Ако вера наша не стоји увек на стражи, зло ће нас изненадити и савладати. Негујмо културу технике, - техника је гордост нашег времена; негујмо још више културу душе, - јер душа човечија гордост је свих времена. Још дуго свет неће пропасти, техника није последња реч духа људског, и душа људска имаће, сем технике, много још да ствара. Вера у победу добра то је основни творачки импулс душе, то је основни импулс живота. Ми имамо много више несвесне него свесне вере у добро, зато и живимо. Куд и камо би живот наш био и срећнији, кад би сва наша несвесна, инстинктивна вера у добро постала свесна. Осветимо нашу веру свешћу, осветимо наш живот вером. Благо човеку, који верујући у Бога верује у крајњу победу добра у свету. Још дуго свет неће пропасти, не, никад свет неће пропасти, - он ће се завршити победом и тријумфом добра. Амин.

БЕСЕДА О ОПТИМИЗМУ

Посвећено онима који гледају у сунце а не виде га.

У свему се покажите као слуге Божије:
у трпљењу многом, у невољама,
у бедама, у теснотама. -
Као жалосни, а који се једнако веселе;
као сиромашни, а који многе обогаћавају;
као они који ништа немају, а све имају.

II Кор. 6, 4.

Човече, Творац твој није тиранин, ти страдаш од самог себе! —
Безумни, пробуди се! Погледај на васиону;
све дише срећом, све слави удес свој.

Оптимизам једног инвалида моја је данашња тема. Моја је тема један истинит факт. Постоји један инвалид оптимист, један грозан инвалид, а велики оптимист. То је парадокс - рећи ћете. Не; парадокси не постоје. Ако логика влада с једног до другог краја васионе, онда за парадоксе нема простора. И заиста нема. Парадокси су само привидни; то су виђене последице с невидљивим узроцима. Кад узроци постану видни, очевидни, онда последице престају бити парадокси.

Постоји један инвалид оптимист, кога сам ја својим очима видео. То је један војник из прошлог рата. Непријатељски куршум прошао му је кроз тело, поред саме кичме. Лекари су рекли, да су му многи нерви искидани, многа ткања мишићна разорена, и моторна снага у ногама парализана. Инвалид не осећа више да има ноге. Наспите му жара или леда на ноге, свеједно, он неће осетити ни врело ни хладно.

Звао ме је да га посетим. Осетио сам тугу помешану са страхом, кад сам зазвонио на кући. Он ми је писао о својој невољи, и ја сам имао представу о једном меланхоличном невољнику. Дочекала ме његова мајка; на лицу осмејак. Шта ће рећи тај осмејак?

Уђемо у собу, полутамну. У једној великој наслоњачи крај прозора седео је мој познаник, посађен, завађен. Увело жуто лице просијавало је радошћу. Све ми се чинило да видим нимбус око тог ћилибарног лица.

- Ја седим овде од јутра до мрака, поче инвалид и посматрам живот кроз прозор. Од јутра до мрака, а понекад и од јутра до јутра. Мајка ми је удесила ову полутамну собу, јер ми се живот, који на улици посматрам, тада чини јаснији и светлији. Ви знате, да кад човек са дна дубоког бунара посматра небо усред подне, види звезде на небу. И ја посматрам из моје полутаме људе, и људи ми се чине звезде, блиставе, сјајне звезде, које горе и круже, непрекидно пламте и круже, једна с другом, једна за другом, једна око друге. Док сам и сам учествовао у вртлогу живота, ја нисам знао да је живот тако леп и тако сладак. Од како сам изгубио ноге, добио сам очи. Да, ја видим овај живот тек од онда од кад сам сео у ову наслоњачу. Живот је тако леп, тако хармоничан!

- Болест није велико зло, а смрт није ни велико ни мало. Моје ноге висе на мени; не држе оне мене, но ја њих. Али има нешто што држи и мене, као што ја држим моје парализане ноге, без чега бих и ја сав био парализан. То је мој унутрашњи, душевни оптимизам. Моја душа дуго је била парализана. Њен вид био је парализан највише. Она није могла имати визију свецеле лепоте и целисходности овога света. Она је сама тумарала по мраку и мрачан јој се чинио цео свет. Једина њена ревносна делатност то је била служба телу, робовање телу. Тело моје вукло је душу моју за собом као ловац кера на конопцу; она је подскакивала, поигравала по прашини и по блату за телом, по жељи тела, по мирису тела. Ја сам имао здравља, но нисам га осећао. Имао сам очи, но нисам видео. Сунчани зраци смејали су се на мене, а ја сам се мрштио на њих. Звезде су ме гледале, а ја сам их мрзео и бојао се. Као кртица био сам, коју је неко избацио на светлост и ваздух, и која збуњена тумара тамо-амо и дрхтећи рови земљу, да побегне од Сунца и завуче се поново у таму подземну.

Хвала Богу, те се десио овај рат. И хвала Богу, те ме је непријатељ овако онеспособио. Тај непријатељ ми је највећи добротвор. Ја сам изгубио ноге, а добио сам душу. Како је мудар Бог! Он употребљује и најсуровије средство према нама, ради нашег највећег добра. Ја сам дао само ноге за душу. Да знате, колико више вреди душа од ногу!

Од како седим у овој наслоњачи и посматрам свет кроз прозор, ја сам средио своје мисли и своја осећања. Хаос је дуго владао у мојој глави и моме срцу. Да би човек могао видети ред у животу и свету, мора прво имати ред у себи. До тога реда у самоме себи ја сам тек дошао. Растерао сам хаос и истерао сам страх из себе. Некад ме хватао страх од кијавице; данас стоје

крај мене, да, стоје крај мене, две парализане ноге, негдашњи саставни део мене, и ја немам никаква страха. Један преврат десио се у мојој души. Сада, када сам постао најружнији, свет ми се чини најлепшим; и када ме цео свет сажаљева, ја почињем цео свет сажаљевати. -

Тако ми је говорио инвалид с мртвим ногама, који је судбом осуђен, да до смрти буде непокретан организам, као биљка. То је један млад човек, од 25 година, који ће моћи живети још 25 година. А живети још 25 година за њега значи преседети две и по деценије непомично, у наслоњачи, крај прозора, пред биоскопом живота. Колико би вас на ово рекли: Ја бих се убио, кад бих допао таквога стања? Извесно, многи.

Број самоубистава постаје из дана у дан све већи, и то и из далеко мањих разлога, него што је умртвљење обеју ногу. Мисао о самоубиству данас је нашла приступа у свима главама. Један гимназист се убија због слабе оцене, једна девојка због меланхолије, један старац због болести. Ми смо доживели за последњих неколико година неколико самоубистава лекара, професора, директора, држ. саветника, па чак и владика. Самоубиство је постало тако обична појава у данашњем времену, да сам ја једнога дана могао чути овакав разговор између два пријатеља:
Први пријатељ: Јеси ли чуо да је Н. Н. свршио?
Други пријатељ: Како? Да ли смрћу или самоубиством?

Васпитање ту игра главну улогу. Човек се може васпитати за оптимиста или за самоубицу. Наша генерација васпитана је више за ово последње.

Прво родитељи почну да спремају самоубице. Свет је овај рђав, шапће мајка свако јутро сину у уши. Људи су, сине, себични, пакосни и лажљиви. Избегавај људе, сине. Гледај само себе.

После мајке отац говори сину: Како је одвратно време напољу! Како је ружна дивља природа! Како су одвратна дела људска! Како је Сунце досадно! Како је живот мизеран!

А и отац и мајка понављају сину најчешће луде речи једног очајног песника:
„У свету, брале, нема љубави.“

Нема страшније осуде за свет од ове. Свет је створен из љубави, свет се одржава љубављу. Рећи, да у свету нема љубави, то је најстрашнија али и најлажнија осуда света. А на тој фрази једног пропалог очајника васпитала се цела наша генерација. Ви ћете наћи стотине младих и старих, који не знају Оче наш и нису прочитали ниједно јеванђеље, но нећете наћи ни десетине, који не понављају посведневно: У свету, брале, нема љубави. А онај, ко те речи понавља, не мисли на смех и радост, но на самоубиство.

Колико је наш свет, наш варошки, образовани и полуобразовани свет, затрован песимизмом, то показује најбоље расположење тога света после минулих ратова. После неслућених успеха ратних, који су и за сан, и за машту, били сувише велики и сувише лепи; после неслућеног пожртвовања и издржљивости наших широких народних маса, наши песници дељају онако исто суве и хаотичне стихове, као и пре свега тога. Притучени једним старим песимизмом, опаснијим од најстаријег реуматизма, наши стихотворци никако још не могу да се поврате и да отпочну певати. Млади људи, који су могли погинути у прошлом рату, и којима би се опет ускоро дала прилика да се жртвују за отаџбину, одузимају себи живот.
Родитељи продужују да говоре деци:
„У свету, децо, нема љубави.“

Учитељи и професори продужују да подништавају своје ученике, стављајући ове намерно увек на једну велику дистанцију од себе, скоро ближе стварима, школским инвентарисаним и протоколисаним стварима него себи. Једном речју: владамо се данас, после освећеног Косова, као после једног сна, а не јаве. Вучемо се, а не идемо. Посматрате на Теразијама како се наш свет креће: просто, вуче се, а не иде. Меланхолични, изломљени, равнодушни типови, могу се видети у већем броју на нашим Теразијама него ли у Лондонском Piccadilly или на берлинској Friedrichstrasse.

Наша радост увек је полужалост. Наш смех не личи на сребрну сунчану светлост, него на бледу, меланхоличну светлост месечеву.

Наш варошки свет не воли особито ни светлост ни ваздух ни кретање. Затворен собни живот је највише у обичају. Београдски паркови сразмерно мање се посећују празником него ли паркови ма које вароши западне.

Наша весеља и уживања не могу никако, а да не прећу у тамну област порока. Па и наш порок је горчији и туробнији од порока другог света.

– Ја нисам, – рекао ми је недавно један немачки новинар – ја нисам видео народ с тако мало праве радости у животу и с тако много туге и меланхолије, као што је народ српски. Одкуда то долази?

Одкуда збиља то долази?

Једним делом долази то од дугог ропства наших предака. Роб је увек тужан и брижан. Он се увек вуче, уместо да иде. Меланхолија предака – робова пренета је и на ослобођене потомке. Душа се наслеђује у оноликој мери у колико и тело. Другим делом долази то од неисказано тешког и неодређеног нашег државног и националног положаја за читаво једно столеће, а нарочито за последње 2–3 деценије.

– Бити или не бити! Та је дилема треперила више наших глава од рођења па до последњих, великих дана, као коб.

Трећим и највећим делом долази то од наших унутрашњих прилика, у школи, у цркви, у домаћем и јавном животу, то јест: од нашег васпитања. У инвалидском стању налазила се цела наша земља за неколико деценија; инвалидска нам је била и школа и црква, и друштвени живот и политика. Зато је и наше васпитање било инвалидско. Отуда и наш песимизам, наша туробност и невеселост! Ретко је који инвалид оптимист. Ја сам познао само једнога. Он има обе ноге парализане, и осећа страшне жигове у кичми, и седи у наслоњачи крај прозора, и посматра живот кроз прозор.

А ми не посматрамо живот кроз прозор,– како ми да не будемо оптимисти?

Оптимизам и песимизам, то су две различите оцене живота. Живот је велико добро, по оптимистичкој оцени, а велико зло, по оцени песимистичкој. Многима изгледа да између оптимизма и песимизма нема веће ни битније разлике него између плавих и црних очију. Један човек има плаве, други црне очи; тако је један човек оптимист, а други песимист. Није тако.

Оптимизам је срећа, песимизам — несрећа. Није највећа срећа, кад човек има здравље, и богатство, и пријатеље, и славу: највећа је срећа, кад је човек оптимист. Нити је највећа несрећа болест, или сиромаштина, или осамљеност и остављеност, или неправда, или ма каква недаћа и губитак; највећа је несрећа за човека песимизам. Оптимизам је химна животу, песимизам - химна смрти. Рефрен прве химне гласи: Вреди живети! Рефрен друге химне гласи: Не вреди живети!

Живети значи: мислити, осећати и радити.

Оптимизам понавља дакле: вреди мислити, осећати и радити.

Вреди мислити.

„Ако је ишта достојно богова олимпијских, достојно је мишљење“ - говорили су стари Грци. Платон и Аристотел и Стоици сматрали су мисао за врлину, и то за врховну врлину. Сократ је сматрао својом мисијом научити људе мисли и расуђивању. Скептици су први порекли вредност мисли. Они су први песимисти у погледу мисли. Људи не могу доћи до истине, тврдили су скептици. Људске мисли су шимере, које лебде на површини свих ствари. Ми не можемо имати мисли адекватне стварима. Наше мисли су обманљиве и неверне копије онога што постоји. Тако су учили Пирон, и Монтењ, и Јум.

Но чак и њихова скептичка мисао није без вредности. Тамо, где се води направи брана, створи се дубок вир. Скепса је брана, која је помагала, да захуктани филозофи - систематичари успоре свој ход и удубе мисао.

Људи су увек долазили до потребне истине и живели од истине. Ниједно време нема сву истину, но ниједно време није без истине. Хегел је оборио фаталну заблуду, као да је свако идуће време у историји филозофије значило демант прошлога времена, и сваки идући филозоф рушитељ филозофије својих претходника. „Сви су филозофски системи истинити у ономе што тврде и неистинити у ономе што одричу“, говорио је Декарт. Људска мисао није толико моћна, да схвати и обухвати све, но ипак она је толико моћна, да може осветлити смртнима више простора и више времена, него што очи могу догледати. Мисли су непролазне и непропадљиве. Мисли се уткивају једна у другу и живе као једно живо ткање. Све мисли, које су се икад зародиле у мозгу људском, и данас се сунчају на земљи.

Вреди мислити, јер мисао је највећа моћ, коју човек поседује. „Ја волим тражити истину, него имати је сву готову“, говорио је Лесинг. Вреди мислити, јер мисао је истина и пут ка истини. Човек не може задовољити своју жеђ за знањем, јер то је жеђ за свезнањем. Човек никад не може знати све, но у сваком времену човек може имати онолико знања, колико му је потребно, да подржи свој оптимизам, а то значи - свој живот у том времену.

Као што мисли наше имају вредност, тако исто и осећања. На крају крајева човек је више осећајно него мисаоно биће. Човек се више влада по осећајима него по разуму. Сума наших осећања далеко је већа од суме наших мисли. По симпатији и антипатији (тј. по суми наших осећања у даном моменту) ценимо ми све ствари више него по разуму.

Љубав и пријатељство спадају у царство осећања. Тако исто и мржња, и туга, и страх, и радост. Оно што највише загорчава љубав и пријатељство, то је кобна мисао: И то ће проћи, и то ће имати свој скори, врло скори крај! Створење, које ја волим, затрпаће црна земља, и из лица, које ме сад греје топлије од Сунца, пронићи ће трава. Таква мисао највише трује сваки тренут радости, који нам љубав и пријатељство доделе.

Људи се никако не могу да навикну да посматрају све под углом вечности. Све што овај свет продукује, продукује за вечност. Љубав наша и пријатељство наше непролазни су као свет, и још непролазнији. Варају нас очи о пролазности свега, као што нас варају очи о кретању Сунца. Постоји једна интелигибилна средина, у којој све живи и све се креће. Она је сама по себи непокретна. Све што се креће у тој средини, оставља на њој свој неизгладив отисак. Тај отисак је потпуно адекватан стварности. Све што је икад живело на Земљи, живи и данас у тој интелигибилној, духовној средини; и све што данас живи, живеће вечито, опет у тој средини. Наша љубав и пријатељство не раскида се смрћу, но продужује се у једном далеко чистијем и узвишенијем и интензивнијем облику у другоме свету. Између тог другог и овог света границу чини једино наша кратковидост. Ми не видимо продужење овога живота после смрти, и зато нам смрт личи на маказе, које све конце и везе између мртвих и живих пресецају, и које и од нас сваки дан одсецају по један део, када нас растављају од наше љубави, нашег пријатељства и наше радости. — Ми не видимо, но ми можемо да видимо. Можемо да видимо својим духом сад за сад, а иде време и ускоро ће доћи, кад ће и за наше физичке очи бити видљив духовни свет. Вредност осећања биће вечита као и вредност мисли.

Исто је тако вечита и вредност дела људских. Ниједно дело људско није изгубљено, не само дело Павлово и Саладиново и Карлово, но ни дело ма ког кројача или зидара из предграђа Београда, или Париза, или Лондона. Сваки кројач мисли да он ради искључиво за себе! То и мисли, то и осећа. У самој ствари сваки кројач ради прво један опште користан посао, а потом један посао, користан по њега лично. Радом његових руку одењуће своје тело толики и толики број људи.

Један зидар зида дом, у коме ће други људи живети и радити, и рађати се и умирати. Он га зида у мисли, да само себи користи.

Један тежак сеје жито у намери сасвим себичној. Међутим, десетине и стотине уста нахраниће се хлебом, који он производи.

Један убожјак прави свирале, уз које ће други свирати, а трећи се на свадби и слави веселити, или у тузи и јаду тешити.

Једна Пироћанка тка ћилим, да заради новаца. Тај ћилим ће у кући богаташевој увеселљавати очи многих гостију.

Ми смо сви ткачи историје, браћо моја, ми смо ткачи историје и ткање једног вишег ткача. Сви дани, који сачињавају прошлост, сами по себи не би ништа значили без ткања, које је у њих уткано. Време само по себи ништа није без ткања светског, које га испуњава као његова садржина. Усред тога ткања времена налазимо се и ми. Ми ткамо и уткивамо се целог живота. Наша досадашња прошлост јесте наше досадашње ткање. Свако наше досадашње дело, и свака реч, и сваки осећај уткан је у велико ткање прошлости. Ниједан покрет нашег тела није изгубљен, нити иједна помисао. Сва наша херојства и наше подлости стоје чврсто уткане у прошлости. Наше радости и наше болести, наша страдања и разочарења, обмане и самообмане, сузе и осмејци, амбиције и интриге – све, апсолутно све постоји у прошлости, уткано једно кроз друго или једно поред другога. У том огромном ткању прошлости не стоји само историја људи но и историја целога света, од сунаца до атома.

Помисли, пријатељу мој, шта си ти уткао у то велико Божије ткање? Понављам: све твоје речи и дела и помисли чувају се у најсигурнијој ризници. Јеси ли уткивао грех, грех ти се и чува; јеси ли чинио добра дела, то стоји урезано у историји неизгладљивије него да си у мермер запарао; јеси ли лагао и клеветао, - прошлост то исто тако брижљиво чува као и битку код Аустерлица; јеси ли крао новац или љубав, јеси ли помишљао на убиство или прељубу, – то је тако исто јасно у прошлости као што је јасно твоје данашње присуство у овој цркви. Можда су људи то заборавили, можда си и ти сам то заборавио – то је природно уосталом: сви ми заборавили смо већи део свога живота – но не уздај се ништа у наш људски заборав: ми нисмо ни постављени за чуваре историје, но за ткаче ове. Прошлост чува Онај, који не може заборавити ништа; прошлост је под кључем Врховнога Ткача, који ревносно бди над сваким концем у своме ткању. Ти би желео, пријатељу, да понеки конац из своје прошлости истргнеш и уништиш. Узалудна је твоја жеља. Ништа се од онога што је било не може ни истргнути нити уништити. Ти се кајеш за неки грех из прошлости; добро је кајати се, но неправилно је мислити, да ће се кајањем у садашњости изгладити неки грех из прошлости. Грех остаје на свом месту, а крајње на свом. Кајање користи будућности, не прошлости. Кајање није гума за прошлост (таква гума не постоји), кајање је обновљење савести за будућност. Или ти би желео, пријатељу мој, да своја дела уздигнеш, а дела твога ближњег омаловажиш. Веруј ми: твоја је жеља утопија, – свачија дела стоје на заслуженој висини у историјском ткиву, ни за сантиметар више ни за сантиметар ниже. У прошлости нити се што брише нити се што поправља: историја је једина књига, која се пише без коректура.

– Ја нисам дошао да порушим, изјавио је Христос још на почетку своје учитељске мисије. Христос је разумевао историју. Он је знао, да се ништа не може порушити од онога, што припада историји. Закон и пророци уткани су били у ткиво историјско, и нико их није могао из тога ткива извући и порушити. Ни закон ни пророке није Христос стога ни намеравао рушити.

Речи моје, браћо, назвали су неки речима оптимизма. Ја се не могу бранити од овакве оцене. Оптимизам је ореол и хришћанске филозофије и хришћанске историје.

Оптимист је био Оснивач Хришћанства, и то највећи од свих оптимиста на свету. Он није био оптимист само у светлим тренуцима свога живота, онда: кад је свадбовао у Кани Галилејској, или кад је засипан цвећем у Јерусалиму, или кад је у тихим часовима посматрао

лилије у пољу, или кад се под звезданим сводом возио по Језеру генисаретском у кругу људи, који су га обожавали. Не само тада, но Он је остао оптимистом и онда, кад је. напуштен од свију, сам се молио Богу у оној кобној ноћи, на почетку трагедије; и онда. кад је вучен од Ирода до Пилата, извиждан и исмејан; и онда, кад је трнов венац запарао његову божанску главу; и онда, кад је под крстом тешким остављао за леђима својим Јерусалим, који га је испраћао кикотом и проклетством и немоћним сузама женским; и онда најзад, кад се чаша горчине прелила и кад је ушла у историју реч Голгота.

Оптимисти су били, и хришћански мученици. Мученици и великомученици били су оптимисти, - како ми да будемо песимисти? Оптимисти су били они, који су се у римским циркусима борили са дивљим зверовима на увесељење Цезара. Оптимисти су били они, који су горели у катрану по парковима, на увесељење Цезара и његових жена. Оптимисти су били они, који су на точку истезани и у земљу живи укопавани. Оптимисти су били они, који нису знали за равноправност, и слободну штампу, и хуманост, и друштва чак и за заштиту животиња. Како ми да будемо песимисти? Зашто ми да будемо песимисти?

Оптимиста је било истина и међу старим, класичним мислиоцима и песницима. Но то је само оптимизам метафизички и појединачни. Оптимизам хришћански пак, то је опробани оптимизам и оптимизам многих. Оно прво је злато новоковано и брижљиво чувано и глачано сваки дан да би сјало, ово је злато, које је прошло кроз блато и прах, кроз воду и ватру, кроз смолу и крв, и опет остало блиставо и чисто злато.

Класични писци су само мислили и у мисли - и због мисли - били су оптимисти.

Хришћански мученици су на ватри горели и викали: Ми ипак верујемо! Они су од зверова били растрзани, и шаптали су: Ми се ипак надамо! На крст су распињани, и јецали су: Ми ипак љубимо! Њих су гонили и зли и добри цареви: и Нерони и Трајани, у Азији и Африци, на Балкану и у Британији; презирали су их као прокажене, одбацивали их као непотребно камење, отресали их као прашину с ногу. Учени их нису хтели разумети, моћни их нису хтели саслушати, богати их нису хтели заштитити. Сав је свет био глув за њихове молбе, дивљи зверови имали су више пријатеља од њих, мртви у гробу нису завидели њиховом животу. Па ипак они... док је се земља колутала по етру огледајући се на Сунцу и носећи свој црвај на себи... они су дизали своје погледе Сунцу и говорили: - Ми ипак љубимо, и надамо се, и верујемо. Ми љубимо овај мученички живот, и надамо се у бољи, и верујемо у Једнога Моћнога, који је виши од Сунца и који броји све болове наше и све неправде наших мучитеља. То одбачено камење, које су ногом одбацили зидари ондашњег друштвеног живота, узео је Божански Зидар васионе за темељ својој цркви, тој највећој грађевини оптимизма, која је на земљи сазидана.

Хришћански оптимизам није само једна духовита теорија, то је оптимизам опробан и доказан. Оптимизам платонски и стојички односи се према оптимизму хришћанском као сан према јави, или као бајка према стварности.

Ја се не бих звао Хришћанином, кад не бих био оптимист. Или ако бих се звао, не бих истину говорио. И ви сви узалуд се називате Хришћанима, ако нисте оптимисти.

Хришћанство је највећи систем оптимизма, за који свет зна. То је систем вере, наде и љубави. То троје само спасава: вера, нада и љубав. А вера, нада и љубав - то је оптимизам... Дакле, једино оптимизам спасава.

Без оптимизма ми смо без вере. А без вере су били стотине волова, који су јутрос заклани на кланици.

Без оптимизма ми смо без наде. А без наде су угашене звезде у васиони, које се као гробови вуку за светлим и живим звездама.

Без оптимизма ми смо без љубави. Без љубави је и пустиња Сахара, у којој жедан лав риче тражећи воде, и не нашав гризе своју шапу док крв не потекне, и лиже слану крв, да угаси жеђ.

Шилер вели: Todte Grappen sind wir, wenn wir hassen. Götter, - wenn wir liebend uns umfassen.

Без оптимизма ми смо инвалиди. Већи је инвалид човек без оптимизма, него човек без ноге. Бог је створио овај свет најбоље што је могао. Овај свет је као једна концертна сала за оптимиста, а као болница за песимиста. Први чује непрестано свирање валцера у овоме свету, други - свирање жалосног марша. Први види цвеће, други ђубре. Првоме падну зраци сунчани на лице, и загреју му и осветле душу; другоме остаје иза обасјаног лица душа хладна и мрачна. Будимо оптимисти, браћо и сестре, јер Бог је из оптимизма створио овај свет, (јер нема никаквог стварања без оптимизма). Погледајмо дању у земљу, и ноћу у небо, и верујмо и дању и ноћу у Бога. Постоји Творац света и Отац наш, - то је основ нашег оптимизма.

Будимо оптимисти, јер смрт није тако страшна, како страшљивци причају. Свако семе иструли пре него што из њега никне цвет. У смрти ми трулимо, да би потом цветали у новом животу. Ми смо деца бесмртнога Оца, те смо и сами бесмртни. Какав би то био отац, који не би рађао децу сличну себи? Који би живео милијарде милијарди година, а имао синове, чији век не достиже ни стотину година?

Будимо оптимисти, јер ниједан праведник неће отићи у пакао, нити иједан непокајани грешник, у рај. Да би човек могао ући у рај, прво рај мора ући у њега. К паклу греди онај, коме је већ пакао унутра, у души. Рај није јело и пиће, но нешто слађе од тога - бесмртна радост и божанска узвишеност. Пакао није котао, у коме се кувају људи, но нешто страшније од тога: то је вечита жалост и унутрашња грижа савести. Казна грешника и награда праведника — то је највиша математика васионе.

Будимо оптимисти онда, кад страдамо, јер страдање наше никад није бесциљно и бесмислено; оно је важан фактор у општем животу човечанства; оно је једина плата, којом ми плаћамо улазницу у ово светско позориште, које је Бог осветлио многим Сунцима и украсио многим чудесним сценаријама. Мене је трипут у животу страдање довело до саме смрти. И ја вам могу посведочити, да ни таква страдања нису била неподношљива и страшна. Ја их се радо сећам, јер она ми чине живот данас лепшим, а душу моју поноснијом и јачом.

Будимо оптимисти кад губимо као и кад добијамо, кад остаримо као и кад смо млади. Сваки узраст има своју величину и своју нарочиту лепоту. И сребрне седе власи преливају се према Сунцу исто као и црне. И душа једне старице од 80 година вибрира при радости и жалости онако исто као и душа једног младог и бујног створења. Будимо оптимисти као Хришћани, јер у нашој вери налазили су утехе највећи очајници, инспирације - највећи уметници, осветљења и путовођства - највећи и најбољи људи последњих деветнаест столећа.

Будимо оптимисти као Срби. Пет столећа гледали смо ми у прошлост. Сад је свучена завеса, и ми можемо погледати и у своју националну будућност. Ми нисмо први међу народима, али нисмо ни заборављени од Онога, који ствара историју. Наша улога у историји значајна је, и постаје све значајнија. Наш национални идеализам није груб ни шовинистичан. Он почива на расним и општечовечанским тежњама, Кад се боримо за слободу робља, ми се боримо за Божију ствар, јер Бог је Отац слободних, а не ропских душа и тела.

Будимо оптимисти, ако не желимо да будемо инвалиди душом, тј. далеко гори и тежи инвалиди од онога инвалида - оптимиста, који без ногу у наслоњачи седи и кроз прозор посматра живот.

Будимо оптимисти у мисли, јер само оптимистичка мисао досеже до Бога.

Будимо оптимисти у осећањима, јер оптимизам је лек жалости и извор праве и вечите радости.

Будимо оптимисти у делима нашим, јер дела наша се уткивају у дела Божија, и остају вечита као и дела Божија.

Будимо оптимисти, јер живот је оптимизам, а ми, људи, најбољи смо стубови и најлепши израз живота.
Оптимист бити значи живети и живот праведно ценити.

БЕСЕДА О ВАСКРСЕЊУ МРТВИХ

Говорена многим застрашеним од смрти и неутешеним од овога живота.

Неће Те мртви хвалити, Господе, нити они који сиђу онамо где се мучи. Него ћемо ми благосиљати Господа од сад и до вијека.

Псалм 114, 17 - 18.

Кад је убеђење у бесмрће тако неопходно за биће човеково, то свакако оно и јесте нормално стање човечанства, а ако је тако, то и само бесмрће душе човечије постоји несумњиво. Речју, идеја о бесмрћу то је сам живот, живи живот, његова крајња формула и главни извор истине и правилног сазнања за човечанство. Љубав к човечанству сасвим је немислива, непојмљива, и сасвим немогућа без вере у бесмрће душе човекове.

Достојевски

Heilig, heilig, heilig bist du, Got der Grüfte! Wir verehren dich mit Graun! Erde mag züruck in Erde stäuben Flieht der Geist doch aus dem morschen Haus.

Schiller

Сви ваши погледи упрти у мене, драга браћо, изражавају данас само једно једино питање: Има ли васкрсења мртвих? То питање ставили сте ви много пута науци и филозофији, и уметности и историји, и спиритизму и хиромантији. С душом испуњеном разноликим несигурним и колебљивим одговорима ви се обраћате данас цркви с истим питањем:
- Има ли васкрсења мртвих?

Вама се жури с одговором, јер смрт жури у сусрет вама; јер смрт сваки дан тумара по овоме граду и одводи собом један замашан број малих и великих, које не враћа више. Ви сте сви као на лутрију стављени у овоме животу; смрт се шета по становима вашим и извучене згодитке своје купи. Њени згодици то су ваши родитељи, ваша деца, ваши пријатељи, и ви сами. Ваше најмилије и најдраже, пуне топлине и смисла, пуне слатке нежности и привлачности и колорита, претвара смрт на очи ваше у круте воштане фигуре. Вама је досадан данашњи дан и ви сте нестрпљиви да га што пре замените са даном сутрашњим, у забораву, да је са сваким даном лутријски точак смрти ближи вашој нумери. Изаћи ће најзад и ваша нумера, и смрт ће је погледати својим равнодушним очима, засићеним људима, погледаће је и однеће је. И ти ћеш, пријатељу мој, лежати пред пријатељима својим као воштана фигура. И пријатељи твоји ставиће ти у хладне руке свећу и стајаће у круг око твоје главе. Стајаће и туговаће:

- Гле, пријатеља нашег, који је био тако покретан, и разговоран, и светао, и топао, и мио! Гле, како сад лежи пред нама као једна минерална маса, непокретан и ћутљив! Његова светла душа нема више ни онолико светлости колико ова танка свећа у рукама његовим, нити његово топло срце има онолико топлине колико мајушни лелујави пламичак од свеће.

При виду мртваца ви се сви питате, браћо: има ли збиља васкрсења мртвих? Па и кад се удаљите од мртваца, и кад вам се хладан мртвачки зној осуши на челу и сузе у очима, кад одете за својим дневним пословима и бригама, кад ткате, или шијете, или читате или пишете, или

зидате или земљом управљате, вама често упада у обичне мисли и необична мисао о смрти и васкрсењу мртвих.

Једна мајка ставила ми је недавно питање: Има ли васкрсења мртвих? Њен син се борио под Битољем и погинуо. Она је ходила и на бојном пољу откопавала гроб по гроб, да би нашла сина свога. Мртваци су већ дуго лежали под земљом и били су сви изједначени међу собом и изједначени са земљом. Мајка је познала свога сина по једном медаљону на грудима. По једној ствари познала је сирота онога, кога није могла познати више по лицу. Чак и одело изгледало је бесмртније од човека, који га је носио. Мајка није могла плакати: разорни ужас смрти остаклењо је њене очи и замрзао њену душу. Пред њом је лежала једна језовита тајна. Један живот угљенисан и уиловачен. Од човечијег створа, који је некад био саставни део њеног тела и њене душе, од човека, који је њу мајком звао, који је оружје носио и битке био, указала се очима њеним једна земљана безоблична маса, која се мешала са земљом и у коју се увлачила земља. Једна пасивна земљана маса, која није више осећала сродство ни с ким изузев земље. Једва се усудила мајка да дохвати сина рукама. Хтела је бар помиловати ту грубу успомену на њеног лепог сина. Но тргла се као од ружног сна: прсти се нису могли задржати на површини, но упали су намах дубоко у гнило тело као у трулу дињу. Обузео је мајку страх. Она је осетила једну непреходну провалу између себе и свога сина. Ништа свога и ништа милога није она могла видети у том отвореном гробу, у тој мрачној, подземној хемијској лабораторији. Дошла је скрушена, и кад ми је испричала страшан призор, поставила ми је питање:

Има ли васкрсења мртвих?

Поставила ми је ожалошћена мајка оно исто питање, које ми ви, браћо, данас погледима својим постављате.

Како да вам одговорим?

Ако бих вам говорио језиком песимиста и очајника, ја бих вам одговорио: не, васкрсења мртвих нема.

Ако бих вам говорио језиком близоруких резонера, ја бих вам одговорио: васкрсење је једна шарена бајка старих и нових времена.

Језиком робова и бедника, мучених и гоњених на правди у овоме животу, ја бих вам рекао: Васкрсење мртвих је неопходна потреба ради рестаурације правде.

Језиком Сократа и Платона, најмудријих људи старога доба, ја бих вам одговорио: Да, душа је бесмртна, смрт је буђење из сна и прелаз у свет идеални.

Језиком Дантеа, највећег песника за тридесет минулих столећа, одговорио бих вам: Ја сам целог живота гледао и опевао тај други, смрћу преображени и Богом васкрсли свет мртвих.

Језиком Микеланђела и Рафаела ја бих одговорио: Највећи скулптор и сликар посветили су цео свој гениje и живот служби цркве, тј. институције, која се заснивала сва на догми о васкрсењу.

Језиком Канта, највећег философа новога доба, ја бих вам рекао: Живот после гроба је једна неминовност, која се заснива на закону органском и моралном. Кад би се живот прекинуо смрћу, прекинула би се отпочета еволуција у овоме свету; кад би се живот уништио смрћу и најкатегоричнији закон, закон савести и морала, био би уништен.

Језиком садашњег председника академије наука у Лондону, Оливера Лоџа, који је недавно држао једно предавање о бесмрћу људске душе, језиком тога чувеног физичара, ја бих вам рекао: Над физичким светом постоји један свет духовни, чији свесни чланови постајемо ми после смрти.

Језиком недавно умрлог Ломброзе, славнога антрополога и психијатра, ја бих вам одговорио: Спиритизам је истинит; постоји духовни свет, који се меша са овим физичким светом и учествује у животу овога.

Хоћете ли да вам одговорим језиком индијских пагода, или египатских пирамида и мумија, или арабских џамија, - језиком Мухамеда и Ћабе, или језиком персијског пророка Заратустре, или језиком групе храмова на Акрополису, или оних на форуму римском, или језиком друидских олтара норвешко-британског севера, – одговорићу вам једно и исто: Ми ћемо бити живи и суђени после смрти.

Желите ли одговор на језику разума, он ће гласити: Мртви треба да васкрсну.

Или желите одговор на језику инстинкта, он гласи: Мртви морају васкрснути.
Или одговор на језику вере, он гласи: Мртви су већ васкрсли.

Но ја сам позван, да вам говорим једино у име Христове вере, и ја ћу вам дати одговор у име ове вере. Он гласи:

– мртви треба да васкрсну,
– мртви морају васкрснути, и
– мртви су већ васкрсли.

Мртви су већ васкрсли! То је важно. То су тврдили апостоли Христови у педесети дан после смрти свога Учитеља. О, кад би Бог дао и мени пламени језик као апостолима, да вас загрејем вером у васкрсење мртвих, да подигнем срца ваша из дубине сумње и очајања, и осветлим очи ваше, те да кроз хладне и мрачне облаке смрти видите вечиту светлост живота!

Пламени језик добили су апостоли онда, кад су очима видели свога Учитеља после смрти – то је њихов доказ. Они се не служе у доказивању ни математиком ни логиком, но најгрубљом емпиријом. Њихови су докази сасвим чулне природе. Да ли је то што су они чулима својим опазили нелогично и парадоксално, они неће да знају! Они знају само оно што и тврде, наиме, да су својим очима видели жива човека, који је као мртав пре тога у земљи био сахрањен. Ко тражи од њих да докажу да су видели, тај тражи да се најјачи доказ доказује доказима слабијим. Јер у овом случају и математика и логика слабији су као доказ од једног виђеног факта. За сваки виђен факт довољно је данас само два сведока на суду. Међутим овде нису два, но дванаест. Они не доказују тај виђени факт ничим, али они га потврђују целим својим животом и радом. Они посвећују цео свој живот проповедању онога, што су очи њихове виделе. Они због тога напуштају своје огњиште, своју породицу, и своју отаџбину, и излажу се због тога страшним поругањима и гоњењима и трпе најужасније муке, и због тога најзад мученички и умиру. Да су апостоли тврдили васкрсење Христа из мртвих, и зато тврђење добили мермерне палате поред Иродове у Јерусалиму, или звање сенатора у Риму, одмах би се њихово тврђење обелоданило као лажно и разумљиво. Но њихова проповед добија вид истине од онога часа, од кад они почињу тој својој проповеди жртвовати и своје имање, и време, и пријатеље, и здравље, и своју срећу, срећу малих и вредних људи, склоњених од зависти и све, све. Кад су први пут апостоли проговорили о васкрсломе Христу, људи су се смејали и називали су их пијаним. Кад су други пут проговорили, људи се нису смејали, али су их могли назвати потплаћеним. Кад су их људи ставили на муке и опет чули исте речи из њихових уста, тад су се замислили. И тек кад су их људи видели, да и крв своју не жале да пролију за речи о васкрсењу, поверовали су им. Не логика, но крв мученика доказала је васкрсење Христово.

Али не треба ниуком случају мислити, да су апостоли сматрали проповед своју о васкрсењу мртвих као неки фантастичан и зато привлачан декорум својој моралној проповеди, која би тобож за њих била главна. Не; напротив, они су свуда истицали факт Христовог васкрсења као главни факт, који они знају, као највећу новост, коју они доносе, и као најспасоноснију благовест, која треба да постане нов основ људској правди и срећи на земљи. Апостол Петар почиње сваку своју реч народу понављањем историје о Христу распетоме и из мртвих васкрсломе. Апостол Павле пише Коринћанима: Ако Христос није васкрсао из мртвих, онда је луда наша проповед, луда је такође и вера ваша (1 Кор. 15, 4). Исто тако и за нас вера у васкрсење мора бити главна ствар. Јер без тога сва остала вера наша је луда и излишна. Луда је

без тога и проповед моја. Онда бих ја пред вама овде личио на воденицу, коју вода тера, а која ветар мење. Ја бих био најмизернији створ на земљи, кад бих вам проповедао васкрсење, а сам у њега не веровао. Ја бих био најнедоследнији човек на земљи, кад бих вас саветовао: Будите оптимисти, јер мртви су иловача и ништа више до иловача! И био бих човек у највећој заблуди, кад бих вас учио: Будите праведни, јер правди и неправди једнако бива у смрти, јер смрт не доноси ни награду ни казну нити ишта боље од вечитог мрака и вечитог сна без пробуђења.

Да ли је смрт донела Христу вечити мрак и вечити сан без пробуђења? Ако јесте, онда је смрт понор, у коме се сви људи губе, а живот само моментално и бесциљно тумарање и жалосно заигравање око тог понора.

Ако Христос није устао из мртвих, онда нико од мртвих није устао: онда је земљина кора једна велика надгробна плоча, на којој смо ми само бледи натпис над прахом наших предака.

Ако Христос, распети на Голготи у време Понтија Пилата, није у овом часу жив, онда је сва хришћанска вера једно лажно бајукање и једно дадиљско уљуљкивање човечанства у царство снова и призрака.

Онда нашто црква у сваком селу и граду Европе, нашто црква и молитва? О шта је онда нада, до дим, и љубав шта је онда до бесмислица. И цео живот шта је онда до дим и бесмислица? Шта је онда хришћанска уметност до овековечење лажи? И хришћанско благородство – до неосновано мекуштво?

И апостоли Христови шта су друго до занешењаци?

Данте – болесна сањалица?

Кант – незналица?

Оливер Лоџ – рђав логичар?

Ломброзо – обманути спиритист?

А ми сви, сви – наследници болесне сањарије и незнања и глупости и обмане?

Но покушајте да озбиљно замислите Христа мртвим за ових деветнаест векова: да ниједне молитве упућене њему он није чуо, и да ниједној литургији, на којој се име његово величало, он није присуствовао, и ниједан бол не саосетио, и да је за пуних деветнаест векова тај Христос, док смо му се молили, док смо пред њим клечали, док смо га обоготворавали, био глув и нем, као иловача.

Не, то није могуће замислити. Оволики живот, заснован на Христу, није се могао засновати на смрти, но на животу. Толико импулса, колико је дао Христос свету, није могао дати човек, који је живео 33 године и потом се претворио у једну прегршт пепела. Толико напредних револта и духовних преображаја у свету могао је произвести само онај, који је живео и живи заједно са својим делом кроз сву историју, до данас, који жив вечито бди и лебди над својим делом. Тако свемоћан владар људске историје и господар људских мисли и срца могао је постати само човек, који је се после смрти показао као жив и тиме утврдио убеђење код људи, да смрт не значи уништење живота но само прелаз из једног живота у други.

Живи Христос је гаранција наше вере. Христос, који је живео тридесетину година у Галилеји и Јудеји, није учинио ни милионити део оних чуда, која је учинио Христос, који се после смрти јавио својим ученицима. Овај други Христос управо и засновао је Хришћанство. Овај други Христос је главна гаранција наше вере у смисао живота и васкрсење мртвих.

Некима се пак чини ова гаранција сувише стара и сувише удаљена временом и простором, те траже нове гаранције. Ја велим, то је главна но не и једина гаранција.

Није се једини Христос видео жив после смрти. Спиритизам је постао у наше време религијом неколиких милиона душа у свету. А спиритизам се заснива не само на визијама прошлим, но и садашњим. Спиритизам је једним делом својим заблуда, но он се не држи и не шири због заблуде но због истине, која је у њему. Око сваке истине увек се нагомилавају многобројне заблуде, као лептири око пламена свеће. Основна истина спиритизма јесте да

постоји један виши духовни свет, који стоји у непосредном додиру са овим физичким светом. Закључак од ове истине јесте, да ћемо и ми по смрти бити чланови тога вишег, спиритуалног света. Стотине и хиљаде и стотине хиљада примера појава духова, почев од појаве Самуила цару Саулу па до спиритистичких појава нашег времена, које су проучили и објавили научници и философи: Крукс, Фехнер, Ломброзо, Џемс и други, представљају једну јаку емпиричку и научну подлогу за веру у бесмрће. Спиритизам ништа друго није до покушај, да се опитом докаже главна истина вере хришћанске, и сваке вере, - бесмртност. То захтева модерно време. Модерни начин мишљења захтева да се све документује као истина опитним научним сазнањем. Модерни људи неће да верују док не виде и не чују и руке своје у ребра васкрслих не положе. То има и своју добру страну. Но то показује и огрубели смисао за један више идеолошки начин сазнања.

Људи су и пре Христа и пре организованог и раширеног спиритизма веровали у живот човека после смрти. Прости људи су долазили до те вере инстинктивном слутњом, а философи још и логиком ствари.

И у нашем срцу као и у срцу наше браће старих Египћана и Индијанаца, постоји та инстинктивна слутња, зажежена у нама од почетка као највеће пророштво највеће стварности, која има да дође. И у нашу памет, као и у памет наше браће старих философа свих народа, може се сместити та иста логика ствари, по којој смрт не значи прекраћење, но измену и продужење живота.

Инстинктом су прво људи наслућивали све велике ствари, које су доцније пронађене. Инстинктом вођен Коломбо је пронашао нову земљу, Стефенсон железницу, а трговац Шлиман стару Троју и Пријамово благо. Инстинктом су људи наслутили и подземну вожњу и ваздушну лађу. Бергсон, савремени француски философ, инстинктом доказује бесмрће човечије душе. Инстинкт нам каже, да смо ми бесмртни, а инстинкт не вара ни појединце, како да он превари цело човечанство? Цело човечанство се инстинктом нада новом животу после смрти. Немогуће је и замислити, да се тако свеопшти инстинкт може варати. Јер кроз инстинкт говори само Божанство, а Божанство не вара но говори вечито истину.

Инстинкт наш показује се још непогрешнији тиме, што га и логика ствари подржава и његово пророштво потврђује.

Да ли допушта логика ствари, да Бог може извршити самоубиство? То нико од вас не може рећи. Бог је вечити носилац живота целе васионе. Самоубиство Бога је, дакле, савршено немисливо. То је прва премиса.

А друга гласи: Сваки појединачни живот јесте живот Божији. И мој и твој живот, као и живот свију нас јесте живот Божији. Бог стоји према сваком појединачном животу или као целина према делу, или као портрет према минијатури. Свеједно. Главно је, Бог живи у сваком појединачном животу. Ако би смрт значила уништење једног појединачног живота, она би значила за Бога самоубиство. Јер уништавајући мој живот, Бог би уништио самим тим и свој. А пошто на крају крајева сва жива бића морају подлећи смрти, то би на крају крајева и Бог извршио дефинитивно самоубиство.

А из тога следује закључак: Смрт је немоћна над нашим животом, као и над Божијим.

Но нашто доказивати бесмрће живота? Гле, ниједан велики верски гениј у историји света није доказивао две ствари: Бога и бесмрће. Ни Конфуције, ни Орфеј, ни Мојсеј, ни Мухамед, нити апостол Павле. За све њих живот после смрти био је тако очигледан, да га они нису могли доказивати. Јер онолико је исто тешко колико непотребно доказивати ствари очигледне. Они су сви говорили не као логичари и научници, него као сведоци једног другог света. И Христос није доказивао ни Бога ни живот после гроба. Он је био сведок и једног и другог. Он је гледао и опажао и сведочио оно, што је видео. Врата будућности пред њим су била отворена, и он је видео себе жива после смрти. Видео је себе где ходи на облацима, окружен вишим духовима, у

светлости и слави. Видео је ангеле своје, где трубама буде мртве и сабирају их на суд са све четири стране света. Он је то видео и на то указивао, но ништа није доказивао. Ко је имао очи за духовни свет да види, тај је видео. Ко није имао, томе није могло бити доказано.

Највећи људи у историји били су и највидовитији. Највидовитији били су најрелигиознији. А најрелигиознији су давали облик људском животу. Ми морамо, браћо, поћи за највећим, највидовитијим и најрелигиознијим. Ми морамо корачати за њима с поверењем. Бог неће дати њима, да у пропаст отиду, а они неће дати нама, да залутамо.

Бог је најглавнији јемац нашег бесмрћа, нашег васкрсења после смрти. Наш живот је његов живот. Наш живот је њему мио и драг као његов сопствени. Као свој сопствени живот он га не само неће но и не може уништити. Бог није створио живот, да би имао шта уништавати. Бог воли да покаже своју творачку моћ, а не разорну, сазидајућу, а не рушећу. Све што је створио Он је створио да се развија и живи. Сви смо ми судови божанског живота, који се постепено шире тако да све више захватају у себе тога живота. Све више прелазимо ми у Бога и Бог у нас.

Смрт није ништа друго до подстрек животу. Смрт чини живот интензивнијим. Смрт није господар но слуга, слуга Бога и живота. Наша планета није царство смрти, но поље, на коме је смрт најомрзнутији аргатин. Толико ми верујемо у живот, да чак и смрт представљамо као живу. Сликари сликају смрт као једно скелетно биће, које иде с косом и коси по ливади живота. Или је представљају као мрачног ритера, који на коњу гази по људском мравињаку. Или као свирача с виолином, који мађијском свирком привлачи људе себи и одузима им живот. У сваком случају, дакле, наша машта представља смрт као живо биће. Како је то нелогично веровати да смрт живи, а ми умиремо! Како је нелогично сматрати смрт, која је противник живота, бесмртном, а нас, који смо носиоци живота, смртним!

Међутим логично је мислити, да је наш живот независан сасвим од те озлоглашене и уображене „мрачне“ силе, која се смрћу назива, а зависан потпуно од Бога. И логично је мислити, да је за нас боље зависити од Бога него зависити од себе самих. Јер зависити од Бога значи зависити од бескрајног ума и доброте, од савршене љубави и хармоније, од очинског срца, од правде и светлости, од сталности и вечности. А зависити од себе самих за нас значи зависити од незнања и зла, од мржње и меланхолије, од гордости и несталности, од таме и колебљиве времености. Циљ, који је Бог поставио смрти извесно је бољи од свих циљева, који би јој ми могли поставити. Она треба да разложи, да би се сложило; да разгради, да би се саградило, да успава, да би се пробудило.

Ми смо од земље постали и опет у земљу одлазимо. Нека нас ништа не плаши то, што у земљу одлазимо. Земља је чиста и невина; гроб на њој није хладнији од колевке. Земља је једно сложеније тело од нашега и један сложенији дух од нашега. Земља је наш ангео хранитељ, наш добри, крилати архистратиг, који се у лету своме око Сунца купа непрестано у сунчаној светлости. На крилима својим носи он нас, децу своју, око великог светила васионског. Он лети заједно с нама, пун духа и љубави и радости животне, он живи сав, скроз. Земља је сва жива, скроз. Дух Божији је непрестано на њој и у њој. Дух Божији је непрестано оживљава. Разбацане кости по земљи плаше очи но не дух. Иструлело месо под земљом плаши човека но не и Бога. Јер од једног погледа Божијег све разбацано се сједињава и све иструлело оживљава.

Сетите се чувене визије пророка Језекиља, ког је рука Микеланђела бојом овековечила. Бог показује пророку долину пуну мртвачких костију, и пита га:

„Сине човечији, хоће ли оживети кости ове? А ја (говори пророк) рекох: Господе, Господе, ти знаш.

Тада ми рече: Пророкуј за те кости и кажи им: сухе кости, чујте реч Господњу,

И пророкова како му се заповеди, и уђе у њих дух, и оживеше, и стадоше на ноге, и беше војска врло велика (Јез. 37, 1 - 10).“

Признајмо, браћо, Бога за господара живота, Бога, а не смрт.

То признање одвешће нас поверењу према Оцу нашем небесном, које ће испунити нашу душу радошћу и молитвом:

– Боже ми смо прашина, коју си ти оживео духом твојим. Поставио си нас у једну долину препуну мртвачких костију и трулог меса. Дај нам снаге, да можемо издржати наказни вид мртвих, чији ћемо број и ми данас – сутра повећати.

– Ти ћеш васкрснути нас мртве, Боже, као што си васкрсао Твог најбољег сина, Христа, брата нашег. Ти ниси рађао децу своју, Оче, да она само за тренут погледају по раскошном дому твоме, па да их после бациш у таму, у велику тамницу. Ти их ниси рађао да их тама гута. Ти си их рађао, да ти они буду другови у вечности.

– Не питамо те, Оче, у какво ћеш нас тело обући у другом животу, нити каквом ћеш нас снагом оживети. Не; но ми те само молимо: појачај наше поверење према Теби и нашу веру у живот. Јер све што ти будеш учинио од нас биће несравњено мудрије од онога што би ми учинили од себе. Твоји планови бољи су од свих наших жеља. Твоја моћ надмашава све наше уображење. Ти који имаш моћ да створиш, имаш моћ и да умртвиш, и ти који имаш моћ да умртвиш, имаш моћ и да оживиш. Створитељу живих и васкрситељу мртвих, створи у нама живим веру у васкрсење, јер без те вере ми смо живи мртваци, и посети нас после смрти, и ми ћемо мртви оживети. Само Ти вазда буди с нама, у животу и смрти, и ми ћемо вазда имати све што желимо. Јер ти си живот и животодавац, од увек и до века. Амин.

1. Проповед
О СЛУШАОЦИМА И ПРЕДМЕТУ

Ево и Сунце зађе, уморни мали мрави, и ви сте се већ збили у вашем обиталишту, спремни за сан и одмор. Дуге и дуге часове седим ја више вашег дома и посматрам ужурбаност вашу, а ви ме и не опажате.

Не плашите се! Нисам дошао ни да вас у раду узбуњујем нити у сну узнемирујем. Напротив, рад сам да своју љубав према вама засведочим једним корисним по вас делом. Да би вам сан брже дошао и повратио вам снагу, тако потребну вам за сутра снагу, ја хоћу да вас љуљушкам причама о оном роду коме ја припадам.

Нека вас не зачуђава величина моја, као што мене више не изненађује маленкост ваша. И ви сте велики као ја према неизбројним другим световима, који су испод вас; и ја сам мален према онима, који су изнад мене. Но једнаки смо у томе, што смо и ја и ви учасници овог чудног живота у истом времену и на истом месту. Ко је од нас пре избио на светлост и ко ће пре утонути у мрак, свеједно је; главно је, да смо ми видели и познали, да, главно је, да смо се бићу, облику, начину живота и чудним деловањима један другом начудили. Да се начудимо један другом и самом себи и да се познамо узајамно - томе нас гони природа наша.

Ко је и шта је та природа, о томе нећемо сад разговарати. Само једно: - Она је дубока, мали мрави, као што је дубок мрак вашег лавиринтског обиталишта, неисцрпна је она као и живот који из ње извире. Страх би вас подишао и сан би побегао од вас, кад бих вам причао о дубини и тајанствености природе. Но ја то нећу, пријатељи моји, не. Нисам дошао да улевам у вашу племениту душу страх, но дубљи светски смисао и храброст.

О човеку ћу да вам говорим, о цару земаљском, човеку. Ништа на овој планети нема чудније, о чему бих вам могао говорити, ништа сложеније и фантастичније.

О почетку човека? Да не питате о томе, мали мрави? Ја се бојим да ме о томе питате. Ми људи увек морамо да питамо о почетку свега онога, о чему се говори. Ми смо несрећни зато, што то питање не можемо никад да прећутимо, да сакријемо, ни од себе ни од других. Да ли сте и ви, мрави, те исте среће, те исте несреће?

Повесница наше прошлости почиње с народом, не с човеком. Стотине држава, мравињака, дизани су и рушени пре нас, - и то је оно што нам повесница зна рећи о прошлости. Но о првом почетку живота на земљи, и о првом импулсу, који је претходио томе почетку, ми људи смо у великој неизвесности. Какво је било лице земљино онда, кад је се наш херојски прародитељ на њој пробудио, какво ли је било Сунце, какав ли ваздух и вода, какви ли биљни и животињски другови нашег прародитеља, какав ли пак сам његов изглед, лик, - то би смо ми људи радо хтели знати. Ми бисмо хтели да представимо себи онај свечани дан, кад се на бујном, младалачком крилу наше мајке земље родио праотац нашег рода. Хтели бисмо да га видимо као цара свега живог око њега, како се усхићава неописаном бајношћу лепе девојке Земље, из чијих се свежих груди он хранио слатким соком. Хтели бисмо да присуствујемо првом јутру, кад га жарки зраци Сунца буде из здравог сна. Хтели бисмо да откријемо тајне његовог примитивног духа и срца. Хтели бисмо - и на томе остајемо. Не остајемо ми при првој жељи зато, што ми тако хоћемо, но што морамо. Неизмерни су трудови наши из столећа у столеће, из године у годину, да откријемо нашу колевку, да фиксирамо нашег праоца, да осветлимо далеке тамне пределе прапрошлости, по којима се не ходи два пута. Ми покушавамо можда немогуће, но ми ипак покушавамо. Ми покушавамо, да што више приближимо себи оно, што се све више удаљује од нас. Где је клупче почело да се одмотава, ми не знамо: ми вучемо конац за собом и јуримо све даље од њега.

Блага месечева светлост обасјава ваш дом, мали мрави, но гле — ви већ спавате!

2. Проповед
О РУКОТКАНИМ ХРАМОВИМА

Кроз колико сте рукотканих храмова данас прошли, мали мрави? На колико сте литургија данас присуствовали, на колико жртвоприношења?

Ах, не казујте ми то у бројевима, јер и ја вам то у бројевима не бих могао рећи. Гле, све је у природи безбројно. Ја сам покушавао да бројим и збуњивао сам се, и опет покушавао — и падао од умора, и опет покушавао и — сазнао сам. Сазнао сам, да природа с осмехом погледа на моје бројеве, с презривим, увредљивим осмехом. Таман сам ја избројао десет, а она ми лагано шане: Један! И ја поново погледам по мојој десетици и видим, да она у истини не представља десет ткања, но једно. Ја почињем с том новом, природином јединицом да бројим, но кад дођем до моје нове десетице, опет чујем насмешљиви шапат: Један! И ја поново погледам по мојој новој десетици и видим, да она у истини не представља десет ткања, но једно. Тад почињем ја с том новом јединицом, но кад дођем до нове десетице, опет чујем исти подсмех: Један! И ја проверавам моју нову десетицу и видим, да она одиста није десетица но јединица. Ја почињем с новим крајем, и опет с новим, и опет с новим, док моја мисао не дође до свог последњег краја, и још за једну десетицу даље од сваког краја, и тад — ах, тад шапат природе постане гласан смех и ирониja њена несносна, несносна: природа поново изговара један, и мисао моја, уморена и увређена, скрива се у тамни вео и пада у болесничку постељу.

Ја сам покушавао и обратан пут. Тамо где су очи моје виделе један рукоткани природни храм, ја сам и бројао један; но природа ми је с осмехом, с подсмехом, у еху одговарала: Десет! Тад сам ја пажљивије разгледао моју јединицу, и уверио сам се, да је природа у праву. Ја сам спуштао поглед свој за једну десетицу и опет изговарао: Један; но иронички ехо опет ме је исправљао говорећи: Десет! Ја сам се опет спуштао за једну десетицу и опет изговарао: Један. И опет демант. И опет се спуштао, и опет демант. И опет је, мали мрави, боловала мисао моја, уморена и увређена.

Једнога пролећа, кад је мисао моја оздрављавала, ја сам лежао у трави, под Сунцем. И мисао моја, измамљена Сунцем, усправи се у својој болесничкој постељи и на моје изненађење, управи овако питање природи:

- Кажи ми, добра природо, колико има у теби рукотканих храмова? Кажи ми и излечи ме, - гле, ја болујем зато, што не могу да их избројим.

Ја се уплаших од овог изненадног питања моје мисли, и побојах се, да је нештедна природа својом увредљивом иронијом опет не свали у постељу.

- Не зови ме добром, одговори природа, јер ја сам само ткаља добра. Не питај ме о броју мојих рукотканих храмова, јер ја ти не могу казати истину у твојим бројевима, а моје бројеве ти не можеш изговорити.

- Кажи ми, питаше даље моја мисао, црвена од напрегнутости, кажи ми, праведна природо, где се налазим ја у ткиву твојих храмова?

- Не зови ме праведном, одговори природа са истом краткоћом и с још више ироније; не зови ме праведном, јер ја сам само ткаља правде. Не питај ме о месту на коме се ти налазиш у ткиву мојих храмова, јер ја ти не могу истину казати, пошто ти не познајеш ни један мој крај!

- Кажи ми, јецаше даље моја мисао, бледа од изнемоглости, кажи ми, лепа природо, бар један крај твога ткива.

- Не зови ме лепом, одговори природа с дивљим смехом, јер ја сам само ткаља лепоте. Не питај ме ни о једном крају моме, јер ја ти не могу истину казати, пошто су моји крајеви и сувише везани један с другим, да би их ти могао распознати, и сувише сродни са средином, да би их ти могао разликовати.

Ах, мали мрави! И не дослушав овај одговор, мисао се моја заогрну тамним велом и спусти се у постељу, и болова још до једног пролећа.

3. Проповед
О БОЈАЗНИ ОД СМРТИ

Ходећи међу људима, мали мрави, прикључих ово. Фанаилов отац упита једног дана:

- Фанаило, сине мој, колико је часова?
- Сад ће дванаест, оче.
- Фанаило, сине мој, то је мој час. Питај ме брже што имаш.
- Што се људи, оче, боје смрти?
- Који људи?
- Што се безумни, оче боје смрти?
- Они то сами не знају. Они се и не боје, но животни инстинкт који је у њима.
- Ко зна за њихов страх?
- Онај, ко располаже њиховим животним инстинктом.

– Што се умни, оче, боје смрти?
– Фанаило, сине мој, колико је часова,
– Сад избија дванаест. Што се умни, оче, боје смрти?

Фанаилова мајка упита једног дана:

– Фанаило, сине мој, колико је часова?
– Сад ће дванаест, мајко.
– Фанаило, сине мој, то је мој час. Питај ме брже што имаш.
– Што се људи, мајко, боје смрти?
– Који људи?

– Што се умни, мајко, боје смрти?

– Зато, што желе бити умнији, а сумњају, да ће им смрт моћи више казати о животу, но што им је живот могао казати о смрти. И у колико је већа њихова сумња од њихове наде, да ће им сазнање у смрти решити загонетку живота, утолико је већи и њихов страх од смрти.

– Што се праведни, мајко, боје смрти.

– Фанаило, сине мој, колико је часова?

– Сад избија дванаест. Што се праведни, мајко, боје смрти?

Фанаилова сестра упита једне ноћи:

– Фанаило, брате мој, колико је часова?

– Сад ће дванаест, сестро.

– Фанаило, брате мој, то је мој час. Питај ме брже што имаш.

– Што се људи, сестро, боје смрти?

– Који људи?

– Што се праведни, сестро, боје смрти?

– Кога ти, брате мој, називаш праведним?

– Оне, који су за правду живели и за правду страдали у животу. Што се они, сестро боје смрти?

– Зато што не могу да савладају једну мисао, која им непрестано шапће, да су само за једну реч живели и за једну реч страдали, која се у смрти више не изговара.

– Што се неправедни, сестро, боте смрти?

– Фанаило, брате мој, колико је часова?

– Сад избија дванаест. Што се неправедни, сестро, боје смрти?

Фанаилов брат упита једне ноћи:

– Фанаило, брате мој, колико је часова?

– Сад ће дванаест, брате.

– Фанаило, брате мој, то је мој час. Питај ме брже што имаш.

– Што се људи, брате, боје смрти?

– Који људи?

– Што се неправедни, брате, боје смрти?

– Кога ти, брате мој, називаш неправедним?

– Оне, које није дирало то што други за њих живе и други за њих страдају.

– Зато, што не могу да савладају једну мисао, која им непрестано шапће, да је сав њихов живот био ветар, који је обарао све на што је наилазио, но ветар који се најзад у смрти згушњава у једну стварност, у којој ће они морати сву оштету, и још с великим интересом, накнадити.

– Што се сва бића, брате, у природи боје смрти?

– Фанаило, брате мој, колико је часова?

– Сад избија дванаест. Што се сва жива бића, брате, у природи боје смрти?

Фанаило упита сам себе једног дана:

– Фанаило, Фанаило бојиш ли се смрти?

– Не бојим се, не бојим.

– А што се сва жива бића, Фанаило, у природи боје смрти?

– Зато, што не долазе благовремено до сазнања, да је њихова смрт као и њихов живот само део једног целог живота, који никад не понире у бездан, но у коме поједини потоци пониру у његову сен, да поново убрзо опет избију на светлост.

– Фанаило, Фанаило, гле избија дванаест; то је твој час.

О, драги мрави, како се мени допадао овај Фанаило! Сетите га се некад пред смрт, и то сећање учиниће, да с осмејком предусретне смрт, кад вам се приближи. И ја ћу га се извесно сетити пред моју смрт. Но још боље сетимо га се и раније, – још у подне живота нашег сетимо га се.

4. Проповед
О СТРАСТИМА

Ходећи међу људима чух где говоре: Страсти воде смрти! Слажете ли се и ви с људима, мали мрави?

Но гле и спавање води смрти, а спавање није страст! И читање и разговор, и циркус и путовање – све то води смрти, јер све то осеца један по један купон нашега века, и све то лако и еластично, гура нас напред к смрти.

Данас сам био са својим пријатељима на гробљу, где смо сахранили једнога од нас, или један део свакога од нас. Кад смо покојника заогрнули земљом, поседали смо унаоколо свеже хумке и удубили се у размишљање. Но у таквом тренутку ми људи смо врло слаби на мисли. Све наше мисли у том тренутку беже из свести и крију се, и кад их ми с великим усиљавањем измамимо, оне се само одазову, и одмах побегну, као рђави војници са бојног поља. О, да вам је видети какво лице имају људи на гробљу, кад једнога између себе сахране, па онда поседају около његовог гроба! С отвореним устима и развученим осмејком само на једној страни лица, и само у пола, у овом моменту и најразумнији личе на идиоте, који, кад га шибају, не зна да ли да плаче, да ли да се смеје.

Седећи тако у идиотском безмислију, рећи ће један између нас:

- Страсти воде смрти.

Чувши ове речи, ја осетих, где се једна страна мога лица још више згрчи, као побуђујући ме више на смех но на плач.

– Но гле, рекох ја, не дижући очију са свежег бусења, нити мисли испод гроба, у коме је лежао наш пријатељ, — гле, и спавање води смрти; и читање и разговор, и циркус и путовање, све то води смрти.

– Значи, ти ниси за угушење страсти? - рекоше остали моји другови у глас.

– Не говорите, рекох, у множини, пријатељи моји, кад говорите о страстима једнога човека. Један човек не може имати више од једне страсти; ако их има више од једне, онда он нема ниједне. Страст не значи демократско уређење душе, но деспотско. Раздељена страст на неколико делова јесте као раздељена дубока река на неколико рукава, које свака овца може блејући прегазити и не мислећи о води но о трави с оне стране воде. Преко нераздељене страсти пак нема моста, и још мање се она нераздељена да прегазити.

Страст је дубоко страдање, пријатељи моји, страдање, обмотано у једну фину опну, која се назива сласт. Страст није свако страдање но само оно, које има и сласти у себи, или око себе, или на дну себе, или на врх себе. Страст је један огањ, који нас греје зато, што је близу нас, и који нас сагорева зато што је сувише близу. Чега се више бојите ви: да сагорете у огњу, или да се удавите влагом гасећи пожар? Бојите ли се више пликова или шкрофула? Знам, знам, бојите се подједнако и једног и другог, тј. бојите се подједнако и присуства и одсуства страсти. Зато и ходите ви кроз живот са шареном душом, као дете са лађама, с једном половином црвеном, а другом зеленом. О, како ми је одвратна шарена душа!

Страст се не да угушити у свету све докле Бог буде хтео да живот постоји. Јер гле, живот наш није друго до страст, тј. није друго до страдање окађено слашћу. А ви бисте желели да се страдање угуши и да остане сама сласт, је ли? О, пријатељи, ви не знате шта желите! Ви желите

да се живот оплиђа, да постане водвиљ! Ви се бојите дубине; трагедију ви не подносите! А трагедија је баш гала-представа у репертоару земље. Водвиљ се даје за публику с умањеном ценом, - за публику с малом ценом.

Чујете ли, пријатељи: страст није свако страдање, но само страдање од себе. Ко није у овом животу никад страдао од себе, тај тешко подноси и страдања од других. Страдање од себе ми називамо слатким страдањем, страдање од других - горким.

Ко није осетио у сласти горчину, тај не може осетити у горчини сласт.

Ко није страдао од пожара у себи, тај ће зајаукати кад му људи прст прже.

Зашто, дакле, желите ви да ја будем ватрогасац? Зашто да давим, да гушим, да угушујем страсти своје као Стамбол своје калифе? Зашто? Ви знате само да су калифи сагорели Александрију, но ја знам да су они и Гранаду сазидали.

Но ви не волите калифе, - а страсти су калифи. Ви волите шарену, разроку душу, волите црвено-зелене лађе.

Та не, не! Не можете ви бити моји пријатељи и пријатељи овога под земљом, и притом волети разроку душу. Устајмо, пријатељи!

Тако ја рекох, мали мрави, и дигох се, и погледах по својим пријатељима. Ах, какво лице видех у њих, кад их погледах! Један образ у свакога од њих беше искривљен, смежуран од ироније, а други безизразан као мермер. То страст, од које они страдаху, беше исписана на лицу њиховом. И ја их загрлих, и беху ми два пут милија, - ови страстотрпци.

5. Проповед
О РАЗОЧАРЕЊУ

Знате ли, каквих људи има највише, мали мрави? Разочараних, а после ових - очараних.

Разочарани су они, који су пре тога били очарани. Очарани су они, који ће тек бити разочарани.

Је ли тако и међу вама, драги мрави? Изгледа, да није. Тако мени изгледа, јер ниједне ноћи још не видех, да се неко од вас искрада на месечину и исповеда ноћи своје очарање или разочарање. Код нас људи пак свака ноћ испуњена је таквим исповестима. Пресићена је свака ноћ таквих исповести.

Разочарани су гладни, који су били очарани првим погледом на богатства овог света.

Разочарани су милостиви, јер нису били помиловани.

Разочарани су праведници, јер су на крст бивали распињани.

Разочарани су грешници, јер су увидели, да је и очарање од греха само једна варка.

Разочарани су они, који сласти траже, јер кад су свом снагом обухватили и стегли сласти, очи су им се отвориле и они су видели, да су стегли само празне руке.

Разочарани су они, који чистог страдања траже, јер су сазнали да и у страдању има сласти.

Разочарањем Бог васпитава људе, мали мрави. Разочарање је добра ствар, као што је добро шибање мишића, да би очврсли.

Многа ситна разочарања припремају само човека за једно велико. Претрпљено једно велико разочарање чини човека даљновидим за масу малих разочарења.

Разочарења су шибања. Ја волим оне, које су под тим шибањем очврсли, а не волим оне, који су под тим шибањем омлитавили.

Чврстине треба за овај живот, то обично заборављају људи, који се највише жале на разочарања у овом животу.

- У овом животу нема река меда и млека, рекох ја једнога дана гомили разочараних, који проклињаху живот због његових обмана. Живот вам није никад ни обећавао реке меда и млека;

он вас дакле, у томе није могао ни обманути. Ви сте обмањивали сами себе, јер ви сте обећавали себи нешто на рачун живота, не знајући да живот не признаје никакав рачун, склопљен без виђења и познанства са њим.

Једно је ваш смртни грех, пријатељи моји; ви остајете упорно очарани у себе, и никад не допуштате мисли својој, да се у том самоочарању разочара. Ваш је смртни грех, што се не можете у себе да разочарате, што се не смете у себе да разочарате.

Разочарање у себе, то је шибање себе. Докле ћете шибати друге, и претварати се, да вас боли? Докле ћете затискивати уши, да не чујете оне, који другом страном улице иду, упоредо с вама, и објављују разочарање у вама? Ослушните, ослушните, колико гласова говори о разочарању у вама! Но ја сам још више; ја сам разочаран и у самог себе. Ја сам преживео саморазочарање.

Разочарајте се сами у себе, ви нежни и лажни, и ако издржите ту шибу и останете живи, онда ћу вас звати пријатељима својим. Разочарајте се сами у себе, и ако тада не извршите самоубиство, живот ће вас уврстити у своје праве војнике. Саморазочарање је регрутација за живот. При тој регрутацији један део кандидата предаје се самоубиству, а други део животу. Велики део пак и не дочека ту регрутацију, јер велики је део непунолетан и у старости, или управо велики је део често многолетан, но никад пунолетан.

Разочарајте се у свему, и тад ћете бити очарани свим, чак и својим разочарањима. Кад би сав живот био разочарање, он би извршио самоубиство још пре но што смо се ја и ви у њ јавили.

Благо онима, који су се много разочаравали, но који при том нису изгубили способност очаравати се.

Благо онима, који преживљавају и не дају се преживети.

Кад не би било разочарања у очарањима, човек не би имао кости и мишиће, но био би као сунђер, који не може ништа разбити и кога не може ништа разбити, и који се подједнако гордо надима и пући, ма чиме га згњечили, челом или табаном. Но нашто сунђер-људи, кад је природа створила засебно сунђере и људе?

Разочарања су наковањ, на којима судба кује људе. Сувише слаби падају у опиљке, које судба поново растапа у пећи. Јаки се најзад очаравају целом процедуром, под коју их судба ставља. Много одлеће с њих под ударцима судбе, но довољно и остане у њима, да могу надвладати самоубиство. Надвладају ли самоубиство, тада су пунолетни, тада су сазрели за живот.

Знате ли, каквих људи има највише, мали мрави? Оних, који јецају у разочарању, а после ових долазе они који певају у очарању. А знате ли, у чему је живот велики? У томе, драги мрави, што он те две песме слаже у једну хармонију, — у томе, што је он шири и од трагедије и од комедије.

6. Проповед
О ПРОЛАЗНОСТИ ЦВЕЋА

Наша страна глобуса опет је пред очима Сунца. Устајте, мали мрави, и погледајте, како облици и боје, бивши изгубљени у тами ноћној, поново васкрсавају при једном погледу сунчевом. Устајте и пребројте се. Гле, кад смо ми спавали, земља је била будна и на послу! Пребројте колико је јучерашњих грађана ваших земља узела и колико вам их је нових послала за ову ноћ. Пребројте, ако можете, колико је нових облика и боја извела јутрос земља Сунцу на смотру, и колико је успела за ову једну ноћ да сакрије од оних, које је јуче изводила. Гле, колико се данас новорођенчади показују нашем погледу с узвиком: Ево и нас овде!

Једно јагње, које се јуче није могло видети, стоји данас пред нама и сушећи се и растећи према Сунцу блеји: Ево и мене овде!

Једна ружа, која је до ноћас спавала под зеленим покривачем, гле, сад се буди и стидљиво смеје на очи Сунца - ево и мене!

Једна длака у мојој коси скинула је ноћас за време мога сна црнину са себе и обучена у бело поздравља ме јутрос и подругљиво понавља: Ево и мене најзад!

Један нов свет је дошао данас, мали мрави, који нас, јучерашње, потискује и с чуђењем нам довикује: Зар сте ви још овде?

Збиља, мрави, зар смо ми још овде? Мени се чини, ми смо овде, а не ми смо још овде. Гле, и ми смо данас новорођени, као и ови око нас, који нас потискују. Зато и ми данас кличемо, не: ево нас још овде, него: ево и нас овде! Гле, и на нама је земља сву ноћ делала, и за ову једну ноћ изменила нам и облик и боју. Нас јучерашњих више нема; сви смо ми данашњи. Мислите ли ви, да земља ијednога дана сме извести Сунцу на смотру старе облике и старе боје? Мислите ли ви, да ми можемо назвати себе јучерашњим, седећи за столом домаћина, коме је име Данас? Кад бих ја тако помислио, моја бела длака, које јуче није било, похитала би с подругљивим демантом. Та то ја видим сву измену на мени од јуче само у једној белој длаци; Сунце пак и земља виде више, много више. Не мислите, да је земља сву ноћ млела око мене и у мени, сву ноћ месила и премешавала око мене и у мени, сву ноћ витлала вихорима материје око мене и у мени, и да је успела само једну длаку на мојој глави да измени. Све је успела да измени, другови моји у кратковидости, све, као и на пробуђеној ружи и новорођеноме јагњету. Ми видимо само, кад земља роди, но не и кад рађа; њену новорођенчад ми видимо тек онда, кад се она примакну смрти. Ми видимо, кад земља самеље, но не и кад меље. Тајанствена је њена радионица, као што је тајанствена њена девојачка топла, утроба.

Лакше, лакше, мали мрави, неко долази; гле, ми нисмо сами! Један отац и син стоје више тек откривене руже. То је Саладин и његов син, Саладин, прослављен са своје мудрости. Ослушнимо, другови, речи мудрости, јер нам оне не могу шкодити.

– Прошлог лета овде је цвала једна друга ружа, којој смо се ја и ти, оче, тако радовали, вели син, као што се сад овој радујемо. Но зашто су, руже тако кратковечне?

– Зато, да би се ми могли радовати, одговара старац с осмехом. Мислиш ли ти, сине, да би нас могла радовати једна ружа, која би била стара као ја, или баш и као ти?

– Но та пролазност, оче, и ако с једне стране увећава нашу радост, мути је, с друге стране. Мени је тешко, кад помислим, да ће ова ружа, која је ето тек сад рођена, кроз неколико дана бити мртва. Гле, седамдесет генерација ружа прошло је само за твога века, оче! Још ми је теже кад помислим, да тај невини цвет, који нас тако радосно гледа, и не слути, како блиско њега стоји заманута коса смрти. Само неколико дана, јадна ружо! Похитај, те диши и гледај! Само неколико дана!

На то ће старац рећи:

– Ти сине, оплакујеш једну ствар, која троструким животом живи, и која ниједан не може изгубити. Један живот ове руже јесте живот јучерашњи, други је живот данашњи, а трећи живот сутрашњи.

– Кажи ми то, оче, другим речима.

– Један је живот ове руже у ружама, које су пре ње биле, други је у њој самој, трећи је у ружама, које ће после ње бити.

– Кажи ми то, оче, другим речима.

– Један је живот ове руже у духу, који ју је гледао пре садашњег њеног откровења, и који је се сад сећа, други је у духу, који је сад гледа, и који ће је се сећати, трећи је у духу, који ће је гледати у сећању. Дух, који је ову ружу некад гледао и који је се сад сећа, јесте дух провиђења;

дух који је сад гледа и који ће је се сећати јесте, дух откровења; дух, који ће је гледати и у провиђењу и у откровењу, јесте дух засићења.

– Кажи ми то, оче, другим речима.

– Ова ружа чини део живота нашег духа од тренутка, кад су је очи наше виделе, као што ће она чинити део телесног живота козе, која је обрсти. Наш дух дели живот духа Божијега. Ружа ова отуда не може умрети док не умре наш дух; наш дух не може умрети, док не умре дух земљин; дух земљин не може умрети, док не умре дух Божији.

– Кажи ми то, оче, другим речима.

– Ова је ружа, сине, пролазна као ветар и непролазна као Бог. Ова је ружа, сине, нова као јутрошње јутро, и стара као свет.

То рекавши отац се наслони на раме сину, и ено их, мали мрави, ено их где одоше.

7. Проповед
О РАТУ

Ходећи кроз живот, мали мрави, чух један разговор, који и вама може страх задати од људи. Пита мали Велизар мајку своју:

– Што се тресе земља, мајко моја? Зашто јече дубраве несвојим гласом? Зашто је ваздух тако тежак као да га неко збија у земљу, и Сунце тако увело, као да је болесно? Зашто, мајко, стада беже с ливаде и тице се крију у своје дупље? Зашто, мајко, оца и браће нема данас код куће, и ти, зашто си ти тако бледа? Зашто су тако горе мирне од јуче, — ниједним листом не трепере, као да су у растопљен метал умочене и охлађене? Зашто си ти тако ћутљива, тако тиха, – као дух ходиш на врху прстију; говори мајко, зашто?

– Зато, што је рат, сине. То људи ратују, – зато.

– То људи ратују, велиш, мајко? Но не шапћи, мајко, говори гласније и јасније. Шта значи то рат, мајко?

– То значи, да се људи бију, сине. То значи, да се људи кољу оним мачем, који им је Христос донео, и оним мачевима, које ни до Христа ни после никад није рђа нагризла, – вечно сјајним и оточеним мачевима.

– Хахаха! – насмеја се Велизар. То значи, другим речима, да човек човеку испупчи врат као ја пилету, и кад се кожа на врату добро затегне, онда човек по човеку заструже ножем, тамо-амо, као ја по пилету, и кад рскавица зашкрипи и кост испод рскавице зазвечи, онда се један човек опружи на земљи, а други остане стојећи пред црвеним водоскоком, задовољан као ја над закланим пилетом. Је ли тако, мајко? Хахаха! Па зар се од тога сва природа уплашила?

– Ћути, грозно дете! Рече мајка и задрхта при том. Ћути, није тако. То је коб, која над људским родом виси.

Време пролази, Велизар стари. Пита мали Теодор, син Велизарев, своју мајку: – Што се тресе земља, мајко моја? Зашто жене у црнини ходе и нејака деца земљу ору? Где су људи, где је отац, мајко моја!? Зашто се песма нигде не чује и зашто старци ходе гологлави? Зашто се толики свет цео дан око поште тиска? Зашто ти, мајко тако често ноћу, устајеш пењеш се на кров куће и гледаш на север, тако дуго гледаш на север, одакле долази некакав тутањ и где некакви необични пожари свакотренутно вежу небо са земљом? Зашто си ти тако бледа, тако ћутљива и тиха: – као дух ходиш на врх прстију: говори мајко, зашто?

– Зато, што је рат, сине. То људи ратују, – зато.

– То људи ратују, велиш, мајко? Но не шапћи, говори гласније и јасније. Шта значи то рат, мајко?

– То значи, да човек човека оловом решета и огњем пали. А ово значи, да људи настављају занат својих отаца: да својом крвљу натапају и својим костурима означавају међе на њој. А ово

значи, да је људима милија црна земља но њихова крвна браћа. А ово значи, да људима није мила стара пророчка реч о њиховом братству.

– Хахаха! – насмеја се Теодор. То значи, другим речима, да човек човеку ломи једно по једно ребро, и прави се да не чује крцкање костију, као што ја ломим пруће на старој котарици, па кад се отворе једна врата на прсима, онда човек човеку наспе ватре унутра, као ја у изломљену котарицу, па кад ватра почне да стињава крв и глође срце, тад човек стоји више човека, пред стубом дима, и прави се да не осећа никакав мирис, као ја над изломљеном и запаљеном котарицом. Јесам ли те добро разумео, мајко? Хахаха! Па зар ти због тога не можеш да спаваш?

– Ћути, грозно дете! Рече мајка и задрхта при том. Ћути; ниси ме разумео. То је коб, која над људским родом царује.

Време пролази, Теодор стари.

Пита мали Борис, син Теодоров, своју мајку:

– Какав је то урнебес око нас, мајко? Какве то људе већ неколико дана провозе поред наше куће, с белим платном око главе, око ногу, око руку, око груди? Погледај на улицу, мајко, како испод тих кола капљу црвене капи у прашину! То се крв нечија просипа; – чија, мајко? Зашто је наше гробље тамо у брду већ од дужег времена тако напуњено народом, мајко, зашто свештеник свако јутро тако рано тамо јури и тако позно отуда се враћа? Зашто смо ја и ти тако дуго сами код куће, мајко? Зашто је се вранац сам вратио кући без оца, мајко, с пуним бисагама усирене крви и очевим калпаком у тој крви? Зашто су некакви непознати људи, мајко, отерали сву нашу стоку испред куће? Но пре свега реци ми, зашто плачеш и дан и ноћ, мајко?

– Зато што је рат, сине. То људи ратују; зато.

– То људи ратују, велиш, мајко? Но не шапћи, говори гласније и јасније. Шта значи то рат, мајко?

– То значи да људи руше и оно што су они зидали и оно што је Бог зидао. А ово значи, да људи пљују на све оно, што су некад звали лепим, и бацају се блатом на све оно што су некад звали добрим. А ово значи, да људи дају прилике и себи и Богу за ново стварање. Бог се, сине неће уморити у стварању, но људи се често и лако уморе за ново стварање; они само онаказе, упрљају, раскомадају, разруше, па онда уморени, седају на рушевине и с гуслама у рукама, као слепци на пијацама, плачу над прошлошћу и просе хлеб у Бога.

Рат је победа коби, сине, над људским родом.

– Ах, мајко, како су бедни људи, с којима ћу и ја сутра можда у рат против коби? Кад ће рат, мајко, значити победу људског рода над коби? Ах, мајко, тај дан биће од сад циљ свих мојих жеља и све моје снаге! Ратовати с људима, мајко, за мене је мала и одвратна и презрива ствар.

8. Проповед
О ВЕЧНОМЕ СЈАЈУ

Људи веле, мали мрави, нама се допада сјај, оно што се блиста, оно се нама допада. Дај нам то, ако можеш, и ми ћемо бити срећни, и у нашој срећи певаћемо и твојој слави и твојој моћи.

– Досади нам се гледати нашу земљу, нашу Пепељугу, мрска нам је ова наша Пепељуга, очи нам од ње постају сиве. Погледај какве су друге звезде! О, колика је завист наша према њиховом сјају и стид од наше Пепељуге! Избави нас, ако можеш од ове зависти која нам вратове ноћу криви, и од овог стида који нам очи дању чини сивим. Дај нам оно, што се блиста, и ми ћемо бити срећни, и срећа наша биће твој достојан споменик.

Тако ми говоре људи и тако раздиру срце моје једном малом жељом својом, која и кад би им се испунила, не би их ни за мрву учинила срећнијим. А ја им велим:

– Није рђава жеља ваша, браћо моја, но је рђаво стрпљење ваше. Није рђава жеља ваша, но рђав је разум ваш, који не може да усаветује жеље срца вашег. Јер жеља се ваша рађа са очима вашим. И као што не можете да гледате, а да не видите, тако не можете, ни да срце имате, а да не желите. Но разум треба да буде тумач и очију и срца. Све што кроз очи у срце улази, нека кроз разум улази, и све што из срца к звездама ходи, нека кроз разум ходи.

– Не гледајте у звезде, кад грдите Пепељугу, јер ћете их наљутити. Зар не знате, да је Пепељуга сестра њихова? Или ако знате, зар мислите, да је међу звездама мржња као међу вама, и да ће се звезде радовати вашој грдњи њихове сестре, као што се ви радујете, кад слушате грдњу на једнога од ваше браће и сестара?

– Сачекајте и промислите. Сачекајте хиљаду година и видећете, како се сјај, који ви сад желите претвара у пепео, и како пепео, који вам је сад мрзак почиње сијати. И онда промислите о својој жељи.

– Наш век није хиљаду година, веле мени људи, и ми не можемо толико да чекамо. Наш век није дуг као век наших праотаца.

А ја им велим:

– Варате се, кад мислите, да не можете сачекати хиљаду година. Варате се, кад мислите, да су праоци ваши дуже живели него што ви живите. Није могао Бог бити милостивији према њима него што је према вама, јер и ви и они подједнако сте деца Његова.

– Ваши праоци живели су хиљаду година телом и крвљу, но зато мисао њихова није била за цео њихов век колико мисао ваша за један дан. Они нису били у стању за хиљаду година преживети ваш разум, а ви можете разумом својим преживети за дан њихових хиљаду година.

– Зато и велим: Сачекајте хиљаду година, и видећете обрт ствари. Пустите разум свој нека толико сачека, јер он може што крв и тело не могу. Пустите га нека сачека и нека промисли. –

Тако ја велим људима, мали мрави, и ноћу кад људи спавају, ја мислим, да ли сам им добро рекао? И устајем из постеље и ходим под звезде и питам се, да ли сам им добро рекао? Мали мрави, мали мрави, и вас бих радо упитао: да ли сам им добро рекао?

Но гле, ви већ спавате!

9. Проповед
О ПОШТОВАЊУ СВАЧИЈЕГ УБЕЂЕЊА

На пијаци живота, мали мрави, стајаху продавци језика, лицемери, са погрбљеним леђима и ропском маском на лицу, која скриваше неутољиви апетит за влашћу.

– Шта је данас у вас на дневном реду? - упитах их ја.

– Поштовање свачијег убеђења, – одговорише они с лицемерним осмејком, у коме беше изражена сва њихова мачја философија.

– А на чему ви заснивате ту шалу?

– На раније већ примљеној тачки о једнакости свих. Сви су људи једнаки, убеђење чини суштину људи, дакле свима убеђењима припада једнако поштовање. То је, зар не, тако очигледан силогизам без противречности, као и онај стари: Сви су људи смртни, Кајус је човек, дакле, Кајус је смртан.

У томе пролажаху мимо овај pig's tribunal два човека, који попреко гледаху један на другог. Један од њих рече:

– Моје је убеђење, да су сви људски закони једна идиотска мрежа, коју слободан човек треба да кида са светим одушевљењем.

Чувши ово продавци језика, лицемери, падоше на колена, учинише метанију пред говорником и једногласно узвикнуше:

– Част и поштовање твоме убеђењу! Тад рече други:

– Људски су закони вечити протест људи против идиотизма и бесмислености. То је моје убеђење.

Чувши ово продавци језика, лицемери, падоше опет на колена и, учинивши метанију пред говорником, узвикнуше:

– Част и поштовање и твоме убеђењу! Тад опет рече први:

– Пресудите ви сад, ко је од нас двојице у праву.

– Да, то нам пресудите, нагласи и други.

– Онај, ко уме да поштује убеђење другога човека, онај је само у праву. Идите и поштујте убеђење један другога, и бићете обојица у праву.

Такав суд изрекоше продавци језика, лицемери. И кад суд би изречен два противника се удаљише, оба незадовољни и оба гледајући један на другог попреко као и при доласку.

И један од продаваца језика записиваше нешто на хартију. Кад беше готов са записивањем, он се обрати мени, смежуравши лице, као што се шарена гусеница смежурава у трави, кад јој прети опасност распознавања, – с овим речима обрати се он на мене:

– Ово ја записујем убеђења свих људи, који поред нас пролазе. Ми водимо, наиме, строгу статистику свих убеђења.

Ја му на то ништа не одговорих. Не одговорих му ништа из два разлога: једно, што ме гнев беше испунио до грла, а друго, што моја пажња би привучена новом двојицом, који се појавише пред судом продаваца језика, лицемера.

Један рече:

– Закон самоодржања једини је морални закон изнад и испод кога нема никаквих моралних закона. Безобзирност у усрећењу себе, то је један детаљ тога закона. Такво је моје убеђење.

После ових речи продавци језика, лицемери, падоше у прашину и метанисаше.

– Част и поштовање твоме убеђењу, – узвикнуше они једногласно.

Други приђе и пречећи се на првога, рече:

– Алтруизам, милост, љубав, пожртвовање, једине су речи које се могу допустити у књигама морала. Усрећавати себе, то није забрањено, али са свима могућим обзирима на срећу других живих створења. То је једино спасоносно и једино истинито убеђење.

Продавци језика, лицемери, опет се савише у полупараграф и метанисаше с узвиком:

– Част и поштовање и твоме убеђењу. Тада опет рече први:

– Пресудите ви сад, ко је од нас двојице у праву.

– Да, то нам пресудите, нагласи и други.

– Онај је у праву, ко уме да поштује убеђење другога човека идите, и поштујте убеђење један другога, и бићете обојица у праву.

Такав суд би изречен од оних, који сами себе за судије људима беху поставили. И кад суд би изречен, оба се противника удаљише, незадовољно мрмљајући. И опет статистика би увећана за два броја. И статистичар поново смежураваше лице, спремајући се, да мене опет ослови.

Но мој гнев га претече, – ја узвикнух:

– О продавци језика, о лицемери, како је живот од ваше мудрости обљутавио! Како је тешка и тесна атмосфера постала од ваше дебеле мудрости за све духове који су навикли на етар и светлост! Видите ли ви, колико нежних душа бежи из живота, којим сте ви завладали? Зар не чујете учестале као нигда ропце самоубица, о ви убице, с јелејним лицем, зар не чујете? Или се само претварате, да их не чујете?

О продавци језика, о лицемери! Кад бисте ви какво год убеђење у себи имали и умели га поштовати, ви не би сте могли говорити о поштовању свачијег убеђења, тј. свакога убеђења,

било оно корисно или штетно, или паметно или глупо. За вас су различита убеђења као и различни костими људи. Човек у црном костиму нема разлога да протествује против свога ближњега у белом костиму. Тако је и са убеђењима, као и са костимима, мислите ви, брбљиви статистичари туђих убеђења. Но тако није.

Поштовати сва убеђења значи уједначити сва убеђења. О ви, уједначитељи белог и црног, и округлог и шиљастог, како ви уживате једино у изједначењу свега, у уравњању, утабању свега! Кад гробари закопају мртваца у глину, тада они говоре, да су мртав човек и глина једнаки. Но ви говорите и за живе људе, да су једнаки с глином, ви гробари живих! И за убеђења из крви и нерава говорите, да су једнака са убеђењима из лончарске глине.

Како се може поштовати лаж? Тако се пита човек, коме истина лежи и на срцу и на уму. Но вама то питање и не пада ни на ум ни на срце, јер ви сте засули јендек између лажи и истине, и уселили сте ово двоје под један исти кров, и дали им једнака права. Зато и проповедате сад поштовање и лажи и истине, јер за вас лаж и истина нису више две моћи у међусобној борби но два близанца једне исте краве, која се доје под истом мајком, и подојена лижу се и сунчају у присоју.

Зашто лажете људе, лицемери једни? Гле, ви не поштујете ниједно њихово убеђење, иако метанишете и кадите пред сваким. Гле, за вас свако убеђење и свако безубеђење има једну исту вредност. Зашто збуњујете људе, који траже поучења у вас, ви самозвани учитељи? Како се усуђујете да седите на узурпираној учитељској столици, кад гладни и жедни правде и ништи духом и чисти срцем ништа од вас не могу добити осим несвестице?

О продавци језика, о лицемери! Вапијући сте ви доказ оног проклетства, које над човечијим родом виси.

Мали мрави, мали мрави, да ли ме чујете? Да ли ме разумете? Није потребно баш све ово ни да разумете, јер се бојим, да вам се тиме не појача мржња према људима. Деси ли се пак ово, онда ограничите вашу мржњу само на продавце језика, на поштоваоце свачијег убеђења, на лицемере.

10. Проповед
О КРАЉЕВИЋУ ГАУТАМИ

Ходећи једног жарког дана, мали мрави, свратих у хлад једне старе палме, да се расхладим и одахнем. Кад сам се довољно и расхладио и одахнуо, устадох и појмих да пођем даље. Но у том тренутку ослови ме палма: Зар ниједне мисли, неблагодарни, нећеш мени поклонити за хлад који сам ти дала? Не трпим ли ја доста неблагодарности од мајмуна и змија, да треба још и од вас људи да трпим? Или мислиш ти, да ти ја ништа друго не могу дати осим хлада?

– А шта би ми ти још могла дати осим хлада, на коме сам ти ја уосталом од срца благодаран, добра палмо? – рекох ја.

– Могла бих ти дати, на пр. једну истиниту бајку о краљевом сину, који је пошао да тражи истину, и овде подамном је нашао.

– Та за Бога? Тада кажи ми брже ту бајку, добра палмо, кажи. Ево поклонићу ти не једну но све мисли своје, само ми кажи ту бајку.

– Бајку о краљевом сину, који је тражио истину, само ја једна знам између свих оних, који се праве да је знају. Ти је можеш чути и од сваког лотоса, но не тако праизворну и достоверну. Лотоси су горди, што је душа краљевог сина некад у њима тобож живела, и од те гордости они не могу довољно да се предаду беспристрасном чувању и предавању истине.

– Нећу лотосе ни питати, ако ми ти кажеш, добра палмо. Но кажи!

– Млад као роса и леп као Сунце при јутарњој роси, стао је једнога подне краљев син у мој хлад и махнуо руком по челу, на коме није било зноја. На његовом челу није било зноја од жаркога подне, но било је таме од тешких мисли; и млади краљев син је махнуо руком, да скине таму и растера тешке мисли своје. Два дана и две ноћи стајао је он пода мном и с времена на време махао руком по челу. Дању је ћутао и гледао у себе, ноћу је ћутао и гледао у звезде. Трећега подне он овако проговори:

– Како да се избавим из чаробнога круга својих мисли? Како да изађем на један прав пут, на коме глава не кружи и несвест не прети? Да не долази овај чаробан круг мисли од чаробног круга живота? Да живот није један чаробан круг?

Заиста, живот није друго до један чаробан круг. И зато што је живот један чаробан круг, и мисли моје знају само за кружно кретање. Живот се креће у кругу, зато и мисли мора да се крећу у кругу. Како, дакле, да се избавим из чаробног круга живота?

Непрестано кружење у чаробном кругу бића доводи до беснила. Досадио ми је непрестани шкргут зуба око мене и непрестано ковитлање мисли у мени. Треба се лечити од тога беснила. Но како да се човек излечи од беснила, које долази од великог кружења, ако се најпре не избави тога кружења? Како пак да се избави тога чаробног кружења? О, велики Вишну, како?

Како да се управи пут живота, да не савија више у бескрајни круг, но да дође до једнога краја? Или, како да се скрене у страну с тог кружног пута, да се скрене и устави? Само да је се кружења избавити, кружења, које заражује беснилом све оне, који се по несрећи у њему нађу! Кокош носи јаје, јаје носи кокош - и пут бића непрестано кружи, и беснило кокотања непрестано кружи. Па докле, докле, о Агни?

Душа се сели из тела у тело, и кад обиђе сва тела, опет се враћа у своје прво тело, и точак бића поново се заокреће. Одмора жели душа моја, за искупљењем из круга бића чезне она. Доста је одећа променила она, мрске су јој све постале, мрске као беснило и тешки као панцир од гвожђа. Можеш ли ме ти скинути с точка живота, о Шива!

Не, не; нити је Вишну Бог, нити је Агни Бог, нити је Шива Бог. И Вишну и Агни и Шива су у покрету, док прави Бог мора да је ван покрета; и Вишну и Агни и Шива у кругу су сравњења и различења, тј. у кругу су бића, док Бог мора да је ван сваког сравњења и различења, тј. ван круга бића; и Вишну и Агни и Шива су у одећи, у телу, и отуда су под прагом искупљења. Не, не; нити је Вишну Бог, нити је Агни Бог, нити је Шива Бог, нити ми се вреди њима обраћати.

Сам себи се морам обратити, сам својој мисли. Мисао своју најпре морам искупити од сваке жеље за бићем, а кад мисао искупим, тад ћу имати бар један спокојан кутић, одакле могу изводити даље искупљење. Мишљу својом треба да се вежем за царство покоја Божијег. Искупити најпре мисао од општења са светом и ограничити је једино на општење са небићем, са Богом, са самом собом, чистом и несмешаном. Општење са светом значи задуживање свету, а дужника свет не пушта од себе. Ко више општи са људима, са животињама, биљем и минералима, тога душа више мора да се сели у тела њихова. Ко више ужива мешајући се са бићима око себе, једући их, или радујући се или жалостећи се њима ма на који начин, тога душа бива све више смешана и заплетена у круг тих бића, и мора се селити из једног у друго.

Не мислити о бићима око себе и не желети их; уздићи мисао изнад бића, до небића, до спокојног, божанског небића, у томе, је искупљење. Да ли у томе? У томе, у томе, да у томе.

И рекавши то млади краљевић последњи пут махну руком по челу и скиде таму, која је дотле на њему пребивала. Скинувши таму с чела он скиде и своје краљевско одело са себе и положи га у мој хлад и удаљи се лаганим кораком, с прекрштеним рукама на прсима.

Те ноћи дође к мени млада краљица у сјајној пратњи. Обливши сузама доламу и чалму свога мужа, она ме поче миловати и питати:

– Кажи ми, добра палмо, где је млади краљевић, муж мој? Гле, он је скоро био под тобом у овом оделу.

– Лепа краљицо, рекох јој ја, муж твој не жели бити више ни муж, ни отац, ни краљ, ни грађанин. Он је се одрекао свега: свију жеља и свију богова; само једно жели он још.

– А то је?

– Да буде он Бог.

Кад то чу млада краљица и њена свита, сви се толико разгневише на мене, да ме почеше бичевима шибати и мачевима насецати.

Педесет година од тада је прошло. Ране су моје зарасле, но успомена моја на младог краљевића није се изгубила. Лотоси су око мене ницали и почели ми досађивати својим хвалисавим анегдотама о мудроме краљевићу, чија се слава проносила свуда по трави, свуда по лишћу, по камењу и међу животињама.

Једнога јутра заустави се пода мном једна група просјака. У белобрадоме, меланхоличноме вођи њиховоме ја познадох негда младог краљевића. Ја га једина познадох; лотоси га нису познали. Тек што поседаше у мој хлад, приђе једна група младих људи и клече пред старца.

– Учитељу, рекоше, шта нам треба чинити па да будемо спасени?

Старац одговори:

– Ништа не треба да чините, но треба да мислите. Отргните мисао вашу од променљивог и пролазног лица бића и уздигните је над бићем, ван бића, до небића. Нека се очи ваше не заустављају на бојама света, јер су боје обманљиве; нека се уши ваше не заустављају на тоновима, јер су тонови обманљиви. Све што је за очи и уши у свету примамљиво, све је обманљиво, јер све је привидно и пролазно као сен. Отргните мисао своју од ове трке сени, раскините све везе са свима нестварним визијама око себе, које вас маме у крило своје, у крило жеља и трпљења, и удубите се у себе, у чисту мисао, где нема покрета, ни боја, ни тонова, ни жеља. Тад ћете бити спасени у царству онога, који је ван бића, који је без бића, – у Нирвани.

Кад се испосници удаљише, један млад човек управи на мене питање:

– Јеси ли га ти разумела, палмо? Ја нисам.

– Он жели да буде Бог, одговорих ја, и вас учи, да то будете. Презриво ме погледа млади човек и оде од мене. Насмејаше се лотоси око мене, чувши мој одговор младићу, грохотом се насмејаше.

– Луда палмо ти, шта говориш? Како може неко желети да буде Бог, ко је чуо, да места богова Вишну, Агни и Шива нису још упражњена?

– Луди лотоси ви, одговорих ја, како мало познајете ви овога мудраца! Да је икад душа његова становала у вама, ви би га боље познавали. Да је једног минута његова душа била у вама, ви би знали, да он не признаје ни Вишну, ни Агни, ни Шиву за богове. Но није.

Педесет година од тада је прошло. Гнев мој према лотосима изгубио се, но успомена моја на старога мудраца није се изгубила.

Једнога јутра почеше зидари да зидају онај храм, који ја мојим врхом могу видети, а чије белуцање кроз гране и ти можеш приметити, онај велики прекрасни храм.

– Коме то људи подижу нови храм? - упита ме тога дана орао. Знаш ли ти палмо?

– Знам, одговорих ја. Некад је у сјају и раскоши живео један краљев син. Једнога дана он је оставио свој краљевски двор и своју жену и пошао, да тражи истину. Нашао ју је овде пода мном. Од тада до смрти је тражио да постане Бог, но не Бог као Вишну, или Агни, или Шива, не Бог у телу, у покрету, у бићу, но Бог ван тела, ван покрета и ван бића. И постао је. Постати Бог је значило ослободити се од бића, искупити се из чаробног круга живота. Но он није желео да буде Бог, који ће над људима владати и коме ће људи храмове подизати. Људи подижу храм својој мисли, а не његовој.

Такву ми бајку, мали мрави, исприча палма својим шумним лишћем једнога жаркога дана. Можете ли поверовати у ту бајку, другови моји? Шта веле ваши скептици? Ја сам одмах поверовао палмином причању. Та ми се бајка чинила позната, блиска. О мрави, мрави, та то је

једна од свакодневних бајки живота. То је бајка о томе, како се мисао људска бори за светлост, како се распиње и страда у тој борби, како племенито гине, и како у другом облику васкрсава.

11. Проповед
О НОЋНОЈ БУРИ

Силна је бура колебала ову ноћ, мали мрави; стихије с повезаним очима лупале су једна о другу и при њиховој лупи пировала је смрт. Многа су дрвета ишчупана из корена, многа су гнезда разорена, многа су се људска очарања обратила у разочарања. Скривено од звезда, грозно наличје природних стихија уграбило је ноћас прилику да се покаже.

Гле, и вама то наличје није остало непоказано, другови моји: дом ваш је, гле, разрушен; кроз њега су ноћашњи млазеви бесомучно јурили, кроз њега је ветар својим зверским вијењем сву ноћ читао своју панихидну песму. Само неколико вас још видим у животу, - сви остали су закопани под развалинама дома вашег. И вас неколико обезумљено посматрате сад никад досад виђен призор пред собом. Бура је навукла лишће на ваш дом, по лишћу је превукла слој песка, на песку лежи тичја нога и змијски реп; један камен пред вратима дома, - и испети на тај камен вас неколико бродоломника збуњено посматрате око себе, с ужасом и недоумљењем.

Ужас и недоумљење показују се јутрос на лицу свега, што је се само из прошле ноћи са животом извукло на светлост. И над тим ужасом и недоумљењем земље царује свечан мир васионе, с ведрим и светлим лицем. Сунце изгледа златније но игда, Његово поље око Њега плавље но игда, атмосфера тиша но игда. Вода и ваздух леже, и као кривци непомични ослушкују пресуду јутра. Бура прокрчивши широк пут смрти, као да је и сама умрла.

Људи стоје скрштених руку над својим умрлим и говоре с горчином:

– Нама је жао на Сунце, што нам раније није у помоћ притекло.

– Зашто жалите на Сунце? - рекох им ја. Зар је вама то прва ноћна бура као кратковечним мравима? Мрави доживљују само једну такву буру у животу, ви их морате доживети много, јер су и дани ваши многи.

Није одоцнило Сунце, браћо моја; ни раније ни доцније није могло оно доћи, но онда кад је настао час његов. Не жалите на ово велико Сунце, које сад тамо тихо над вашим мртвацима сија. Жалите на себе, што сви удари ноћних бура још ни до сад нису могли запалити у вама једно Сунце, које би у свако доба и у свакој прилици било при вама. Тада ниједна ноћна бура у вама и ван вас не би вам остала неосветљена.

Знате ли, зашто су дани ваши многобројнији него ли дани мрави? Да би имали времена, да запалите једно Сунце у себи, – зато. Да би сте се могли привићи да будете у исто време тако блиско и тако далеко од сваке буре, као што је небесно Сунце истовремено блиско и далеко од развалина дела ваших, зато. Не противите се, браћо, многим данима, но не допустите да сав њихов садржај буду ноћне буре. Не противите се ни ноћним бурама, но изнад њих упалите фењер, да би сте их видели. Кад их будете видели неколико пута, тад вам оне неће бити тако страшне.

Многобројне ноћне буре витлају се и преплићу у души вашој и кад златно Сунце плива по плаветнилу изнад вас. Ноћу од таме, дању од Сунца ви не видите душу своју. И кад тугујете и кад се радујете, ваше се очи обливају сузама. Како могу сузе бити последица и туге и радости, ако у основу њихову не леже истоветне ноћне буре, као што су истоветне сузе туге и сузе радости? Завирите у поноћ своје душе, браћо моја; у најдубљу дубину, где се у тами зачињу све буре, које вас колебају. Ако догледате до дна душу своју, спасени сте. На томе дну врх је друге тајне, друге једне душе, која није ваша, која нисте ви.

Гле, цео је живот ваш једна непрекидна ноћна бура, самообмањени ви. Ви који живите у самообмани, да све видите чим се Сунце на хоризонту покаже, вама говорим. Ви мање видите, него што мислите, да видите. Мисли мудраца иду даље од његова погледа, ваше мисли су пак краће од вашег погледа, хоризонт ваших очију даљи је од хоризонта ваше мисли, о ви краткоумни, краткомисаони. Зато сте ви толико преплашени пред сваком ноћном буром, јер вам се оне прво очима показују, па онда тек мислима, а очи је лакше заплашити него мисли.

Чим се Сунце на хоризонту покаже ви говорите: Сад видимо све. Но зашто не предвидите? Зашто не видите пре него што погледате? Зашто мисао ваша не ходи без престанка у пратњи Сунца, за кога нема ни истока ни запада? Зашто немате свога сталног посланика на двору цара Сунца? Тад би очи ваше биле припремљене, предупређене, обавештене и ништа их на њихову хоризонту не би могло заплашити, и до потпуног помрачења унизити. Или: зашто душу вашу нисте очистили, проветрили и раширили да би бар један зрак смео у њој заноћити? Тад душа ваша не би ноћивала у потпуној тами, и срце ваше тад не би било растрзано од чудовишта мрака. Зашто, о ви, који све видите, осим себе? Зашто вам се ваше подневне мисли не нађу у помоћи у вашој поноћној невољи? Зато, - ја да вам кажем зашто - зато што се ваше мисли и у подне налазе у ноћној тами. Очи и језик ваш не даду мислима вашим да у подне изађу на Сунце и посунчају се.

Не жалите се на Сунце, браћо моја, но угледајте се на њега. Погледајте с каквом љубављу и с каквим стрпљењем оно жури, да зло, учињено ноћном буром, окрене на добро. Гле, како оно зажиже нов живот у мртвим телима, и како зида ново здање на рушевинама старог. Не стојте, но помозите му. Оно не тражи ваше помоћи, оно је само довољно за живот и зидање, за оживљавање и презивљавање, – но помозите му, не због његове потребности но због ваше, – из егоизма помозите му. Оживљујте и презивљујте разрушени ноћном буром свет око вас и у вама. Тај егоизам помоћи ће вам да живите. Не бројте ваше дане по белим длакама на глави но по вивеним и искоришћеним ноћним бурама. Од једне ноћне буре сва коса може да обели, – по чему ћете онда бројати дане своје, ако не по ноћним бурама? Осветлите ноћне буре, и нећете их се бојати. Не кидајте никад мисаони савез са Сунцем, драга браћо, и ноћне вам буре неће бити страшне.

Тако ја рекох браћи својој, мали мрави, и рекавши то видех, где се лице њихово одврати од рушевина и смрти, и ведро и надеждно подиже к Сунцу. О јадни, малобројни мали мрави, како збуњено тумарате по гробљу, које сте до ноћас својим домом звали. Но не бојте се, јер нисте ни малобројни ни остављени. Један нов мравињак у стању сте ви сазидати и попунити животом. Сунце ће вам у томе помоћи, а душа наше мајке земље научиће вас томе. С две стране вас милује љубав, другови моји, – од неба и од земље - и то љубав с моћи и светлошћу сједињена, пред којом су све ваше ноћне буре једва видна таласања.

12. Проповед
О ВРЛИНИ

Питају ме људи, мали мрави: Кажи нам, ради кога нас је Бог створио: ради нас или ради других? Ако нас је створио ради нас, врлина нам је штетна, ако нас је створио ради других, врлина нам је мрска. У оба случаја дакле, ми нисмо у стању пригрлити врлину, коју су нам пророци проповедали. Јер како би пригрлили без лицемерства нешто, што нам је штетно или мрско? - питају ме људи.

А ја им велим.

Погледајте Сунце кад јутром излази и кад вечером залази и помислите, рад кога оно показује толику своју лепоту, ако не рад вас? Погледајте ову нашу неуморну Пепељугу, како се

сваки дан труди, да у одређено време окрене Сунцу ону страну, на којој су ваше њиве и ваш дом, ваша деца и ви сами, и помислите, рад кога се она сваки дан тако ревносно труди, ако не рад вас. Погледајте море и горе и ливаде, у којима живе безбројна јата, безбројне поворке, и безбројна стада, и помислите, рад кога су њихови животи, ако не рад вашег. Ваздух и светлост и вода и минерали – рад кога су ако не рад вас? Сама земља са свим својим плодовима, рад кога је, ако не рад вас?

И кад то видите и о томе промислите, тад промислите још и о овоме. Рад кога сте ви, ако не рад достојанства планете, на којој сте? Рад кога су очи ваше, ако не рад лепоте Сунца, и уши ваше ако не рад музике неба и земље? Рад чега су руке и ноге ваше, ако не рад драме, коју нисте ви устројили? Рад чега је ваше живо тело, ако не рад поезије природе, и мртво, ако не рад пира оних, за које сте ви велики као земља за вас?

И кад и о једном и о другом будете промислили, тад ћете ме разумети, кад вам будем рекао, да је Бог створио и вас ради других и друге ради вас. Разумећете ме, драга браћо, да све постоји рад свега.

Онда, кад ово будете разумели, врлина вам неће бити ни штетна ни мрска.

Јер како да буде ваша врлина штетна вама, кад је она корисна свима? И како да вам она буде мрска, кад је лепа?

Чујте и реците, како вам се допада ово, што сам ја чуо једнога дана под једним орахом. Седећи једнога дана под орахом, омиљеним ми од детињства, ја чух, где лишће на ораху љутито рече:

Зашто ми, овако мали и слаби, да се печемо на овом Сунцу ради великог и моћног ораха? Зашто да ми чувамо његове гране у хладу и да удишемо ваздух, који је његовим гранама, тако дугим, и стаблу, тако дебелом, за живот потребан? Није ли Бог нас створио ради нас самих, а не ради њих? – Не морамо се један на другог љутити, одговорише им гране и стабло. Ваша мисао закључује у себи смрт и вашу и нашу. Задржите своје за себе, а ми ћемо опет своје за себе.

И би тако. Лишће преста да даје гранама и стаблу ваздух и светлост, а гране и стабло престаше, да лишћу спроводе храну.

Доцније сам ја морао тражити хлада под другим орахом, јер на овом старом лишће је брзо ужутело и одлетело тамо куда је ветар хтео, а гранати и дебели орах је усахнуо.

О браћо, ви не желите судбину свету, какву је имао овај орах? Не, ви то не желите, ја познајем срце ваше. Још мање ви можете желети такву судбину најближој грани, која вас држи. А најближа грана, која вас држи, и која вам спроводи из дубине храну у замену за оно мало светлости и ваздуха, што јој ви сада дајете, – та грана јесте човечанство. –- Од двога имате да бирате једно: или судбину ораха или врлину. Изаберите врлину, браћо моја, ја вас заклињем: изаберите врлину, да би сте живели! –

Тако ја одговорих на питање своје браће, мали мрави. И обазрех се на васиону, да чујем њен суд о моме одговору. Но васиона беше равнодушна, као да ме није ни чула. И ја не осетих увреду, али бол осетих од њене равнодушности. И почех да се разговарам у безмесечној безвезданој ноћи са својим болом. И рекох му: Зар не можеш и ти бити равнодушан? Не могу, вели.

13. Проповед
О ВЕЛИКИМ ПЛАНОВИМА

Драги мрави! Ходећи поред једног гробља бејах изненађен кикотом, који допираше до мојих ушију с овога места, на које је забрањено улазити са псима и смехом.

– Чим је дозвољен приступ смеху у овај град туге и озбиљности, помислих ја с негодовањем, онда свакако није учињен изузетак и у погледу паса. И при том почех ослушкивати да ли ћу чути лајање. И не преварих се, – чух; но за чудо то лајање, праћено кикотом, беше за мене разумљиво.

– Заносио се човек великим плановима, хахаха! Сад нека се одмори, грешник, заједно са својим плановима. Или не; он сам нека се сад одмара под земљом, јер његови планови нису се дали закопати: они су се разлетели по свету, да траже какву другу слабу главу, сличну овој, у каквој су и до сад били, те да се у њој настане и распињу је до смрти, – ававав! Само нека су подаље од наше главе! Наша глава зна да је живот људски кратак и трошан, зато не мисли о ваздушним кулама, но о ономе, што је оку и језику најближе. Ав!

– Нашег покојног друга мучио је план о оснивању једне државе, у којој би било више правде и солидарности међу људима, него што је данас има. За остварење тога плана наш друг је све предвидео, само не своју смрт. Зато ми који предвиђамо смрт пре или после, затварамо тврдо своју главу, ако на нас насрну осиротели сад велики планови покојника.

Тако лајаше један бас; један тенор потом ругаше се овако:

– Он је мислио и о бушењу земље скроз, и о спајању мора с морем, и планине с планином; он је пребирао и разлагао све елементе земаљске, с надом, да ће наћи основни елеменат, из кога је се све што постоји пројавило; маштао је и о електричној комуникацији између земље и осталих звезда, заносио се одшифровањем животињског језика, и није могао никад слатко да једе од размишљања, како да се појача и прошири функција људског мозга.

Но ми знамо, да је смрт на прагу, зато се смејемо његовим великим плановима, хахаха! И зато се држимо онога, што се да опипати и омирисати у ограниченом времену и простору, ав!

Кад се ова оргија већ довољно приближи мени, тако, да моји нерви почеше да се кострешe, ја узвикнух:

– Ко сте ви?

– Ми смо људи, - чух одговор.

– Аа, тако: значи, ви сте људи? Збиља?

– Да, ми смо људи; сахранили смо једног свог друга, који је имао дуже планове од живота и веће од људског мозга. А ти, ко си ти?

– Ја сам син туге, рекох, коме је забрањен улазак у тај град, од како је вама допуштен. Кад се опет при улазу у ово гробље дигне табла коју сте ви оборили, ја ћу поћи на гроб онога, кога ви однекуд називате својим другом, да му се поклоним.

И чеках, да се удари цена на улазак у гробље; но како не би изгледа, да ће моме чекању скоро бити крај, ја се удаљих у пустињу.

Ходећи поред Мртвог мора, смотрих човека, где баца мрежу у воду.

– Ваљда си ти једини човек у свету, рекох му, који не зна да у том мору нема рибе?

Како ми он ништа не одговори, ја седох крај њега и остах до вечера. Кад се Сунце смириваше и његови последњи зраци дрхтаху на површини воденој, ја скочих и засмејах се.

– Ти се свакако смејеш зато, што си се сад тек сетио, да је се Сунце над нама смејало нашем беспосличењу, – тумачаше тако мој риболовац, водоловац.

– Но откуд ти знаш да се ја томе смејем?

– Отуда, рече, што се и ја сваки дан при заходу Сунца томе смејем.

– Бавиш ли се ти још чим-год осим беспосличењем? - упитах га ја. Или је беспосличење твоје једино наслеђено и усавршено занимање?

– Бавио сам се, вели, некад великим плановима, а сад се бавим: преко дана бурлањем мора, увече до поноћи смејањем, а од поноћи до Сунца плакањем.

– Зашто си променио своје прво, тако узвишено занимање?

–Та нисам ra ја ни променио! Оно је и сад моје занимање. Некад сам се бавио великим плановима и покушавао међу људима да их остварим, но тиме се изложих опасности, којој се излажу сви они, који добро желе људима. „Мислити можеш о великим плановима, но мислити о њиховом остварењу не смеш.“ Тако ми рекоше моја браћа и протераше ме из своје средине. Зато и седим сад овде и занимам се истим великим плановима као пре. Море бурлам овом мрежом, да би заварао мисли своје, које ме подстрекавају непрестано на какву акцију; увече кад сустану руке од бурлања ја се смејем, да би растерао своје мисли, а после поноћи плачем зато, што видим, да само у овом положају могу бити добар људима.

– Знаш ли ти оно место, где је забрањено улазити са псима и смехом? - упитах га ја.

– Знам, рече; тамо је сад скинута та забрана.

– Сад је она понова дигнута. Хајдемо прво тамо, а потом ћу те ја увести међу људе. Нису, пријатељу, људи недоступни великим плановима, но велики су планови недоступни њима због велике галаме. Због велике галаме, због великог галиматијаса њихових осећаја и њиховог језика, људи само у пола чују и у четврт разумеју велике мисли, зато их прогоне. Хајдемо да тражимо, пре свега, лека против галаме људске, против галиматијаса људског.

И ми обојица остависмо Мртво море за леђима, мали мрави, и окретосмо се лицем Полу-Живоме мору људском, с великим планом: да га учинимо сасвим Живим.

14. Проповед
О МРТВИМА

Без сна сам провео и ову ноћ, мали мрави. Сан, заузет око других људи, као да је на мене сасвим заборавио. Ја сам га чекао и чекао, и због дугог чекања омрзао сам и њега и себе; њега, што ме је ставио у тако глуп положај, да чекам на њ; себе, што сам се дао дуго држати у том глупом положају. Нема, мрави, глупљег положаја од чекања сна који не долази.

Оставио сам постељу и рекао сам јој, ако сан дође, нека сам спава на њој! Ишао сам потом у ливаду и пошао ходати тамо-амо. Месечине није било, и ја сам осветљавао себи пут мислима, многобројним мислима, које су час трчале предамном са својим малим фењерима, а час се пењале ка звездама, као да им тобож помогну увећати њихову светлост и расејати таму.

– О несташне мисли моје, рекох им ја, поштујте таму и не тумарајте тако распуштено по њеноме царству, јер њено царство није царство нас живих, но царство мртвих.

– Па где су ти мртви? - питаху ме мисли моје.

– Они су око нас, над нама, под нама, у нама; они испуњавају сву таму. Они разговарају ћутањем; уђутите се, и чућете њихов разговор.

И наста тишина, неизмерна и немислива тишина; таква тишина, да би клаћење сказаљке времена одјекивало у њој као гром. И мислима мојим откри се у том тренутку једно ново царство, виђење кога мени би пријатније од ма кога сна.

Целу ливаду покрише беличаве, светлуцаве фигуре, чији редови постајаху све гушћи и гушћи, јер између једних ницаху све нови и нови редови. Моје се мисли задржаше на једном густом реду фигура, које као трава изникоше око мојих ногу и узрастоше до мојих очију.

– Ми смо душе оне траве, која је некад на овој ливади расла. Тако ја разабрах говор овога најближег реда, који се тискаше око мене и представљаше ми се.

– Кад смо ми живеле у виду траве на овој ливади, ми смо имале здравији сан од тебе. Многе и многе генерације наше познају тебе, познајемо те све ми, које смо те гледале, кад си нас ти при светлости гледао и кад си нас у бесаним ноћима твојим стопама иза сна будио. Ти си нас жалио, кад си видео, како нас косе, газе, једу или сагоревају, чак и онда жалио си нас, кад си сам ти био принуђен, да ускораваш нашу смрт; жалио си нас гледајући како се ми, беспомоћни

предајемо у жртву свакоме, ко од нас жртву жели. Ти си знао, да смо ми твоје сестре, од једнога Оца, који је на небу, и од једне мајке, која је Земља; – и зато што си то знао, ти си нас жалио; – и зато што си нас жалио, тебе је сан избегавао.

Тебе мори уска и досадна проповед људи о њиховом братству. Твоја душа узмућује се, кад чује продавце језика, где сваки дан вичу: сви су људи међу собом – браћа. Твоја душа зна да су сви људи и нама браћа, и нама, који у биљу живимо; – зато је души твојој досадна уска проповед о искључивом братству људи, и због те досаде избегава душа твоја продавце језика, – и сан твоју душу.

У томе овај ред беше потиснут другим редом, који се као згусну око мене.

– Ми смо душе оних животиња, којима ова ливада није била непозната за време телесног живота. Тако се представљаше овај ред. Кад смо ми живеле у облику животиња, ми смо имале здравији сан од тебе, јер ми нисмо сазнавале наше братство ни с тобом кога смо се бојале, ни с биљем које смо равнодушно гризле, или из њега постепено животне сокове испијале. Ти си имао и имаш сазнање, да смо ми твоје сестре, твоје рођене сестре, од једнога Оца, који је на небу, и од једне мајке, која је Земља. А с тим сазнањем сан је непомирљив.

Тебе мори уска и досадна проповед људи о искључивом братству њихову. Ти се стидиш што људи нису још успели до сад да дођу до једног вишег сазнања. Ти се стидиш, што људи не знају, или боје се да знају, да смо им ми браћа. А од свакога стида сан бега.

Тад нагрну један већи ред, не мање густ него прва два, и моје мисли овако разумеше њихов разговор:

– Ми смо душе људи, који су под овом ливадом сахрањени, или који су некад по овој ливади ходили, или некад на њој били споменути. Кад смо ми живели на земљи, сан је био према нама расположенији него што је сад према теби. Од тебе сан бежи стога, што си ти уселио у себе нешто што само нама мртвима припада, наиме: сазнање о свеопштем братству свега што на земљи живи. Они, који само братство људи проповедају, мисле, да ће тиме довољно аргументисати своју другу проповед, основану на тој, – проповед о једнакости људи. Сви су људи браћа међу собом, дакле, сви су људи једнаки међу собом - тако гласи њихова цела проповед. И ова проповед за живот ваш не вреди ништа, јер живот је природа основала на једном другом принципу, – на принципу братства и неједнакости.

Твоја проповед гласи, или не, – твоја проповед не гласи никако – но твоја мисао јесте, да све што живи на земљи сачињава једно братство, које произлази од истих родитеља. Кад би ти пошао за проповедницима људског братства, ти би могао рећи: Људи, животиње и биље јесу браћа међу собом, дакле људи, животиње и биље су једнаки међу собом. Но како ти живот са свих страна довикује: Нема у моме царству једнаке браће, ти и не можеш да идеш за оним проповедницима. И сан те избегава, јер сан је један подао створ, који не сме нигде да се осами.

После овога ја опазих, како се ливада, на којој стајах, развуче с краја у крај земље и покри новим легионима душа које избијаху из мрака, као бели таласи из дубине морске.

– Ах, како је огромно царство мртвих! – узвикнух ја с дивљењем.

– Тако огромно, да је царство живих, које ћеш видети сутра на светлости, само један ништаван део овога царства, – рече глас једне душе, која као да сеђаше на моме рамену.

– Ко си ти, душо, која ми тако говориш? – упитах ја.

– Ја сам једна од оних душа, чија тела почивају у египатским пирамидама.

– А ја сам једна од оних, чија тела сачињавају полинезијска острва, – рече други неко.

– А ја сам душа једне палме, - рече неко трећи.

– А ја душа једне брезе.

– А ја душа Питагоре.

– А ја душа Цезарева.

И наста један шум, као шум опалог лишћа, које ветар само лагано по врху додирне. И кад наста тишина око мене, још се у даљини чујаше тај лаки шум: и до саме зоре он се није губио.

– Како се зове ваше царство? – упитах ја.

Ви га зовете царство мртвих или прошлост, а у нас оно се назива царство живих или садашњост. Ваше царство за нас је царство прошлости, јер ми смо били, што сте ви. Ви нас тражите за собом, а ми идемо пред вама. Ви шаљете на нас често анатему, често благослов, но и једно и друго не пада на нас, јер ви их бацате за се.

Ваше царство и наше царство јесте једно царство, јединосушно и нераздељиво.

Кад је зора наступила, мали мрави, кад је се на истоку отворило једно црвено море опкољено полукругом таме, ја сам се враћао по тамној ливади са умореним мислима својим дома. На постељи ме је чекао сан, који кад ме угледа рече жалосно:

– Ја те сву ноћ овде чекам, и сад већ морам ићи. На ову подлу лаж у мене се згрчише боре на челу, и као да се умножише. Ја се поново огрнух својом кабаницом и дођох над ваш дом, другови моји, и чеках док вас Сунце не пробуди, да се с вама разговорим.

15. Проповед
О ГОРЕЋОЈ КУПИНИ

Заборавите умор ваш, мали мрави, и ходите да гледамо горећу купину, која над нашим главама пламти. Ходите да бројимо пламене језике, који из дубине неба као бајке искачу пред нашим очима. Један пламени језик везан је за други златним и брилијантским концима, а сви пламенови укупно пожар су једне купине, која гори и не сагорева. Ко зна, од кад гори? Ко зна, зашто не сагорева? Ах, мали мрави, ја и ви то не знамо! Ја и ви смо само позвани, да се издалека, издалека, боси и гологлави, поклонимо тој пламеној купини, која пламеном дише, пламеном гледа, и пламеном говори.

О васионо, о пламена купино, вапио сам ја још једне друге ноћи, мали мрави; вапио сам из даљине, из дубине: о пламена купино, како је твоје право име? Гле, ја те зовем пламеном купином, но зовем те тако само полугласно, получујно, безгласно и нечујно, као што зовем путника на друму у шуми, коме не знам имена, а кога осећам потребу при сусрету ословити. Ја знам, да ти ниси ни пламен ни купина, јер да си пламен, ти би жегла, а да си купипа сагоревала би. Но како да те зовем, сјајна поезијо? Збиља да ли сјајном поезијом?

Ти ћутиш и буктиш, пламена купино! За моје уши ти ћутиш дубље од гробова, тврђе од једног атома у средини гранитне стене. И у ћутању своме ти си за све моје мере неизмерна у величанствености и лепоти. Каква ли си тек у говору своме за онога, ко те чује! Благо ономе, ко чује говор твој, ко разуме пламене језике твоје! А ја сам пред тобом као глув на концерту, који види како се дува и вуче по инструментима, који види но не чује. И ја видим твоју музику, – но само видим. Не љути се на мене, велика музико, што ти не аплаудирам друкчије но гробним и гранитним ћутањем. Најхармоничнији аплауз, који ти човек са земље може дати јесте ћутање, једно ћутање, при коме се сваки нерв у језик претвара.

О пламена купино, како је твоје право име? Гле, ти ћутиш и пламеновима својим исписујеш своје име по небу, пред очима мојим. Но шта вреди, кад је азбука твоја мени непозната? Шта вреди, кад очи моје, моје малене очи, не могу да догледају крајеве твога једнога слова? Но и у једноме недогледном слову твоме ти си за мене неизмерна поезија. Каква ли си тек у целим стиховима својим за онога, ко разуме азбуку твоју! Благо оном ко је дорастао до разумевања пламене поезије твоје!

Заборавите умор ваш, мали мрави, и чујте, какав глас из гореће купине допре до моје дубине, до дубине, другови моји, која је и вама знана.

- Ко то зове из дубине к мени? Ко ме то ословљава по имену? То је свакако син земљин, последњи пород земљин, увек незадовољни. Има неколико минута, како га је земља родила, и за тих неколико минута он је испунио све путеве к мени својим вапајима, час ласкавим, час погрдним. Чудан је тај најновији пород земљин! Кад је земља рађала папрат, ја сам чула само један глас, глас земљин, који ми је говорио: Ја спремам ову папрат за зимницу ономе, који ће доћи доцније. Кад је рађала мамуте и змије, тад сам чула опет само један глас, који је гушио све друге, глас земљин, који ми је говорио: Ове мамуте и змије и друга титанска чудовишта ја спремам за зимницу ономе, који ће доћи доцније. Кад се земља замотала у лед и снег, ја сам чула само један лаган шапат земље, који ми је говорио: Сад се одмарам и спремам, да родим онога, који треба да дође. И гле, од како је родила човека земља као да је умрла, – до мене допиру само гласови човека; све је путеве к мени испунио човек својом виком. Да није збиља земља умрла при рођењу човека?

О земљин најмлађи сине, обазри се на мајку своју! Гле она је једна пламена купина, од које си ти један пламеи, једап пламичак, немиран и пролазан. Од свију варница, које с пламене купине, земље, прште, ти најгласније пуцаш и пајвише у висину скачеш. Ти си један део купине; једна мала купина ти си, која гори и сагорева. И не жели да будеш купина, која гори и не сагорева. Ниси једном ти горео, и не сагореваш сад последњи пут. Гле, и велика папрат, стара велика папрат, која је прва покривала топле груди земље, горела је трипут до сад: горела је над земљом, кад је расла, горела је под земљом, чекајући тебе, и гори сад, служећи теби. И земља, стара и велика мајка твоја, непрестано гори и сагорева. И цела пламена купина света пепрестано гори и сагорева.

Она гори и сагорева, пречишћујући се огњем. Ко је више пута горео, тај сад гори светлијим и чистијим огњем.

Једнога дапа, увече, зраци небесни разнели су по васиони твоју бајку, човече, о фениксу. И звезде су тад климнуле главом и рекле: Гле малога земљиног сина где изрече наше право име! Да, човече, ми звезде смо пламена тица, која гори, и сагорева, и поново гори. Но ти сам ниси поверовао у своју бајку, јер ти уопште не верујеш сам у своје бајке, из бојазни, да се њима не преувеличава; у самој ствари ти не треба да верујеш у њих не због тога, што се њима преувеличава, но због тога што се њима умањује. Твоје бајке су умањење, а не преувеличање бајке васионске.

Заборавите умор ваш, мали мрави, и ходите да гледамо горећу купину, која над нашим главама и под нашим ногама пламти, да је гледамо и да слушамо, да ли ће и сад исти одговор дати на наше љубопитство, какав је мени једне ноћи она дала, - не знам, да ли она, да ли дух земљин.

16. Проповед
О СИЛАСКУ ДУХА

Чујте ову причу, мали мрави.

У једној прашљивој пустињи беше се скупила многобројна маса људи. Сви они сеђаху у концентричним круговима, с прекрштеним ногама, тесно један уз другог, и гледаху преда се. Њихове камиле и мазге сачињаваху последњи највећи круг, који је у исто време био и најживљи круг, јер једино у њему беше покрета, који је изражавао нестрпљење и апетит.

- Ко је то међу вама? - упитах ја једну камилу.

- То су они, који нас зову камилама, то су наше госе, којима ми завидимо, кад нас јашу и које презиремо кад чине оно, што сад чине.

- А шта то они сад чине?

- Чекају силазак духа.

Кад ово чух, ја прескочих седамдесет и седам кругова, док дођох у средину. Но нико не обрати пажње на мој долазак, ниједна се глава не усправи.

- Је ли могуће, да ви чекате силазак духа, несрећници? О духохулници, зар може дух још ниже сићи, него што је сишао уселивши се у вас? Какав још силазак ви од њега желите? Та дух је давно сишао у вас, заробио се у вама, изгубио се у вама. Изгубио се у вама дух, који је једино могао сићи на вас, који је одређен да сиђе на вас. Какав нови дух погледате ви, духогубци? Ако вам у истини треба дух - у што сумња последњи круг ваш - онда потражите изгубљени дух у вама.

Ви волите спуштање, силажење, котрљање, а дух воли дизање, узлажење, пентрање. Ви сте се отуда размимоишли с духом, и остали без духа. Зато сад из долине вапијете ви духу, да сиђе. Но он неће сићи; он чека да ви к њему узиђете. Ви сте њега изгубили но он вас није изгубио. Он стоји и чека на ваш улазак.

Стајање је болест духа. Ви сте оставили дуго свој дух да стоји, и он се од стајања разболео. Пењање му је сад потребно, да би се загрејао и оздравио. Топлотом се једино дух лечи, топлотом од пењања.

Ко вас научи, да седите у овој прашљивој пустињи и чекате силазак духа? Ожалошћени дух ваш погледа ваш узлазак, а ви погледате његов силазак. Не, не, он не може сићи; он је се спустио до самоуништења, до самоубиства; - узалуд ћете погледати још даље његов силазак. Он би се у вама само још могао навише, и то са муком, покренути; о његовом покрету пак наниже није ни мислити, наниже нема више простора за њега.

У том диже главу један из првог круга и рече ми:

- Ми чекамо силазак духа у облику голуба.

- То значи, ви чекате силазак једног малог духа? Није ли приличнији за вас дух у облику човека, него ли у облику пернате живине? Заиста, ако погледате силазак тога малог, голубијег духа, онда сте у праву: он може сићи на вас, и још ниже од вас. Но шта ће вам помоћи такав дух, кад сиђе на вас? Олакшаће само ваш силазак; омогућиће, ако хоћете, ваш силазак до преисподње. Желите ли ви у преисподњу?

Духа у облику звезде ја вам проповедам, браћо, духа топлоте и светлости, духа који не силази, но коме се узлази. Ја вам проповедам духа, који се не храни конопљиним семеном, но светлошћу лепоте и доброте, која од Бога долази.

Но како ћете се ви успети до духа у облику звезде, кад се још нисте успели ни до духа у облику човека? Ви сте тек на ступњу духа у облику голуба, и не можете без моста прећи до духа у облику звезде. Тај мост је дух у облику човека, који такође не силази, но до кога се трудно узлази.

Зато вам ја најпре проповедам духа у облику човека, браћо моја. Уздигните се најпре до овога духа. Потражите најпре изгубљени дух у вама, који је некад сишао; он је можда сад у још нижем облику од голуба, - потражите га и уздигните га, само донекле уздигните га, па ће онда он вас даље уздизати.

Устајте што пре и бежите из ове прашљиве пустиње, јер све се више тим својим просјачким положајем излажете подсмеху својих камила, које ће се стидети, кад вас буду осетиле на својим леђима.

Тако ја рекох својој несрећној и лутајућој браћи, и кад им то рекох, ја се удаљих од њих. Они подигоше главе, погледаше један у другог и устадоше. Њихова лица беху тамна, а њихови бели турбани сиви од прашине. Био сам већ далеко од њих, кад до мојих ушију допре један нервозан и страшан смех. Узалуд сам напрегнуто ослушкивао, - никако нисам могао разазнати, да ли се то ови низводитељи духа смеју мени, или камиле њима.

17. Проповед
О СЕЈАЧИМА

Ја волим сејаче, мали мрави, волим их свом душом. Данас сам их гледао, како сеју, и слушао њихов разговор. Желите ли, да вам кажем шта сам чуо? Онда чујте; - Гле како се притајили и Марс и Јупитер и упрли погледе у нас, као да су и они ради да чују. Изађите на кров ваше палате, поклоните се Марсу и Јупитеру, тој сјајној браћи наше мајке Земље и слушајте.

Беху три сејача на њиви, и сва три, као по команди, у корак корачаху и одмерено замахиваху руком са семеном десно и лево. Пре Сунца они су већ били на њиви, и до изласка Сунца ћутке су корачали у косом реду један за другим и, замахујући руком по привикнутом такту, ћутке бацали семе по мекој, црној земљи. Кад се Сунце родило, и кад су зраци његови у читавим ројевима, као несташна деца, почела да се играју по њиви, завирујући под сваки грумичак земље и тражећи бачене семенке, тад ће рећи први сејач:

- Другови моји, помозимо Богу! Помозимо Богу, јер Бог је нама помогао; помозимо му, да нам опет помогне! Сејмо, сејмо, јер Велики Сејач нас је и подигао, да нас види са семеном на њиви. Сејмо, другови, сејмо - за остало се не бринемо. Онај, ко нас је послао на њиву и дао нам семе, брине се о свему осталом. Видите ли, колико посленика Његових има на овој њиви осим нас? И Сунце је један од тих посленика, један од наших сатрудника. Сејмо, браћо, сејмо!

Кад семена нема на њиви, тад се Сунце љути на нас. Његови зраци тад цео дан беспослени ходе и празни се враћају увече дома. А Сунце не воли, да се његови зраци, послати земљи, враћају њему, као што ни ми не волимо, да нам неко враћа наш поклон. Заиста је срамота, браћо моја, да ми сустанемо пре у сејању него Сунце у грејању. Како да није срамота, да неко, ко је јуче изишао на њиву, сустане пре но онај, ко је на тој њиви још од рођења саме њиве?

И ваздух је један од посленика на овој њиви, и вода је један. И њих двоје су наши и сунчеви сатрудници. И они с нама помажу Богу.

Кад семена нема на њиви, тада се ваздух и вода љуте на нас, јер и они не могу да испуне своју дужност, зато што ми нисмо испунили своју. Кад семена нема на њиви, тад ваздух жалостиво фијуче над глувом њивом: његов глас тад нема ко да чује, нити његово миловање да осети. Кад семена нема на њиви, тад вода бежи с њиве опет у море или у висину не задржавајући се и не смејући да се задржи беспослена на пустој, ћелавој њиви. Зато сејмо, браћо, сејмо!

И сви они, који су живели пре нас посленици су на овој њиви; и они су наши сатрудници. Њихова тела испод земље жуде да изиђу на Сунце; њихове очи жуде, да ма кроз какво семе још једном погледају по овом чудном свету; њихове кости жуде за приликом, да покажу, да у њима не станује смрт но живот. Но кад семена нема на њиви, тад се сва та њива бића, којима прошлост припада, љуте на нас, јер она не могу да оживе зато, што им ми не дамо прилике за то. Они су готови, да помогну Богу и да оправдају његов назив „Бог живих, а не мртвих“, но кад ми не сејемо, тад су и они принуђени да ћуте и жмуре. Зато, другови, сејмо!

И сва три сејача у један глас узвикнуше радосно:

- Сејмо, сејмо!

Кад је Сунце стојало у подне на зениту, ознојени сејачи су ћутке корачали један за другим, и ћутке замахивали руком десно и лево по привикнутом такту.

Тад ће други сејач прекинути ћутање овим речима:

- Свако семе доноси свој плод; и оно, које падне на пут или на камен, доноси свој. Но ми смо позвани, да сејемо по њиви, а не по путу и по камену, зато будимо пажљиви. Не бацајмо семе по путу и по камену, не зато, што оно тамо неће имати свога плода, но зато, што ми не смемо простачки бити задовољни са сваким плодом, којим се наш труд награди.

Семе на камену и на путу донеће свој плод, но тај плод неће бити достојан нас и наших сатрудника. Ценимо семе, које сејемо, и не сејмо га ма где. Наша су сва зрна избројана, и њих је само у нашим очима много, но њих је тако немного у очима Сунца. Бог може да баца семе и по путу и по камену, јер Он треба да храни и тице небесне и тице земаљске, јер у Њега нису зрна избројана. А нама је дато семе и указана њива за сејање. Нама не може бити свеједно, да ли ће плод бити десетострук или једнострук; боље десетострук него једнострук. Животи, које ми пробудимо на земљи, појачавају наш живот. Зато сејмо, другови, пажљиво!

И сва три сејача у један глас узвикнуше радосно:

Сејмо, пажљиво, сејмо!

Када је Сунце залазило, освежено вечерњим хладом лице сејача сијало се у тамноцрвеној боји; њихова полувлажна коса гипко се таласала на ветру, а они су ћутке корачали један за другим и ћутке замахивали руком по привикнутом такту.

Тад ће трећи сејач прекинути ћутање овим речима:

- Сејмо и не бринимо се о жетви. Онај, ко је насејао, небо звездама и земљу људима, бринуће се о жетеоцима. Има пуно жетеоца, који жању, где нису сејали. И бура и рат и болест такви су жетеоци. Можда ће они пожети оно, што ми данас сејемо. Ми не волимо незване жетеоце на нашој њиви; но под Божијом руком таквих жетеоца има много, и он их понекад и преко наше воље шаље на нашу њиву. У таквом случају стегнимо срце и сејмо поново и чекајмо другу и трећу и четврту жетву.

Брига је Божија друга, шира од бриге наше. Ми сејемо и мислимо, да сејемо само за нас; Бог сеје кроз нас, но не само за нас. Кроз нас Бог сеје и за све оне, које је једино успео да научи да жању. За све безруке и безоке и безумне, који гмижу под земљом и над земљом, он сеје кроз нас. Не љутимо се због тога, јер Бог на тај начин спрема нашим семеном ђубре за будуће семе. Јер сви ови инвалиди, за које ми сејемо, нагнојиће својим трбусима њиву за један десетоструки плод, који ће и нама једног лета пасти у део.

Не љутимо се, ако се и рукати и окати и умни, које је Бог успео да научи и да сеју и жању, као и нас, спусте међу ове безруке и безноге и пођу у њиховим редовима на нашу њиву, да жању. Шта имамо да се љутимо на оне, који осећају више снаге у себи, да се спусте међу скакавце, него да се дигну међу људе? Недостојно је за нас, помоћнике Божије, љутити се на инвалиде, помоћнике црви и скакаваца. Безумно је љутити се на оне, који сву садашњост испуне старањем о будућем ђубрету за њиву, на којој ће други сејати.

Помозимо Богу, другови, у сејању, јер Он нас је зато позвао, и будимо вољни, да му помогнемо и у жетви, ако нас позове.

И сва три сејача у један глас узвикнуше радосно:

Ми Богу, Богу помажемо.

О мали мрави, како ја безгранично волим сејаче! Гле Марс и Јупитер почињу да трепере, као да се и они радују сејачима! Ја знам да се и ви радујете. Како се не би и ви радовали, кад ће из посејаног семена понићи класје око вашег дома, између кога ћете се ви шетати, као синови људски између високих палми?

18. Проповед
О НЕЈЕДНАКОСТИ ЉУДИ

Кад се јутрос нагињем над ваш дом, мали мрави, моје су уши испуњене непознатим гласовима, који се одасвуд око мене чују. Једно су гласови људи, друго гласови природе. Први гласови вичу: „Једнакост“! Други гласови трубе: „Неједнакост“! Да ли су за вас нови ови гласови, мали мрави? За мене нису; ја и ове прошле ноћи нисам могао спавати од њих. Мисао о

њима мучила ме је сву ноћ; и у бесаници својој ја сам стојао на месечини и осећао, како земља елегантно и нечујно ходи по етру. О како је сигурна Земља у свом ходу! Нико од нас људи не ступа тако сигурно као земља. Наш ход збуњују новорођене мисли. Ми смо увек много нежни према новорођенчадима, и полажемо увек много наде на њих, и ако се често много разочаравамо њима. Мисли земље су зрелије и стабилније од мисли људске. Земља искористи сва разочарења наша у новорођеним и старорођеним мислима, Зато је њен ход тако сигуран и тако елегантан, а ход људи тако колебљив и тако тежак.

Но ослушните, ослушните, другови моји, ову свађу човека с природом. Она се може чути у свако доба и на сваком месту. Ја сам је слушао и прошле ноћи под месецом, и слушам је и сад под Сунцем.

- Ми смо људи сви једнаки, вели човек, јер нам је судба свима једнака. Сви се ми усправљамо из прашине и сви се сунчамо у прашини, играјући се и озбиљно и од шале, док се не уморимо и не спустимо опет у прашину. Сви смо ми лепа скулптура са истинским очима и активним устима, но у исто време и скулптура трошна, која кад се сувише осуши, развеје се у прах, а кад сувише покисне замеси се у блато.

Ми смо људи сви једнаки, говори даље човек, јер смо сви подједнако потребити, подједнако слаби и подједнако способни за љубав и правду.

Ми смо људи сви једнаки, говори даље човек, јер смо сви ми деца једнога оца, који једном љубављу све нас греје и једнаком мишљу о свима нама промишља.

- Сви сте ви људи неједнаки, одговара човеку природа, јер, и ако сте сви прашљива скулптура, очи су вам неједнако обојене и уста неједнако срезана, срце вам неједнако куца и мозак неједнако жури на посао.

Сви сте ви неједнаки, вели даље природа, јер нису једнако потребни Александар и Диоген, нити једнако слаби Петар и Алексије, нити једнако способни за љубав Павле и Јуда, нити за правду једнако способни Харун-Ал-Рашид и евнуси-султани.

Сви сте ви људи неједнаки, говори даље природа, јер Отац ваш небесни тако је хтео; или, зар сте заборавили ви стару причу о талантима? Једноме човеку дат је један талант, а другоме пет - зар сте заборавили ту стару причу? Не заборавили но зар не видите како је ја сваки дан доказујем вама, вашим опипљивим, до вулгарности опипљивим, методом?

Отац ваш небесни истина једнаком љубављу све вас греје и једнаком мишљу о свима вама промишља, но не односи ли се с истом љубављу и с истим промислом о својим делима и сваки скулптор, у чијој радионици стоје богови поред мајмуна и зеља?

А ви сте не само деца но и дела Божија, ви нисте само рођени но и створени, и немате на небу само Оца но и Творца.

У томе и јесте ненадмашна моћ вашега и мога Творца, што је он неисцрпан у стварању неједнаких дела. Уједначавати све значи ослабити у стварању. Живот је на неједнакости заснован. Без неједнакости живот би дошао у стање покоја, постао би инвалид. А ви то свакако не желите; ако и желите, узалуд ви сами то желите.

Но загледајте боље у себе и видећете, да ви у самој ствари никад не желите једнакост. Оно што ви желите није изједначење свих но уздигнуће малих и слабих до високих и моћних. И то је племенита жеља. Но немајући моћи да уздигнете мале и слабе, ви свлачите велике и моћне с њихове висине у средину малих и слабих. И то је оно, што је одвратно Богу и што ја, као слуга Његов, не могу допустити. Побеђујте ме, колико хоћете, озлојеђени противници моји, на другим позицијама, но на победу мога божанског инстинкта за стварањем неједнакога не надајте се.

Загледајте боље у себе и видећете, да се ви у самој ствари бојите једнакости! Философи, који вам говоре, да ће вас смрт све изједначити, не само међу собом, но и са најмањим и најодвратнијим животним гмизавцима, ти философи су вам мрски, и ви их спаљујете. Ви гунђате против атлета, који се после дуге борбе пред вашим очима, поклоне и изјаве, да су они

једнаки и да не треба очекивати ничију победу. А неочекивање победе заклапа трепавице и опушта руке. Докле вас интересује победа, дотле вас интересује живот. У животу пак, у коме постоји реч победа, мора постојати и реч неједнакост.

Зашто волите ви реч личност, а не волите неједнакост? Зашто се борите за ону прву, а против ове друге? Зар се не бојите контрадикције. Не значи ли личност неједнакост? Не значи ли једнакост безличност, безразличност?

Тако се свађају човек и природа, мали мрави.

Но излазите, излазите из дома вашег; Сунце чека пред вратима, да вас пољуби. Оно жели, да вас преброји и да вас води по новим путовима. Поверите му се, јер Сунце не напушта своје пријатеље; оно и гробове њихове сваки дан посећује.

храм светог апостола Јакова, брата Господњег; Дубока код Јагодине; тел/факс 035/267-160; интернет адреса SVETIJAKOV.org